

Banen behouden

**ANDRE KOLODZIEJAK, JESSIE BAKENS, DIDIER FOUARGE,
ROGIER GOEDHART, HARDY VAN DE VEN, HENDRIKA LAUTENBACH,
GERBEN HULSEGG, WOUTER VAN DER TORRE, SAM DE MUIJNCK,
JOS JANSEN, ANTHONY STIGTER, LAURENS HARTEVELD
EN JOOP SCHIPPERS**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN

**TOBIAS VERVLIEET, SIEMEN VAN DER WERF, LUCY KOK, ROEL GRANDIA, STEPHEN KHO, YVO MUDDE,
PIETER BAKX, PIETER VAN BAAL, JOB VAN EXEL, BRAM WOUTERSE, SIMON TOUSSAINT, BAS VAN BAVEL,
WIEMER SALVERDA, COEN TEULINGS, ERWIN KARSTEN EN MACHIEL MULDER**

Van de voorzitter

De coronacrisis maakt het moeilijker en tegelijkertijd meer nodig om samen te komen in KVS-verband. De crisis stelt ons voor dringende vragen, die om nieuwe economische inzichten en debat vragen. En het vele thuiswerken maakt het nog belangrijker dan anders om een platform te hebben waar we elkaar tegenkomen en nieuwe mensen ontmoeten – zeker voor economen die aan het begin van hun carrière staan. Om in deze behoeften te voorzien, streven we ernaar om alle KVS-activiteiten te laten doorgaan. Meestal alleen online, maar waar mogelijk proberen we ook weer echt samen te komen – uiteraard met strikte naleving van de RIVM-richtlijnen.

Vlak voor de zomer waren er twee succesvolle online activiteiten. De KVS Jaarlezing ging over ‘Gedrag en leidinggeven in tijden van corona’ en werd gehouden door Femke de Vries. De tweede editie van de KVS New Paper Sessions werd bezocht door bijna 80 economen. In tien deelsessies werden in totaal dertig papers gepresenteerd. In de afsluitende plenaire sessie presenteerde Johannes Spinnewijn (LSE) een onderzoek over de keuzes die Nederlanders maken op verzekeringsmarkten.

Eind augustus organiseerde de KVS samen met de European Economic Association (EEA) een panelsessie over economen in de media. Bijna 200 economen bezochten de online sessie die deel uitmaakte van het jaarlijkse EEA congres. Daniel Hamermesh gaf tips voor traditionele media-optredens en Dina Pomeranz vertelde ons wat ‘EconTwitter’ te bieden heeft. Mocht u de sessie gemist hebben, dan kunt u hem terugkijken op ons Youtube-kanaal of via onze website www.kvsweb.nl.

Bij het verschijnen van dit blad zijn er ook al weer twee KVS Economencafé’s geweest (mits alles volgens plan is verlopen): een bijeenkomst in Den Haag samen met Bofeb en het Wim Drees Fonds over het begrotingsbeleid van het volgende kabinet en één in Rotterdam over immoreel werk. We streven ernaar om van beide evenementen een opname op onze website te plaatsen.

Dit najaar volgen nog vele KVS-activiteiten. Op donderdagavond 17 september hopen we u te begroeten in Arminius in Rotterdam voor het jaarlijkse KVS Miljoenennotagesprek, met onder andere Pieter Hasekamp, Ivo Arnold en Marieke Blom. U kunt een gratis kaart verkrijgen via de website van Arminius met de per email toegestuurde actiecode.

De Nederlandse Economendag wordt dit jaar een Nederlandse Economenweek! Van 16–20 november is er elke middag een boeiend programma, dat door een beperkt aantal leden live gevolgd kan worden in het auditorium van De Nederlandsche Bank en door alle andere leden online via een livestream. Op vrijdag sluiten we de week af met de jaarlijkse Tinbergenlezing die dit jaar gehouden zal worden door Sendhil Mullainathan (University of Chicago). Instructies voor inschrijving en de call for papers volgen binnenkort via email, reserveer de data alvast in uw agenda.

Met vriendelijke groet,

Prof.dr. Robert Dur
Voorzitter KVS

Lid worden kan via: <https://kvsweb.nl/lid-worden/>

Secretariaat van de KVS: p/a De Nederlandsche Bank, Postbus 98,1000 AB Amsterdam

E-mail: office.kvs@dnb.nl,

Website: www.kvsweb.nl

Inhoud

Actueel 402

Uitgelicht 404

Banen behouden

Inleiding: Het gaat hartstikke goed op de arbeidsmarkt

JASPER LUKKEZEN

406

Europese werkloosheid blijft laag ondanks flinke economische krimp

ANDRE KOLODZIEJAK

407

Beroepen met complexe vaardigheden minst geraakt door de coronacrisis

JESSIE BAKENS, DIDIER FOUARGE EN ROGIER GOEDHART

410

Iedere vijfde zzp'er schatte buffer voor de coronacrisis al in als onvoldoende

HARDY VAN DE VEN, HENDRIKA LAUTENBACH, GERBEN HULSEGG E N WOUTER VAN DER TORRE

414

Inkomensdata van zzp'ers zijn inconsistent

SAM DE MUIJNCK

417

Anticyclische WW is een goed idee

JOS JANSEN

420

Adaptieve loonvorming kan huidige sociale ongelijkheid verminderen

ANTHONY STIGTER EN LAURENS HARTEVELD

424

Column: Regie op de Nederlandse arbeidsmarkt ontbreekt

JOOP SCHIPPERS

427

Voorkom dat bezuinigingen weer op zorgpersoneel worden afgewenteld

TOBIAS VERVLIET, SIEMEN VAN DER WERF EN LUCY KOK

428

Kredietsteun ECB helpt om de coronaklap op te vangen

ROEL GRANDIA, STEPHEN KHO EN YVO MUDDE

432

Gebruik bestaand afwegingskader bij heropstarten zorg

PIETER BAKX, PIETER VAN BAAL, JOB VAN EXEL EN BRAM WOUTERSE

435

Nederlandse vermogens schever verdeeld dan gedacht

SIMON TOUSSAINT, BAS VAN BAVEL, WIEMER SALVERDA EN COEN TEULINGS

438

Hernieuwbare stroom kan voorlopig niet zonder subsidie

ERWIN KARSTEN EN MACHIEL MULDER

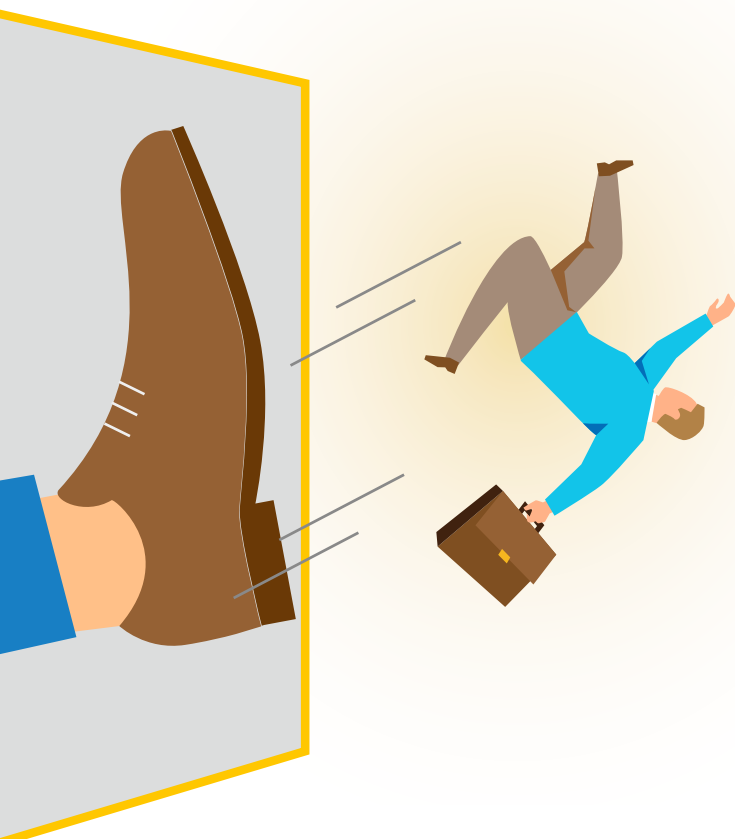
442

Statistiek

446

Ceteris paribus

448

September

- 16 ◆ **Pakhuis de Zwijger** – *Circulaire toekomst in zicht*. O.a. Roon van Maanen (Circular & Renewables, Havenbedrijf Amsterdam)
- 17 ◆ **Economencafé** – *Het Miljoenennotagesprek*. O.a. Pieter Hasekamp (Centraal Planbureau)
- 20 ◆ **Van Leeuwenhoeklezing** – *De woningnoodramp: oorzaken en oplossingen*. Peter Boelhouwer (TU Delft)
- 22 ◆ **MBA Talk** – *Brave new working world: holocracy and beyond*. Ard-Pieter de Man (VU M&O) en Joost Minnaar (Corporate Rebels)
- 23 ◆ **Erasmus Lezing** – *Geopolitiek actualiteitencollege*. Monika Sie Dhian Ho (Clingendael)
- 24 ◆ **Tinbergen Seminar Amsterdam** – *Minimum wages in the spatial economy*. Tobias Seidel (Universität Duisburg-Essen)

VOORBEELDROL IN DUURZAAMHEID

De terugval van economische activiteit als gevolg van de coronacrisis komt ook de verduurzaming niet ten goede. Veel vergroeningsprojecten vergen namelijk grote investeringen. Toch is het belangrijk dat het bedrijfsleven blijft inzetten op duurzaamheid, zowel voor het milieu als voor hun eigen succes. In deze bijeenkomst wordt een discussie aangegaan met marktleaders en innovatieve ondernemers op het gebied van circulair ondernemen. Wat zijn de nieuwste ontwikkelingen? Is circulair ondernemen de toekomst? En hoe houden we de verduurzaming op gang tijdens deze economisch moeilijke tijden?

TOEKOMST VAN DE WONINGMARKT

De wachtrij voor huurwoningen worden steeds langer en koopwoningen zijn grotendeels onbetaalbaar voor starters. Dit punt staat al langer op de politieke agenda en heeft in de huidige context van de stikstofcrisis een nieuwe dimensie gekregen. Wat heeft ons tot deze woningnoodramp geleid? Groeien we te snel, of bouwen we te weinig? Zijn de huizenprijzen houdbaar, of kunnen we juist meer stijging verwachten? In deze lezing deelt Peter Boelhouwer, hoogleraar aan de Technische Universiteit Delft, zijn kijk op deze vragen. Na de basis van het probleem ontbloot te hebben, bespreekt hij mogelijke oplossingen en hun beperkingen.

Benoemingen

Kees Koedijk is met ingang van 1 augustus 2020 benoemd tot hoogleraar Banking and Finance aan de Universiteit Utrecht

Tine de Moor is met ingang van 1 september 2020 benoemd tot hoogleraar Social Enterprise & Institutions for Collective Action aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

Promotiebespreking: Marije Louisse-Read

Public funding of failing banks in the European Union

Radboud Universiteit Nijmegen,
16 oktober 2020

Na de financiële crisis in 2007 heerste er het algemene gevoel dat de belastingbetaler niet langer mag opdraaien voor de redding van falende banken – denk in Nederland bijvoorbeeld aan ING en ABN Amro. Om dit probleem op te lossen, is er op Europees niveau een omvangrijk pakket aan maatregelen ingevoerd, waaronder de introductie

van hogere en meer kapitaal-eisen, een Europees afwikkelingskader en een Europees agentschap voor afwikkeling: de Single Resolution Board (SRB). De afwikkeling van de Spaanse bank Banco Popular in 2017 is het eerste voorbeeld van een afwikkeling van een bank door de SRB. Parallel aan dit pakket heeft de Euro-

pese Commissie de teugels aangehaald van het Europese staatssteunregime.

Hoewel het aangescherpte staatssteunregime al eisen stelde aan de eigen bijdrage van aandeelhouders en schuldeisers aan de herstructurering van een bank, introduceerde het afwikkelingskader ook een verplichte drempel voor de eigen bijdrage in het geval van staatssteunverlening in de afwikkeling. In mijn proefschrift laat ik zien dat deze verplichte drempel tot op heden een reden is voor lidstaten om creatief om te gaan met het verstrekken van publieke middelen aan falende banken buiten het afwikkelingskader om. Denk hierbij aan de staatssteun die is verleend aan de Italiaanse banken Veneto Banca en Banca

Monte dei Paschi di Siena, maar bijvoorbeeld ook aan de Duitse bank NORD/LB. Dit leidt dan weer tot spanningen in de uitoefening van de verschillende rollen die de Europese Commissie moet combineren als gevolg van het afwikkelingskader. Naast staatssteunautoriteit, is zij nu immers ook afwikkelingsautoriteit.

In mijn conclusie presenteer ik oplossingsrichtingen voor deze – en andere – obstakels, spanningen en uitdagingen, in de samenloop tussen het staatssteunregime en het afwikkelingskader, ter verdere ontwikkeling van de regulering van publieke financiering in de Europese Unie. Zo introduceer ik de concepten

van ‘reddingsafwikkeling’ en ‘herstructureringsafwikkeling’ om onderscheid te kunnen maken in de eisen die worden gesteld aan de eigen bijdrage door aandeelhouders en schuldeisers, met als doel om te voorkomen dat lidstaten oplossingen buiten het afwikkelingskader zoeken.

Met de coronacrisis in volle gang staat de financiële sector opnieuw onder druk. Met mijn onderzoek beoog ik om bij te dragen aan een robuust institutioneel en regulatorisch kader voor de bankensector, zodat banken aan deze en toekomstige crises het hoofd kunnen bieden.

Marije Louisse is senior jurist bij De Nederlandsche Bank

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Hesam Fasaei – *Changing the narrative: the behavioral effects of social evaluations on the decision making of organizations*, 17 september

Linda Couwenberg – *Context dependent valuation: a neuroscientific perspective on consumer decision-making*, 24 september

Radboud Universiteit

Bart Voorn – *When politics meets professionalism: the characteristics and performance predictors of municipally owned corporations*, 14 september

Matthias Ploeg – *Problemen in perspectief: innoveren of niet?* 21 september

Ronald Vuijk – *Wethouder financiën in zwaar weer: PR of prestatie?* 22 september

Rijksuniversiteit Groningen

Albert Noort – *The healthcare purchaser as a care chain orchestrator*, 17 september

Irene Mostert – *Nose in, fingers out: essays on board-governance effectiveness*, 17 september

Tilburg University

Richard Heuver – *Applications of liquidity risk discovery using financial market infrastructures transaction archives*, 16 september

Dorethee Hillrichs – *On inequality and international trade*, 23 september

Universiteit Utrecht

Matthias Rehfeldt – *Fuel switching as contribution to the decarbonisation of the industry sector: integration in a bottom-up energy system model*, 18 september

Sarah Tiba – *Sustainability start-ups and where to find them: how entrepreneurial ecosystems impact their sustainability start-ups*, 25 september

Burn-out-stigma

Sollicitanten met een burn-out-verleden hebben een kleinere kans om te worden uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek. Sterkens et al. ontdekken dat recruiters kritischer stonden ten opzichte van kandidaten met een burn-out-verleden, in tegenstelling tot kandidaten die door lichamelijk letsel een vergelijkbare arbeidskloof op hun cv hadden. Werkgevers vreesden onder meer voor noodzakelijke werkaanpassingen en een verminderde gezondheid. Het negatieve effect van burn-out-percepties onder recruiters is sterker wanneer de vacature een hogere stresstolerantie vereist en zwakker wanneer recruiters vrouwen zijn of wanneer ze zelf ervaring met een burn-out hebben gehad.

Sterkens, P., S. Baert, C. Rooman en E. Derous (2020) *As if it weren't hard enough already: breaking down hiring discrimination following burnout*. IZA Discussion Paper, 13514.

Loonongelijkheid

De ongelijkheid tussen lonen bij bedrijven binnen dezelfde sector stijgt. Cortes en Tschopp constateren dat de toenemende concentratie van productie in de maakindustrie hierbij een rol speelt. Met data uit veertien Europese landen tonen zij aan dat een positieve schok in de concentratie van productie binnen een industrie gepaard gaat met grotere loonongelijkheid. De groeiende bedrijven vergroten hun capaciteit mede door meer personeel aan te nemen en strikter te selecteren. Als gevolg stijgen de lonen binnen dit bedrijf. Doordat andere bedrijven in de sector achterblijven, wordt de onderlinge ongelijkheid groter.

Cortes, G.M. en J. Tschopp (2020) *Rising concentration and wage inequality*. IZA Discussion Paper, 13557.

Loonverwachtingen

De loonverschillen tussen mannen en vrouwen zijn deels terug te voeren op verschillende verwachtingen die beide groepen hebben na het afronden van hun studie. Dit vinden Briel et al. op basis van een onderzoek dat werd uitgevoerd tijdens de inschrijvingsprocedure in 2011 en 2012, waarbij aanstaande Duitse studenten werd gevraagd om hun verwachtingen op te geven van zowel hun eigen toekomstige salaris als het gemiddelde salaris in het vakgebied. Mannen blijken hun toekomstige salaris optimistischer in te schatten dan vrouwen: hun verwachte start-salaris ligt gemiddeld zeventien procent hoger. Deze verschillende verwachtingen kunnen 7,7 procent van de loonkloof tussen mannen en vrouwen verklaren.

Briel, S., A. Osikominu, G. Pfeifer et al. (2020) *Overconfidence and gender differences in wage expectations*. IZA Discussion Paper, 13517.

Teambeloning

Omdat teams in veel organisaties een belangrijke rol spelen, ligt het voor de hand om ze collectief te belonen voor goede prestaties. Een collectieve beloning kan de prestaties echter verminderen als het *free-riding* ontlokt bij individuele leden. In een enquête onder 122 Nederlandse winkelketens vinden Delfgaauw et al. dat een teambeloning positief uitpakt als er veel sociaal contact is tussen de teamleden, wat suggereert dat sociale cohesie *free-riding*-problemen voorkomt.

Delfgaauw, J., R. Dur, O.A. Onemu en J. Sol (2019) *Team incentives, social cohesion, and performance: a natural field experiment*. Tinbergen Institute Discussion Paper, 2019-045/VII.

Dilemma ov

Als er soepele eisen verbonden worden aan de financiële steun aan sectoren die door COVID-19 zijn getroffen, houdt dit de werkgelegenheid op korte termijn op peil, maar het verlaagt op lange termijn de productiviteit. Bij een strikt beleid zijn de effecten omgekeerd. Dit stellen Goodhart et al. op basis van een theoretisch model dat de afweging beschrijft die gemaakt moet

Minimumloon en productiviteit

Het verhogen van het minimumloon vermindert de groei van de werkgelegenheid en de winstgevendheid van bedrijven, maar verhoogt de productiviteit van de sector. Dit tonen Alexandre et al. aan met behulp van een Portugese dataset. Bedrijven in financiële moeilijkheden worden sterker geraakt dan gezonde bedrijven. Het verschil wordt verklaard door het feit dat bedrijven in financiële moeilijkheden minder flexibel zijn in het aanpassen van hun structuur en daarbij ook vaak meer werknemers

erheidssteun

worden bij het opstellen van regels voor het verlenen van steun aan het midden- en kleinbedrijf. De overheid zal de gulden middenweg moeten zien te vinden tussen soepele en strikte eisen, afhankelijk van haar voorkeur.

[Goodhart, C.A.E., D.P. Tsomocos en X. Wang \(2020\) Support for small businesses amid COVID-19. Tinbergen Institute Discussion Paper, 2020-044/IV.](#)

hebben met een minimumloon. De minder productieve bedrijven kunnen vervolgens het hoofd niet boven water houden. Hierdoor fungeert de verhoging van het minimumloon als een filter die de gemiddelde efficiëntie van de sector vergroot doordat de minder productieve bedrijven weggaan.

[Alexandre, F., P.M.A. Bação, J. Cerejeira et al. \(2020\) Minimum wage and financially distressed firms: another one bites the dust. IZA Discussion Paper, 13526.](#)

Mantelzorg

Het bieden van mantelzorg valt velen mentaal en fysiek zwaar. Hoe groot die effecten zijn, hangt vooral af van persoonlijke omstandigheden, vinden Bom en Stöckel in een vergelijking via enquêtedata tussen het Verenigd Koninkrijk en Nederland. Onder andere de intensiviteit van de zorg en het al dan niet fulltime werken van de mantelzorger vormen belangrijke factoren, terwijl de verschillen tussen de landen qua beleid en cultuur een minder grote rol spelen. Om mantelzorg te verlichten, zouden beleidsmakers dus efficiënter steun kunnen bieden aan mantelzorgers door de doelgroep te segmenteren op basis van de bevonden factoren.

[Bom, J. en J. Stöckel \(2020\) Is the grass greener on the other side? Comparing the health impact of providing informal care between the UK and the Netherlands. Net-spar Discussion Paper, 07/2020-022.](#)

Gender bias door nudging

Om vrouwelijke studenten aan te moedigen om economie te studeren, is meer nodig dan alleen het verstrekken van informatie over de studie. Dit blijkt uit een experiment van Pugatch en Schroeder, die mails verstuurd naar 2.000 studenten in de Verenigde Staten, waarin ze hen aanmoedigden om voor economie als hoofdvak te kiezen in het volgende studiejaar. Deze e-mail trok alleen mannelijke studenten over de streep, met als gevolg dat de *gender bias* in de studie verder toenam. Mogelijk werkt een meer direct contact, bijvoorbeeld via rolmodellen, beter om vrouwen voor een economiestudie te interesseren.

[Pugatch, T. en E. Schroeder \(2020\) Promoting female interest in economics: limits to nudges. IZO Discussion Paper, 13489.](#)

Lager belastinginkomen

De Tax Cuts and Jobs Act, in 2017 door Donald Trump ondertekend, trekt investeringen van multinationals buiten Amerika aan ten koste van investeringen in andere landen. Boumans et al. tonen met enquêtedata aan dat Duitse bedrijven, met een significante aanwezigheid in de Amerikaanse markt, meer willen investeren in Amerika na deze belastinghervorming. Uit data wereldwijd blijkt dat landen die sterke economische banden met Amerika hebben, erop achteruitgaan wat betreft belastinginkomen door de verplaatsing van investeringen naar Amerika. Dit onderzoek benadrukt hoe beleidsmakers op het gebied van belastingrekening moeten houden met de interactie tussen de eigen belastingregels en die van andere landen.

[Boumans, D., C. Fuest, C. Krolage en K. Wohlrabe \(2020\) Expected effects of the US tax reform on other countries: global and local survey evidence. International Tax and Public Finance, 11 augustus. Artikel te vinden op \[www.springer.com\]\(http://www.springer.com\).](#)

Duurzame levertijden

Voor bezorgbedrijven is het efficiënt als leveringen aan consumenten die bij elkaar in de buurt wonen geclusterd kunnen worden. Agatz et al. vinden dat wanneer bedrijven hun consumenten via een groen label meedelen dat het kiezen voor een bepaalde bezorgtijd beter is voor het milieu, consumenten ook daadwerkelijk sneller kiezen voor een bezorgtijd met een groen label. Een dergelijke intrinsieke groene stimulans werkt bovendien beter dan het sturen van consumenten via prijskortingen in hun keuze om voor een efficiënte bezorgtijd te gaan.

[Agatz, N., Y. Fan, en D. Stam \(2020\) Going green: the effect of green labels on delivery time slot choices. Rotterdam School of Management, ERS-2020-009-LIS. Te vinden op \[repub.eur.nl\]\(http://repub.eur.nl\).](#)

Het gaat hartstikke goed op de arbeidsmarkt

Dat er een themanummer over de effecten van corona op de arbeidsmarkt moest komen, was al direct bij het begin van de coronacrisis duidelijk. De invulling van dat themanummer en vooral de toonzetting ervan waren dat echter niet.

Structuur stabiliseert

We besloten het nog even aan te kijken. Maar nu de crisis een half jaar oud is, moeten we toch echt over de brug komen: het gaat hartstikke goed op de arbeidsmarkt. Of beter gezegd: vergeleken met de rest van de economie gaat het op de arbeidsmarkt best goed. Andre Kolodziejak rekent in zijn bijdrage voor dat de ongekend diepe val van de productie normaalgesproken vergezeld zou moeten gaan van een forse werkloosheidsstijging. En die zien we wel in de Verenigde Staten, maar niet in West-Europa. Hier stijgt de werkloosheid maar mondjesmaat en – zo tonen Jessie Bakens, Didier Fouarge en Rogier Goedhart aan – vooral in beroepen die het voor de crisis ook al niet zo goed deden.

Uiteraard verdient de overheid een dikke pluim voor de snelheid en omvang van haar steunpakketten. Die hebben, evenals de schaarste op de arbeidsmarkt en het alweer opkrabbellende consumentenvertrouwen, ertoe bijgedragen dat veel werkgelegenheid behouden bleef.

Maar belangrijker nog dan deze stabiliserende stromen is waarschijnlijk de structuur van de arbeidsmarkt, waarin langjarige verbintenissen tussen werkgever en werknemer de norm zijn. Bij een snel opkomende crisis, zoals de coronacrisis, ga je dan niet uit elkaar, maar houd je elkaar juist stevig vast en probeer je er samen uit te komen.

Structuur als issue

De conclusie dat het nu hartstikke goed gaat op de arbeidsmarkt kan alleen een macro-econoom, iemand die naar de economie als geheel kijkt, trekken. Als we inzoomen, blijkt het dat de klappen ook nu weer terechtgekomen zijn bij hen die geen vaste arbeidsovereenkomst hebben. Onder jongeren loopt de werkloosheid wel hard op, en freelancers en zelfstandigen hebben geen opdrachten – met name in de contactsectoren (Boerdam en Van Brakel, 2020, in dit nummer).

Het is daarbij belangrijk om je te realiseren dat inkomens van zelfstandigen waarschijnlijk lager zijn dan men veelal denkt (zie daarvoor de bijdrage van Sam de Muijnck), en dat juist zelfstandigen in een kwetsbare positie vaak te weinig vermogen hebben, wat Hardy van de Ven, Hendrika Lautenbach, Gerben Hulsegge en Wouter van der Torre laten zien. Waarschijnlijk is de financiële ellende van deze mensen – ondanks de tijdelijke overbruggingsregeling – groter dan we nu kunnen zien. De discussies die hierover de afgelopen jaren bij de Sociaal-Economische Raad en in ESB gevoerd zijn, en ook de aanbevelingen van de commissie Borstlap, blijven daarom onverminderd relevant.

sies die hierover de afgelopen jaren bij de Sociaal-Economische Raad en in ESB gevoerd zijn, en ook de aanbevelingen van de commissie Borstlap, blijven daarom onverminderd relevant.

Als de golf alsnog komt

Keerzijde van een arbeidsmarkt waarin werknemers niet direct ontslagen worden bij tegenslag, is uiteraard dat men zich niet zo snel aanpast aan een nieuwe situatie. Als de verstoring door corona chronisch is, sta je daardoor op achterstand ten opzichte van de situatie waarin er direct op zijn Amerikaans doorgepakt en ontslagen werd.

Nu kun je natuurlijk niet met terugwerkende kracht ontslaan. De drie overige bijdragen aan dit themanummer gaan daarom in op de opties die er wel zijn. Anthony Stigter en Laurens Hartevelt pleiten voor aanpassingen in de arbeidsvoorwaarden als het economisch langere tijd tegenzit. Dit schept ruimte om meer werkgelegenheid te behouden.

Jos Jansen spelt daarentegen de voordelen uit van een verlenging van de WW in slechte tijden (en de verkorting in goede tijden). Zo'n verlenging voorkomt niet dat de werkloosheid oploopt, maar zorgt er wel voor dat de vraaguitval die door de werkloosheid ontstaat, beperkt wordt. Het stabiliseert namelijk de economie.

Joop Schippers wijst ten slotte op een lacune in de architectuur van de arbeidsmarkt.

Veel nieuwe werklozen zullen in een andere sector aan de slag moeten. Een visie op welke sectoren dat zouden moeten zijn en een instrument dat mensen daar met zachte hand heen dirigeert, ontbreekt echter in het beleid.

Het lijkt me verstandig om deze opties nu te verkennen, want het derde steunpakket hoeft immers niet het laatste te zijn.

Literatuur

Boerdam, A. en K. van Brakel (2020) Met name jonge flexwerkers in de WW door corona. ESB 105(4789), 446.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur
lukkezen@economie.nl

Europese werkloosheid blijft laag ondanks flinke economische krimp

Terwijl de Europese economie met vijftien procent gekrompen is in het tweede kwartaal van dit jaar, is de werkloosheid – tegen de verwachtingen in, en ook anders dan in de Verenigde Staten – slechts met 0,4 procentpunt opgelopen. Een puzzel.

IN HET KORT

- De beperkte werkloosheidsstijging is in lijn met de bezettingsgraad en het economisch vertrouwen in juli.
- De Europese werkloosheid blijft waarschijnlijk vooral beperkt dankzij de overheidsmaatregelen.
- Overheidsmaatregelen blijven noodzakelijk om het wankele vertrouwen in de economie te stutten.

ANDRE KOLODZIEJAK
Econoom bij de
Europese Commissie

Ondanks de door de coronacrisis forse krimp van het bruto binnenlands product (bbp) met maar liefst vijftien procent in het tweede kwartaal (tabel 1), is de werkloosheid in de EU nauwelijks gestegen. Economen hadden op dit moment al een Europees werkloosheidscijfer verwacht van ruim boven de negen procent (EC, 2020a; OESO, 2020), maar volgens cijfers van de Europese Centrale Bank bedroeg de gemeten werkloosheid 7,7 procent in het tweede kwartaal. Dat is slechts 0,4 procentpunt hoger dan in het laatste kwartaal van 2019 (en dat ook alleen na de opwaartse revisies achteraf).

Deze beperkte uitwerking op de Europese werkloosheid is tot nu toe een raadsel. Volgens de wet van Okun had de werkloosheid moeten stijgen met de helft van de productiedaling (Okun, 1962), maar dat is niet wat we zien.

De OESO ging in juni nog uit van een gemiddelde gecumuleerde Okun-parameter van $-0,3$ voor de Europese economie en voor Nederland (OESO, 2020). In Nederland is de werkloosheid sinds april met 0,8 procentpunt opgelopen van 3,0 tot 3,8 procent, maar zij is nog altijd historisch laag (figuur 1). Bij een door het CBS (2020) geschatte krimp van de economie van 9,3 procent op jaarbasis en een groeitrend van 1,9 procent levert dit een Okun-parameter op van slechts $-0,07$.

Het uitblijven van de te verwachten sterk oplopende werkloosheid is des te verwonderlijker omdat in de Verenigde Staten het omgekeerde geldt. Daar bedroeg de krimp 5,9 en nam de werkloosheid *niet* toe – zoals voor-

speld door de wet van Okun – van in maart 3,7 tot 6,6 procent nu, maar tot maar liefst 10,2 procent – waarin al is verwerkt dat er tijdens de afgelopen twee maanden alweer 2,5 miljoen banen zijn bijgekomen (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2020). Dit betekent een Okun-parameter van $-0,8$.

Mogelijke verklaringen

Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de productiekrimp zich in Europa vooral voordoet in arbeidsextensieve sectoren, hetgeen de werkloosheidstoename kleiner doet zijn dan verwacht en de Okun-parameter drukt. Dit lijkt echter niet waarschijnlijk, gelet op de relatief grote krimp in arbeidsintensieve sectoren, zoals de horeca en het toerisme. De OESO berekende bovendien dat de arbeidsintensiteit van de door corona afgestoten productiecapaciteit in Europa en in Nederland juist tien procent hoger is dan die van de gemiddelde capaciteit (OESO, 2020).

Een andere, meer voor de hand liggende oorzaak zou kunnen zijn dat de werkloosheidscijfers onderschat worden. De werkloosheid wordt immers slechts aan de hand van steekproeven gemeten, niet door tellingen van het aantal werklozen. Voor Nederland kan daarnaast een rol spelen dat slechts een deel van de werklozen recht heeft op WW en geregistreerd wordt (figuur 1). Bovendien kan er sprake zijn van het zogenaamde *discouraged worker*-effect, waarbij werkzoekenden de zoektocht tijdelijk opgeven omdat ze toch geen werk denken te vinden. In dat geval zit er nog een werkloosheidstoename in de pijplijn.

Werkloosheid in lijn met de bezettingsgraad

Om te toetsen of de geschatte werkloosheidscijfers adequaat zijn, kijk ik naar de bezettingsgraad van de Europese economie. In de zogenaamde *EU Business and Consumer Surveys* wordt de capaciteitsbenutting per kwartaal gemeten. Volgens deze surveys is de bezettingsgraad sinds het eerste kwartaal in de industrie gedaald met 4,4 procentpunt en in de dienstensector met 2,4 procentpunt (tabel 2), wat een gewogen daling oplevert van drie procentpunt. Aangezien de trendmatige groei twee procent bedraagt, komt de totale trendafwijking neer op een krimp van vijf procentpunt.

Door de genoemde daling van de bezettingsgraad zou de werkloosheid met 644.000 personen – oftewel 0,4 procentpunt – moeten toenemen, volgens de empirisch geschatte productiefunctie voor de eurozone (Havik et al., 2014). Dit resultaat stemt precies overeen met de gemeten

Dit artikel vertolkt niet noodzakelijkerwijs de visie van de Europese Commissie

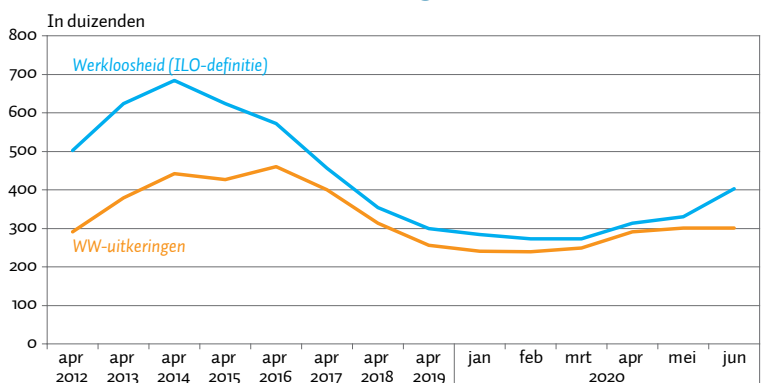

Reële economische groei en werkloosheid in de EU TABEL 1

	Economische groei jaar op jaar	Werkloosheidspercentage
2017	2,6	9,0
2018	1,9	8,1
2019	1,3	7,5
2019K3	1,4	7,5
2019K4	1,0	7,3
2020K1	-3,1	7,3
2020K2	-15	7,7

Data: ECB | ESB

Werkloosheid en WW uitkeringen in Nederland FIGUUR 1

Bron: CBS (2020) | ESB

werkloosheid in tabel 1, hetgeen suggereert dat deze klopt en niet fors onderschat wordt.

Een redelijk stabiele bezettingsgraad, zoals nu het geval lijkt te zijn, gaat normaliter echter niet samen met een grote krimp van het bbp. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat producenten tijdens de coronacrisis vooral afscheid hebben genomen van een arbeidsextensieve productiecapaciteit. De bezettingsgraad van de productiecapaciteit daalt dan minder dan de productie. Dat lijkt echter onwaarschijnlijk.

Waarschijnlijker is het dat de producenten werknemers in dienst houden, vanwege de daartoe strekkende overheidsmaatregelen zoals loondoorbetaling. Producenten kunnen bovendien gemotiveerd zijn om arbeidskrachten vast te houden, bijvoorbeeld vanwege de arbeidsschaarste aan het begin van de coronacrisis, toen de werkloosheid dicht bij de evenwichtswerkloosheid lag (EC, 2020b). Een nadere analyse is nodig om de precieze grootte van beide effecten te schatten, maar het lijkt duidelijk dat beide factoren een aanzienlijke rol spelen.

Werkloosheid ook in lijn met het vertrouwen

De geringe werkloosheidstoename van 0,4 procentpunt is ook in lijn met het economisch sentiment, zoals dit maandelijks gemeten wordt in dezelfde EU Business and Consumer Surveys, zo blijkt uit een empirisch geschat *forecast*-model in de traditie van Praet en Vuchelen (1984) en Dion en Kolodziejak (2002). Dit type model wordt steeds meer gebruikt bij internationale instellingen, zoals de Europese

Commissie, de OESO en de Europese Centrale Bank, om kortetermijnvoorspellingen te doen.

De weer opverende sentimentscijfers van de laatste maanden suggereren dat de bbp-krimp een tijdelijk lockdownfenomeen is, en dat de schade in termen van werkloosheid beperkt zal blijven (tabel 3).

De noodzaak van verdere overheidssteun

Waarschijnlijk wordt het zich in de laatste maanden positief ontwikkelende Europese economische sentiment gestuurd door de overheidsmaatregelen om arbeid en koopkracht te behouden. Een studie van de OESO laat zien dat de landen die tot nu toe de meeste steun verleend hebben, het relatief het beste doen wat betreft de werkloosheid (OESO, 2020). Steun lijkt te werken, mits de economische subjecten erop vertrouwen dat de duur overeenstemt met de duur en grootte van het krimpprobleem.

Het is niet denkbeeldig dat het sentiment andermaal instort, de bezettingsgraad verder daalt en dat de werkloosheid, net als in de Verenigde Staten, fors oploopt indien de steunmaatregelen stopgezet worden. Het feit dat het consumentenvertrouwen – verreweg de belangrijkste indicator voor het sentiment – in juli van dit jaar niet verder is gestegen (tabel 3), is een veeg teken.

Werkgevers houden mogelijk ook arbeid aan vanwege de krappe arbeidsmarkt

De timing van de april-survey was dusdanig dat de steunmaatregelen van de overheid daarin nog niet verdisconteerd waren. Mocht het sentiment terugvallen tot het niveau van april, dan zouden de particuliere bestedingen volgens het forecastmodel dalen met 6,6 procent, wat neerkomt op een trendafwijking van de langetermijngroei van bijna 9 procent. De EU-economie zou dan in de komende twee jaar met 7,5 procent krimpen en de werkloosheid zou stijgen naar 11,5 procent – zodat 18,5 miljoen mensen dan werkloos zouden zijn. Daarnaast zal de ECB aan de bak moeten, want er zou dan een *deflatie* ontstaan van 0,4 procent. Verdere steun is dus noodzakelijk.

In geval van een tweede coronagolf

In de EU Business and Consumer Surveys van juli van dit jaar bleef de tweede coronagolf nog buiten beeld. Of die er nu wel komt of niet, de economische toekomst blijft zeer onzeker, en ook het forecastmodel zegt hier maar beperkt iets over. Mocht die tweede golf er komen, dan is het waarschijnlijk dat de Europese overheden niet nog eens op eigen kracht dezelfde steun aan hun economieën zullen kunnen geven. In dat geval zou er, door de gezamenlijk economische neergang voor de EU, een langdurige grote daling kunnen dreigen van het bbp, en een werkloosheidspercentage van twee cijfers. Het is te hopen dat het veelbesproken Europese herstellfonds dan voldoende soelaas zal kunnen bieden.

Capaciteitsbenutting volgens de EU Business and Consumer Surveys, in procenten

TABEL 2

	Capaciteitsbenutting dienstensector	Capaciteitsbenutting industriesector
2017	89,9	83,1
2018	90,4	83,7
2019	90,5	81,9
2019K3	90,4	81,4
2019K4	90,2	80,9
2020K1	88,0	74,6
2020K2	85,6	70,2

Bron: ECB (2020) | ESB

Indicatoren van de EU Business and Consumer Surveys en hun gemiddelde

TABEL 3

Indicator	maart	april	mei	juni	juli	Gemiddelde 2000–2020
Economisch sentiment	94,6	64,1	66,7	74,8	81,8	100
Consumentenvertrouwen	-10,4	-22,7	-19,5	-15,6	-15,6	-11,1
Industrieel vertrouwen	-10,7	-32,3	-27,3	-21,5	-15,7	-4,2
Diensten-vertrouwen	-1,8	-48,1	-43,3	-35,3	-26,1	7,7
Werkgelegenheidsverwachting	94,5	59,6	70,9	82,7	87,0	100
Sentiment werkgelegenheidssituatie afgelopen drie maanden	1,4	-31,6	-24,1	-26,8	-22,8	3,2
Verwachte werkgelegenheid volgende drie maanden	-1,9	-30,8	-20,7	-9,4	-5,4	4,6
Verwachte werkloosheid volgende twaalf maanden	21,6	63,5	61,7	52,0	51,7	22,7

Noot: Voor de vertrouwensindicator worden de stemmen van nationale panels opgeteld (+1 voor een stijging, cijfer -1 voor een daling, en een 0 voor ongewijzigd), waarna de saldoscores genormaliseerd worden

Bron: ECB (2020) | ESB

Literatuur

CBS (2020) Dashboard Arbeidsmarkt. Te vinden op www.cbs.nl.

Dion, D.P. en A. Kolodziejak (2002) A short-term macro-econometric forecasting tool on the basis of EU Business and Consumers Surveys. Paper presented at the Meeting of Business and Consumer Surveys Experts, Brussels, 26-27 November 2001.

Dion, D.P. (2006) Does consumer confidence forecast household spending? Munich University MPRA Paper, 906. Te vinden op mpra.ub.uni-muenchen.de.

EC (2020a) Spring 2020 Economic Forecast: a deep and uneven recession, an uncertain recovery, mei. Te vinden op ec.europa.eu.

EC (2020b) Winter 2020 Economic Forecast: offsetting forces confirm subdued growth, februari. Te vinden op ec.europa.eu.

ECB (2020) Statistics Bulletin - ECB Statistical Warehouse. Te vinden op sdw.ecb.europa.eu.

Havik, K., K. Mc Morrow, F. Orlandi et al. (2014) The production function methodology for calculating potential growth rates & output gaps. European Economy Economic Papers 535. Te vinden op ec.europa.eu.

OESO (2020) Flattening the unemployment curve policies to support workers' income and promote a speedy market recovery, 12 juni. Te vinden op www.oecd.org.

Okun, A.M. (1962) Potential GNP: its measurement and significance. Yale University, Cowles Foundation Paper, 190. Te vinden op cowles.yale.edu.

Praet, P. en J. Vuchelen (1984) The contribution of E.C. consumer surveys in forecasting consumer expenditures: an econometric analysis for four major countries. *Journal of Economic Psychology*, 5(2), 101–124.

U.S. Bureau of Labor Statistics (2020) The employment situation: July 2020. News release, 7 augustus. Te vinden op www.bls.gov.

Beroepen met complexe vaardigheden minst geraakt door de coronacrisis

Als gevolg van de lockdown om de verspreiding van het coronavirus te beperken, is de economie hard geraakt en loopt de werkloosheid op. Welke beroepen zijn het meest getroffen door de crisis, en wat zegt dit over de te verwachten arbeidsmarktperspectieven voor deze beroepen?

IN HET KORT

- Beroepen met een hoog niveau van probleemoplossend vermogen en menselijk kapitaal zijn minder geraakt door de crisis.
- De ontwikkeling na de crisis is in lijn met de op de arbeidsmarkt structureel stijgende vraag naar complexe vaardigheden.
- De vacatures voor beroepen waarbij men voor de crisis de meeste krapte verwachtte, zijn het minst gedaald.

JESSIE BAKENS

Onderzoeker bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA)

DIDIËR FOUARGE

Hoogleraar aan de Universiteit Maastricht en programmadirecteur Arbeidsmarktdynamiek bij het ROA

ROGIER GOEDHART

Junior onderzoeker bij het ROA

De werkgelegenheid op de Nederlandse arbeidsmarkt is door de COVID-19-crisis in korte tijd sterk veranderd. In bepaalde sectoren, zoals de horeca, uitzendbureaus en de reisbranche, viel het werk halverwege maart volledig stil. Dit heeft geleid tot een historische daling in het aantal werkzame personen en dus tevens een grote daling in het aantal gewerkte uren (CPB, 2020). Daar staat tegenover dat er ook sectoren zijn – zoals de zorg, supermarkten en onlinewinkeldiensten – waarin de productie een sterke stijging te zien gaf.

Vóór de crisis was er een structurele trend op de arbeidsmarkt gaande, waarbij de vraag naar specifieke vaardigheden en kennis in de afgelopen decennia sterk groeide. Zo groeiden in de Verenigde Staten de werkgelegenheid en lonen sterker in beroepen met een hoog cognitief en interpersoonlijk vaardigheidsniveau (Weinberger, 2014), waarbij interpersoonlijke vaardigheden veelal gevraagd worden vanwege het toegenomen teamwork (Deming, 2017). Ook Nederlands onderzoek geeft een groeiende vraag te zien naar werknemers die complexe taken kunnen uitvoeren (Van den Berg et al., 2018). Deze vraag naar specifieke bekwaamheden, zoals probleemoplossend vermogen en interpersoonlijke- en computervaardigheden, wordt mede veroorzaakt door de technologische ontwikkelingen die het werk steeds complexer maken (Borghans et al., 2014).

Hoewel elke economische crisis haar specifieke kenmerken heeft en niet alle sectoren altijd gelijk getroffen worden, is het tijdens vorige economische crises wel gebleken dat bepaalde beroepen weerbaarder zijn dan andere. Werkenden met een grote *skill-set* hebben tijdens een recessie een grotere kans op baanbehoud, of op het vinden van een nieuwe baan (Altonji et al., 2016).

Bij de vorige financiële crisis en de recessie die daarop volgde, bleef de werkgelegenheid groeien voor mensen met beroepen die een hoge mate van probleemoplossend vermogen vergden, via interpersoonlijke vaardigheden en intensief computergebruik (Fouarge, 2017). Hangen de genoemde vaardigheden nu ook samen met de werkgelegenheidsontwikkeling tijdens de eerste maanden van de coronacrisis?

In dit artikel bestuderen we de samenhang tussen enerzijds het verloop van de vacaturegraad bij beroepen, en anderzijds de mate van probleemoplossend vermogen, het belang van de interpersoonlijke vaardigheden, trainingsdeelname en de specificiteit van het menselijk kapitaal. Daarnaast kijken we of het verloop van de vacaturegraad in lijn is met de middellangetermijnprognoses voor vraag en aanbod.

Data

De vacaturedata op weekbasis zijn afkomstig van UWV. Probleemoplossend vermogen en interpersoonlijke vaardigheden zijn 'zelfgerapporteerd' en afkomstig uit de *Nederlandse Skills Survey* (Van den Berg et al., 2018). Data aangaande trainingsdeelname komen uit de *Levenslang Leren Enquête 2017* van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (Fouarge et al., 2018; ROA, 2018). De specificiteit van het menselijk kapitaal en de middellangetermijnprognoses voor vraag en aanbod zijn van het *Arbeidsmarktinformatiesysteem* van het ROA (Bakens et al., 2019).

Probleemoplossend vermogen

Als we kijken naar het verloop van de vacaturegraad in 2020, dan zien we dat de eerste maanden van de COVID-19-crisis vooral invloed hebben gehad op de vraag naar beroepen met een laag probleemoplossend vermogen (figuur 1) – voor deze beroepen daalde de vacaturegraad namelijk het sterkst. Terwijl voor beroepen met een gemiddeld of hoog niveau van probleemoplossend vermogen de vacaturegraad minder sterk daalde.

Interpersoonlijke vaardigheden

Door de lockdown werden de contactberoepen extra hard geraakt. Beroepen met een hoge mate van interpersoonlijke vaardigheden, dus beroepen waarin interacties met collega's of klanten belangrijk zijn, vertonen dan ook een sterke daling qua vacaturegraad (figuur 2).

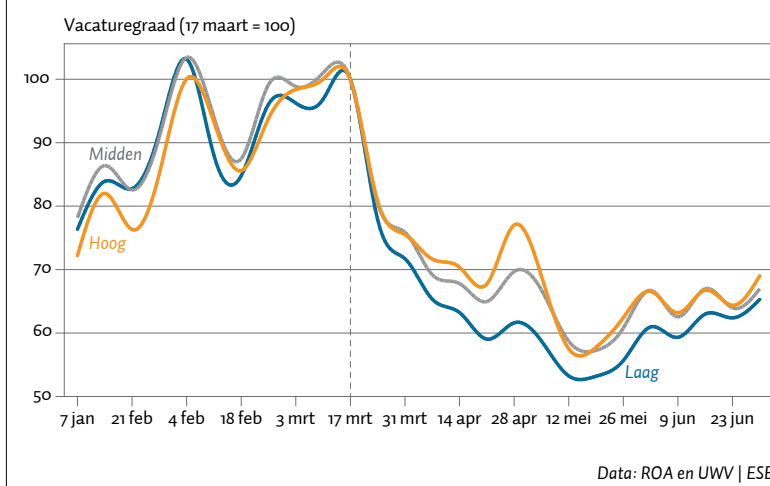
Deze ontwikkeling geldt echter niet voor alle contactberoepen. Een detailanalyse toont namelijk aan dat, bij de combinatie van een hoog niveau van probleemoplossend vermogen én een hoog niveau van interpersoonlijke vaardigheden, het aantal vacatures in de maanden na het uitbreken van de coronacrisis het minst gedaald is. Dit is mogelijk te verklaren vanuit een structurele trend: al voor de lockdown was de vraag op de arbeidsmarkt naar de combinatie van deze complexe vaardigheden groot is. Daarnaast zijn het ook deels beroepen die bestempeld worden als cruciale beroepen om de maatschappij draaiend te houden, zoals artsen, gespecialiseerde verpleegkundigen, docenten en technici.

Menselijk kapitaal

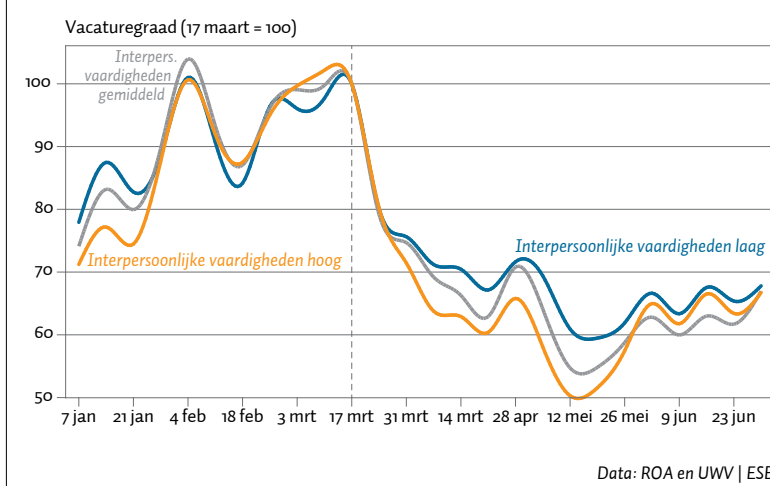
Een belangrijk aspect van het menselijk kapitaal in beroepen is de mate waarin dit op peil wordt gehouden door middel van training. De mate waarin in beroepen deelgenomen wordt aan trainingen vertoont een positief verband met de verandering in de vacaturegraad na de lockdown: figuur 3 laat zien dat de afname in de vacaturegraad per beroep groter is in beroepen waar men minder aan training doet, gemeten naar het gemiddelde aantal gevolgde cursussen in de afgelopen twee jaar. Het verband tussen training en vacaturegraad is statistisch significant. Dit betekent ook dat juist de werkenden in de beroepen waarin de vacaturegraad sterk daalde in de eerste maanden van de coronacrisis extra kwetsbaar zijn. Aangezien zij doorgaans weinig scholing hebben, zal het volgen van een opleiding om inzetbaar te zijn in een ander beroep een extra lastige stap zijn.

Nog een reden waarom de vacaturegraad voor bepaalde beroepen minder snel daalt dan voor andere, kan verband houden met *hoe beroepsspecifiek* het menselijk kapi-

Verloop vacaturegraad voor beroepen in 2020, naar niveau van probleemoplossend vermogen **FIGUUR 1**

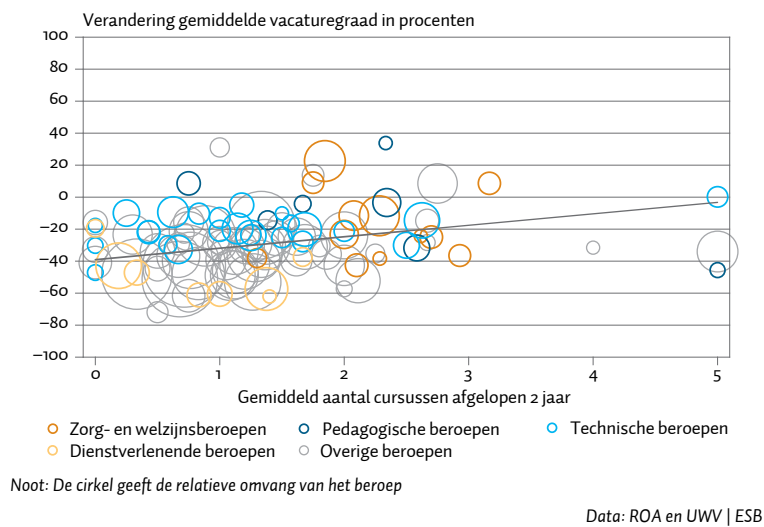

Verloop vacaturegraad voor beroepen in 2020, naar belang van de interpersoonlijke vaardigheden **FIGUUR 2**

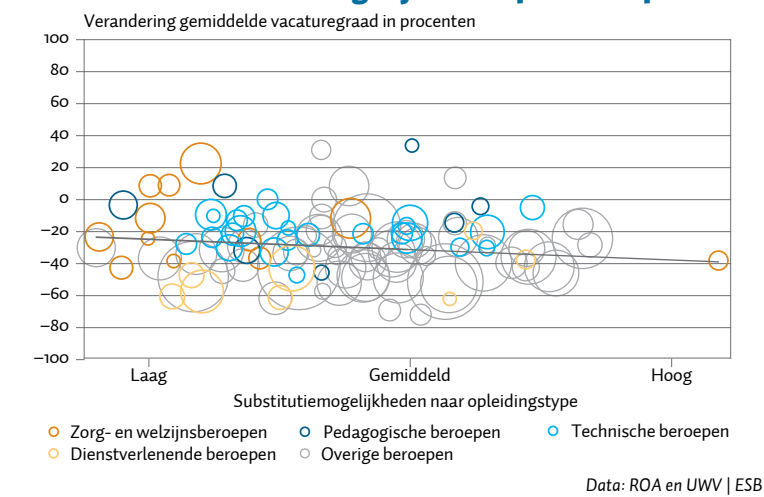
Verandering vacaturegraad na 17 maart, naar het gemiddelde aantal gevolgte cursussen per beroep

FIGUUR 3

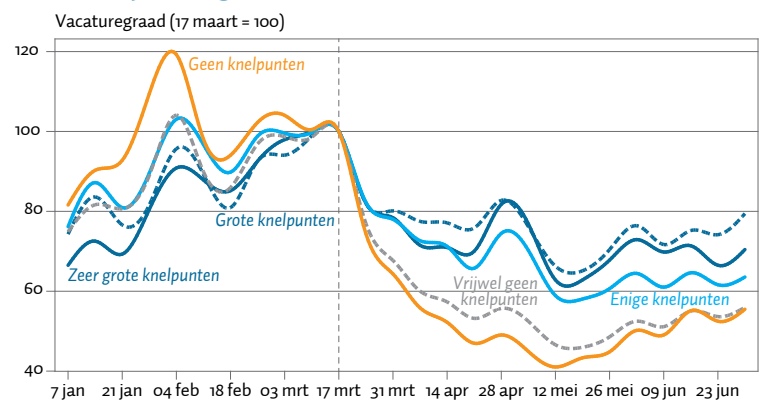
Verandering gemiddelde vacaturegraad na 17 maart naar substitutiemogelijkheden per beroep

FIGUUR 4

Verloop vacaturegraad in 2020 voor beroepen naar de typering van verwachte knelpunten

FIGUUR 5

'Zeer grote knelpunten' tot 'geen knelpunten' zijn bepaald aan de hand van de Indicator Toekomstige Knelpunten in de Personeelsvoorziening naar Beroep (ITKB). De ITKB geeft de kans aan dat de arbeidsvraag voor een bepaalde beroepsgroep in de gewenste opleidingssamenstelling vervuld kan worden, daarbij rekening houdend met de vraag-aanbodverhoudingen voor de verschillende opleidingstypen. Deze indicator heeft een waarde tussen 0 en 1, en geeft dus het toenemende gemak weer waarmee werkgevers hun gewenste personeelssamenstelling kunnen realiseren.

Data: ROA en UWV | ESB

taal is. Als in een beroep de specificiteit van het benodigde menselijk kapitaal hoog is, dan is het moeilijker voor bedrijven om mensen met dit kapitaal te vinden. Voor bedrijven is het dan minder aantrekkelijk om deze mensen bij een economische crisis direct te laten gaan, zeker ook als deze kennis een bedrijfsspecifieke component heeft (DiPrete et al., 2017).

Wij bestuderen het belang van de sterkte van het verband tussen opleiding en beroep aan de hand van substitutiemogelijkheden voor opleidingstypen binnen beroepen. De substitutiemogelijkheden worden door het ROA berekend aan de hand van de spreiding van de verschillende opleidingstypen binnen een beroep. Hoe minder opleidingstypes er in een beroep voorkomen, hoe minder substitutiemogelijkheden werkgevers hebben bij de allocatie van arbeid, hetgeen een hoge mate weergeeft van de specialisatie van het menselijk kapitaal.

Figuur 4 laat zien dat de daling van de vacaturegraad na de lockdown samenhangt met de mate van beroepsspecifieke kennis. Er is minder terugloop in vacatures geweest wat betreft functies met veel beroepsspecifiek menselijk kapitaal waarbij bedrijven relatief minder makkelijk mensen kunnen inzetten met een andere opleidingsachtergrond. Het verband is echter niet statistisch significant.

Oude arbeidsmarktprognoses nog toepasbaar

De beroepen met een hoge mate van complexiteit, sociale vaardigheden en beroepsspecifieke kennis lijken dus tijdens de coronacrisis weerbaarder te zijn. Dit zijn ook beroepen waarvan er, voor de aanvang van crisis, grote krapte in de personeelsvoorziening op de arbeidsmarkt werd verwacht. Dat blijkt als we de huidige ontwikkelingen afzetten tegen de door het ROA eind 2019 gepubliceerde middellange-termijnprognoses voor 2024 (Bakens et al., 2019).

Figuur 5 geeft de ontwikkeling in de vacaturegraad weer sinds de eerste week van januari voor de vijf categorieën van verwachte krapte. Voor het invoeren van de afstandsmaatregelen en gedeeltelijke lockdown op 17 maart zien we dat de ontwikkeling wat betreft de vacaturegraad bij beroepen waarvoor er geen of beperkte krapte werd verwacht redelijk stabiel verloopt, terwijl de vacaturegraad relatief gezien stijgt voor de beroepen waarbij er zeer grote krapte verwacht werd. Direct na het invoeren van de gedeeltelijke lockdown daalt de vacaturegraad, maar deze daling is sterker voor de beroepen die niet of nauwelijks gekenmerkt worden door krapte op de arbeidsmarkt dan voor beroepen met (zeer) grote krapte. Ofwel, bij beroepen waar het voor de crisis al moeilijk was om personeel te vinden, is dat vergeleken met andere beroepen nog steeds relatief moeilijk. Het negatieve verband tussen de vacaturegraaddaling en de voorspelde krapte voor de komende zes jaar is bovendien statistisch significant.

Het zijn voornamelijk beroepen in de zorg en het onderwijs, en technische beroepen waarvoor de (vóór corona) verwachte krapte groot is en de daling in de vacatures klein is. Blijkbaar is de krapte in deze beroepen, die ook veel beroepsspecifieke kennis en interpersoonlijke vaardigheden vereisen, dermate nijpend dat de coronacrisis hierop minder invloed heeft. Een deel hiervan behoort overigens ook tot de cruciale beroepen die de maatschappij ten tijde van

de lockdown draaiende hielden – wat ook een deel van de beperktere daling zal verklaren. De hardste klappen vallen sinds de lockdown onder dienstverlenende beroepen, zoals reisbegeleiders, koks, kelners, kappers en schoonheidsspecialisten. Dit zijn ook de beroepen waarvoor er vóór corona tot 2024 geen of weinig krapte in de personeelsvoorziening verwacht werd, en waarvan de weerbaarheid minder groot wordt ingeschat.

Implicaties

Het lijkt erop dat de beroepen waarvoor er, vóór de COVID-19-uitbraak, krapte werd voorspeld in de daarop volgende zes jaar – en dus goede baankansen voor werkenden – de minst grote afname in vacatures hebben laten zien in de afgelopen maanden. De vacaturegraad voor deze beroepen is relatief hoog gebleven. Dit terwijl er juist een sterke daling in de vacatures wordt waargenomen wat betreft beroepen waarvoor een ruime arbeidsmarkt werd voorspeld voor de komende zes jaar.

Deze ontwikkelingen doen vermoeden dat de rangorde van de arbeidsmarktprognoses naar beroep voor de middellange termijn vooralsnog niet wezenlijk veranderd is door de economische schok en de daarbij behorende onzekerheid over de economische ontwikkelingen. Daarmee lijken de sturingsinstrumenten van beleidsmakers en arbeidsmarktbemiddelaars, met een structureel karakter gericht op de middellange termijn, zeker niet overboord gezet te hoeven worden tijdens deze crisis. Verder blijven scholing en training op de arbeidsmarkt belangrijk, en ook noodzakelijk om de weerbaarheid op de arbeidsmarkt te vergroten van mensen in beroepen waar wel flinke klappen vallen.

Er is echter ook onzekerheid op de middellange termijn, bijvoorbeeld over een mogelijk versnelde invoering van automatiseringsprocessen bij beroepen met veel menselijk contact. Het tempo van de automatisering kan in bepaalde sectoren verhoogd worden om persoonlijk contact in de bedrijfsvoering te beperken, bijvoorbeeld in restaurants of supermarkten, of daar waar er, zoals in de zorg, al personeelsschaarste was. Door deze onzekerheid kan de werkelijkheid straks uiteraard afwijken van de huidige prognoses.

Literatuur

- Altonji, J.G., L.B. Kahn en J.D. Speer (2016) Cashier or consultant? Entry labor market conditions, field of study, and career success. *Journal of Labor Economics*, 34(S1), 361–401.
- Bakens, J., I. Bijlsma, S. Dijkman et al. (2019) *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2024*. ROA Rapport, ROA-R-2019/7. Te vinden op cris.maastrichtuniversity.nl.
- Berg, E. van den, P. van Eldert, D. Fouarge en B. ter Weel (2018) *Taken en vaardigheden op het werk*. ROA Rapport, ROA-R-2018/6. Te vinden op cris.maastrichtuniversity.nl.
- Borghans, L., B. ter Weel en B.A. Weinberg (2014) People skills and the labor-market outcomes of underrepresented groups. *ILR Review*, 67(2), 287–334.
- CPB (2020) *Arbeidsmarkt: historische daling werkzame personen, maar internationaal gezien beperkt*. CPB coronapublicatie, juni.
- Deming, D.J. (2017) The growing importance of social skills in the labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(4), 1593–1640.
- DiPrete, T.A., C. Ciocca Eller, T. Bol en H.G. van de Werfhorst (2017) School-to-work linkages in the United States, Germany, and France. *American Journal of Sociology*, 122(6), 1869–1938.
- Fouarge, D. (2017) *Veranderingen in werk en vaardigheden*. Oratie Universiteit Maastricht, 29 juni. Te vinden op cris.maastrichtuniversity.nl.
- Fouarge, D., P. van Eldert, A. de Grip et al. (2018) *Nederland in leerstand*. ROA Rapport, ROA-R-2018/4. Te vinden op cris.maastrichtuniversity.nl.
- ROA (2018) *Levenslang leren en competentieontwikkeling*. ROA Beleidsrapport, ROA-R-2018/8. Te vinden op www.nro.nl.
- Weinberger, C.J. (2014) The increasing complementarity between cognitive and social skills. *The Review of Economics and Statistics*, 96(5), 849–861.

VAN ZANTEN

Roger Klaassen

Iedere vijfde zzp'er schatte buffer voor de coronacrisis al in als onvoldoende

Tijdens de coronacrisis vielen voor diverse groepen zelfstandig ondernemers de bedrijfsinkomsten weg. Hoe lang denken zzp'ers dat hun huishoudens kunnen rondkomen als hun bedrijfsinkomen geheel zou wegvallen?

IN HET KORT

- Voor corona dacht één op de vijf zzp'ers thuis niet langer dan drie maanden rond te komen zonder de bedrijfsinkomsten.
- Vooral zzp'ers in de sectoren bouwnijverheid en vervoer en opslag geven aan een kleine financiële buffer te hebben.
- Zzp'ers met een beperkte financiële buffer zijn relatief slecht inzetbaar.

HARDY VAN DE VEN

Onderzoeker bij TNO

HENDRIKA LAUTENBACH

Onderzoeker bij CBS

GERBEN HULSEGGE

Onderzoeker bij TNO

WOUTER VAN DER TORRE

Onderzoeker bij TNO

Er zijn bijna één miljoen mensen in Nederland werkzaam als zelfstandig ondernemer zonder personeel (hier zzp'er genoemd) (CBS, 2020). Zij werken voor eigen rekening en risico in een eigen bedrijf of praktijk en moeten zelf inkomensschommelingen opvangen, veelal met een buffer.

Vanwege de coronacrisis en de daarmee gepaard gaande beperkende maatregelen zagen veel zzp'ers plotseling hun werk en inkomen wegvallen. Nu de zogenoemde intelligente lockdown wordt afgebouwd, zullen de verdiensten weer (geleidelijk) toenemen met eventueel aangepaste werkomstandigheden. Zo mogen kappers en horecaondernemers onder voorwaarden – zoals het waarborgen van anderhalve meter afstand – hun werk hervatten.

De voorwaarden waaronder weer gewerkt mag worden, kunnen voor een grote belasting zorgen, zoals langere werkdagen om dezelfde omzet te kunnen genereren als vóór de lockdown. Een goede inzetbaarheid is van belang, zodat zzp'ers kunnen blijven voldoen aan de fysieke en psychische eisen van het werk.

In dit artikel verkennen we op basis van de Zelfstandigen Enquête Arbeid van vorig jaar, dus van voor corona, hoe lang zzp'ers met hun reserves het volledig wegvallen van de inkomsten denken te kunnen opvangen voordat hun huishouden in de problemen komt en in hoeverre financieel kwetsbare zzp'ers ook kwetsbaar zijn op het gebied van inzetbaarheid.

Methode

Voor deze bijdrage is er gebruikgemaakt van de Zelfstandigen Enquête Arbeid (ZEA) 2019 van TNO en CBS (Van der Torre et al., 2019). De ZEA is een tweejaarlijks onderzoek naar de arbeidsomstandigheden en inzetbaarheid van zelfstandig ondernemers in Nederland. Zelfstandig ondernemers hebben wel of geen personeel in dienst en verrichten arbeid voor eigen rekening of risico in een eigen bedrijf of onderneming, waarover ze winstaangifte doen bij de Belastingdienst. In 2018 waren er in Nederland in totaal ruim 1,5 miljoen zelfstandigen. Bijna 1 miljoen daarvan waren zzp'ers zoals afgebakend in de ZEA (CBS/TNO, 2020). In dit artikel zullen we ons beperken tot de zelfstandig ondernemers zonder personeel, en dus de zelfstandig ondernemers met personeel buiten beschouwing laten.

In de ZEA 2019 zijn de zzp'ers begin 2019 – dus vóór de huidige crisis – bevraagd over de beoordeling van de financiële situatie van hun bedrijf, de omvang van hun buffers voor het huishoudensinkomen, en over hun inzetbaarheid. Het gestandaardiseerde huishoudensinkomen is gedefinieerd als het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in huishoudensgrootte en -samenstelling, dat naast het inkomen uit de onderneming ook bestaat uit andere mogelijke inkomensbronnen binnen het huishouden, zoals inkomen uit loondienst, inkomen van een partner, uitkeringen, en voor pensioengerechtigden AOW en eventueel pensioen.

De indicatoren van inzetbaarheid zijn gebaseerd op de Monitor Duurzame Inzetbaarheid (Wevers et al., 2010; Kraan en Sanders, 2016). Hierin zijn er verschillende indicatoren van duurzame inzetbaarheid opgenomen, zoals de belastbaarheid (bijvoorbeeld gezondheid en werk-privébalans) in relatie tot de eisen van het werk (belasting), en verder indicatoren voor het kunnen omgaan met veranderingen (tevredenheid leermogelijkheden, leeroriëntatie en bevoegdheid).

De inschatting van de periode die een ondernemer met zijn of haar huishouden financieel denkt te kunnen rondkomen, wordt in dit artikel afgezet tegen achtergrondkenmerken zoals leeftijd, onderwijsniveau en sector, en tegen indicatoren van inzetbaarheid. Voor de analyses is steeds de ene groep zzp'ers afgezet tegen alle andere groepen (bijvoorbeeld zzp'ers die werkzaam zijn in de sector 'Vervoer en opslag' vis-à-vis de zzp'ers in alle andere sectoren). Verschillen zijn getest met de Pearson χ^2 -test op significantie ($p < 0,05$) en effectgrootte (Cohens $d \geq 0,20$).

Op basis van de data uit de ZEA 2019 is het nog niet mogelijk om op individueel niveau vast te stellen welke zzp'ers in welke mate geraakt worden door de overheidsmaatregelen. Evenmin is er informatie voorhanden over hoezeer het inkomen van de overige leden van de huishouding is getroffen, en hoe groot zowel de persoonlijke lasten als de bedrijfslasten zijn. Er kon dus niet vastgesteld worden in hoeverre zzp'ers en welke van hen daadwerkelijk aanspraak hebben moeten maken op hun eigen financiële reserves, noch wie er in aanmerking kwam of komt voor een steunmaatregel vanuit de overheid, denk aan TOGS (Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren) en TOZO (Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemers). Bij toekomstig onderzoek zou er door koppeling met registraties onderzocht kunnen worden welke zzp'ers daadwerkelijk geraakt zijn.

Resultaten

Een op de vijf zzp'ers gaf voor de coronacrisis aan minder dan drie maanden het huishoudboekje rond te kunnen krijgen wanneer het inkomen uit hun onderneming geheel zou wegvallen, en zes procent van hen zelfs minder dan één maand (figuur 1). Ruim tien procent denkt voldoende middelen te hebben om drie tot zes maanden rond te kunnen komen, en meer dan de helft schat dit op langer dan een half jaar.

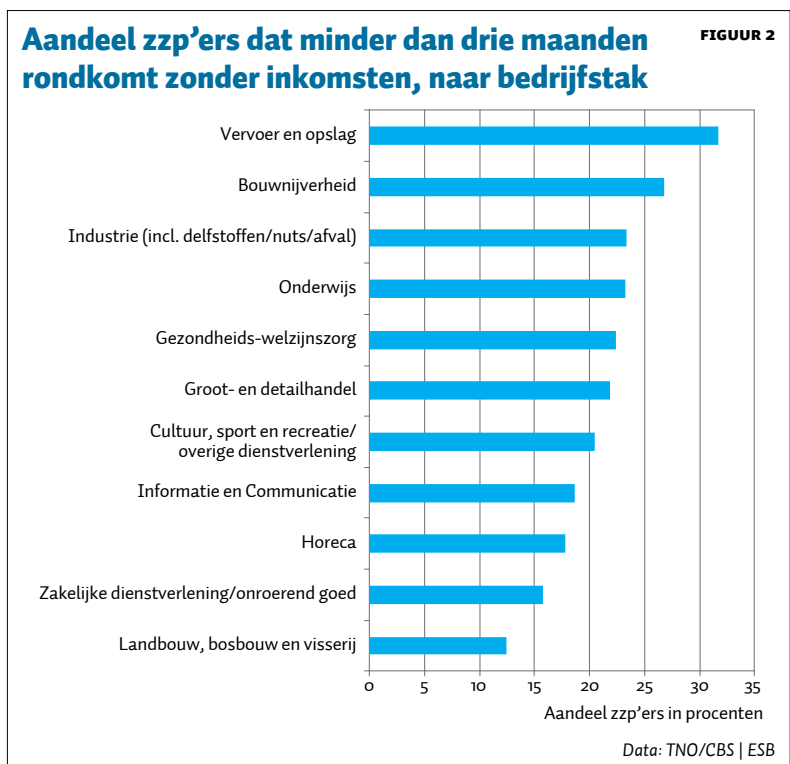
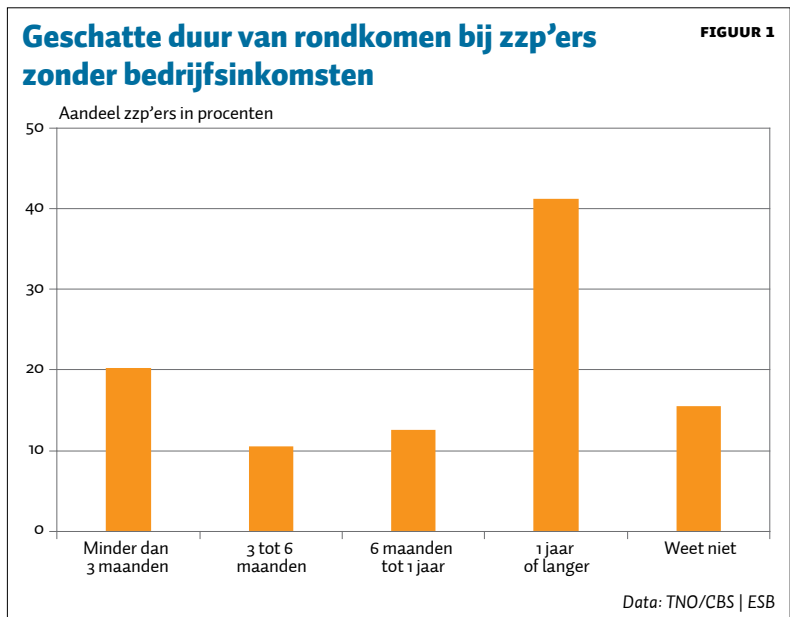
Verschillen naar achtergrondkenmerken

Hoe hoger het gestandaardiseerde huishoudensinkomen, hoe langer zzp'ers denken zonder bedrijfsinkomsten hun huishouden draaiende te kunnen houden. Van de zzp'ers behorend tot de 25 procent laagste huishoudensinkomens denkt 34 procent binnen drie maanden het huishoudboekje niet meer rond te kunnen krijgen zonder bedrijfsinkomsten, tegenover 11 procent van de zzp'ers behorend tot de 25 procent hoogste huishoudensinkomen.

Voorals 55-plussers staan er op de lange termijn beter voor: ruim de helft van hen denkt het langer dan een jaar zonder bedrijfsinkomsten vol te kunnen houden. Oudere zzp'ers hebben vaker een partner met inkomen, inkomstenbronnen als AOW of pensioen, en hebben meestal langer gespaard zodat er gemiddeld een hoger inkomen is dan bij jongere zzp'ers. Ook hoogopgeleide zzp'ers denken het vaker langer vol te houden. Hoogopgeleide zzp'ers hebben gemiddeld ook een hoger inkomen en tevens vaker een partner die gemiddeld meer verdient in vergelijking met laag- en middelbaar-opgeleide zzp'ers. Er zijn geen grote verschillen in financiële huishoudensbuffers tussen mannen en vrouwen.

Verschillen naar financiële situatie onderneming

De eigen inschatting van de financiële situatie van de onderneming en het toekomstperspectief van de ondernemer aangaande zijn of haar bedrijf hangen sterk samen met de termijn die ingeschat wordt dat het huishouden rond zou kunnen komen zonder bedrijfsinkomsten. Van de tien procent van de zzp'ers die de financiële situatie van de onderneming als zeer goed beoordeelt en de toekomst ervan positief tegemoetziet, denkt meer dan negentig procent het drie maanden of langer te kunnen volhouden zonder bedrijfs-

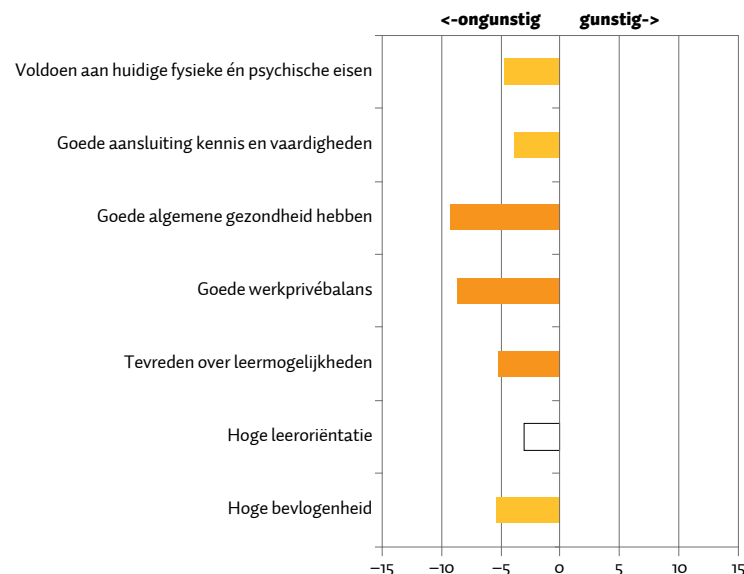
inkomsten. Daar staat tegenover dat van de vijf procent zzp'ers die de financiële situatie van hun onderneming als slecht bestempelt, 43 procent denkt het huishouden minder dan drie maanden draaiende te kunnen houden.

Verschillen naar bedrijfstak

Zzp'ers die werkzaam zijn in vervoer en opslag geven veruit het vaakst (31 procent) aan dat hun huishouden minder dan drie maanden kan rondkomen zonder bedrijfsinkomsten (figuur 2). Zzp'ers in deze bedrijfstak zijn relatief vaak laagopgeleide en hebben tevens ook minder vaak een inkomen uit loondienst. Dit zijn bijvoorbeeld zzp'ers die werkzaam zijn als (vrachtwagen)chauffeur of logistiek medewerker. Ook zzp'ers in de bouwnijverheid kunnen significant

Inzetbaarheid zzp'ers met kleine huishoudelijke reserve vergeleken met zzp'ers met grote reserve

FIGUUR 3

Noot: Verschilscore in procenten ten opzichte van zzp'ers met grotere reserves; lichte kleur klein significant verschil ($p < 0,05$ en Cohens $d < 0,20$), donkere kleur groot significant verschil ($p < 0,05$ en Cohens $d \geq 0,20$)

Data: TNO/CBS | ESB

vaker (27 procent) minder dan drie maanden het huishoudboekje rond krijgen dan zzp'ers uit andere bedrijfstakken. Desondanks maakten zzp'ers in de bouwnijverheid zich relatief weinig zorgen over hun financiën en hun werkzekerheid. Dit weerspiegelt de gunstige situatie van de werkzaamheden in de bouw in 2019. Het aandeel zzp'ers dat denkt het minder dan drie maanden zonder inkomen te kunnen volhouden is het laagst in de zakelijke dienstverlening en in de landbouw, bosbouw en visserij.

Inzetbaarheid

In figuur 3 is te zien dat zzp'ers met beperkte financiële reserves slechter scoren op verschillende indicatoren van inzetbaarheid dan zzp'ers met grotere reserves. Zzp'ers met een kleine buffer schatten vaker hun gezondheid slechter in, hun werk-privébalans is vaker verstoord, en ze denken iets minder vaak te kunnen voldoen aan de fysieke en psychische eisen van hun werk. Wat betreft het kunnen omgaan met veranderingen zijn zzp'ers met een kleine huishoudelijke buffer voornamelijk minder tevreden over de leermogelijkheden in hun werk. Verder zijn ze iets minder bevoegen dan zzp'ers van wie het huishouden langer kan rondkomen zonder bedrijfsinkomsten. Naast financieel kwetsbaar, lijken zzp'ers met een kleine buffer daarmee ook minder goed inzetbaar te zijn indien door de coronacrisis het werk zwaarder wordt of anderzijds om veranderingen vraagt.

Conclusie

Vóór de coronacrisis schatte een op de vijf zzp'ers in dat hun huishouden binnen drie maanden in de financiële problemen zou komen als het inkomen uit de onderneming weg zou vallen. Aan de andere kant schatte ruim veertig procent van de zzp'ers in dat hun huishouden meer dan een jaar zou

kunnen rondkomen zonder bedrijfsinkomsten. Er zijn dus grote verschillen tussen zzp'ers. Naarmate de financiële situatie van de onderneming (voorafgaande aan de crisis) beter was en het huishoudensinkomen hoger, dacht men het langer financieel te kunnen overbruggen. Oudere en hoogopgeleide zzp'ers maken vaker deel uit van een huishouden met buffers voor de langere termijn.

Behalve dat zzp'ers met een kleine buffer financieel kwetsbaar zijn, scoren zij ook op het gebied van inzetbaarheid minder goed. Ze ervaren vaker een minder goede gezondheid en zijn vaker ontevreden over hun mogelijkheden om te leren. Dit kan deels verklaard worden doordat zzp'ers met een kleine buffer vaker in bedrijfstakken met fysiek zware beroepen werken, zoals de bouw en het vervoer.

Een relatief minder goede inzetbaarheid hoeft geen probleem te zijn indien het werk door de coronacrisis niet verandert. Voor een deel van de zzp'ers zullen de werkomstandigheden echter wel veranderen, hoewel niet te voorspellen is welke zzp'ers op welke wijze en in welke mate hun werk zullen moeten aanpassen. Indien veranderingen vereist zijn, kan dit potentieel een grotere uitdaging vormen voor zzp'ers met een kleine huishoudelijke buffer. Zzp'ers werken voor eigen rekening en risico. Zodoende komt dus het nemen van corona-gerelateerde maatregelen of potentiële om- of bijscholing ook deels voor eigen rekening.

Implicaties

Het is een politieke afweging in hoeverre en in welke vorm kwetsbare zzp'ers ondersteund moeten worden, op de korte termijn (dat wil zeggen om de crisistijd te overbruggen) maar ook op de lange termijn. De problematiek rondom de beperkte buffers staat daarbij niet op zichzelf. Het interen op de buffers kan ten koste gaan van bijvoorbeeld bijdragen aan arbeidsongeschiktheids- of pensioenvoorzieningen. Dit is bovendien een reden om niet alleen te onderzoeken welke groepen zzp'ers er nu worden getroffen door de coronacrisis, maar om ook de gevolgen op de lange termijn te monitoren.

Literatuur

CBS (2020) *Zelfstandigen; inkomen, vermogen, bedrijfstak*, 22 november. Statistiek te vinden op opendata.cbs.nl.

CBS/TNO (2020) *1 op de 5 zelfstandigen schatte buffer in 2019 op hooguit 3 maanden*, 16 april. Artikel te vinden op www.cbs.nl.

Kraan, K.O. en J.M.A.F. Sanders (2016) *Monitor duurzame inzetbaarheid; resultaten 2014, trends sinds 2010 en methodologie*, april. TNO Rapport te vinden op www.monitorarbeid.tno.nl.

Torre, W. van der, H. Lautenbach, H.A. van de Ven et al. (2019) *Zelfstandigen Enquête Arbeid 2019: methodologie en globale resultaten*. Leiden/Heerlen: TNO/CBS Rapport te vinden op www.monitorarbeid.tno.nl.

Wevers, C., J. Sanders, K. Kraan et al. (2010) *Naar een monitor voor duurzame inzetbaarheid*, 26 november. TNO-notitie, te vinden op repository.tudelft.nl.

Inkomensdata van zzp'ers zijn inconsistent

Gegevens over het totaalinkomen, de arbeidsduur en uurtarieven van zzp'ers zijn onderling inconsistent. Hierdoor is het onduidelijk hoeveel zij werken en verdienen – en dus ook hoe groot de schade als gevolg van de lockdown is. Hoe zijn deze inconsistenties te verklaren, en hoe ziet de werkelijke situatie van zzp'ers er waarschijnlijk uit?

IN HET KORT

- Volgens enquêtedata werken zzp'ers vele uren en hanteren zij een hoog uurtarief, maar dit is niet terug te zien in inkomensdata.
- Het is aannemelijk dat zzp'ers lagere uurtarieven hebben, en minder uren werken dan zij rapporteren.
- Er is meer onderzoek naar zzp'ers nodig om maatschappelijke en beleidsdiscussies goed te kunnen voeren.

SAM DE MUIJNCK
Research Master
student aan de
Universiteit van
Amsterdam

Zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) zijn steeds vaker onderwerp van discussie. Zo is het de vraag of het wel wenselijk is dat Nederland “kampioen flexibele arbeid in Europa” is (WRR, 2017, p. 11), of een minimumtarief voor zelfstandigen een goed idee is en hoe hoog dit dan zou moeten zijn, en of de sociale zekerheid voor zzp'ers collectief georganiseerd dient te worden (Commissie-Borstlap, 2020; WRR, 2020).

Ook tijdens de uitbraak van het coronavirus ging de aandacht uit naar de zzp'ers, die veelal hun inkomen zagen wegvallen. Met de Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo) werd er een sociaal vangnet voor onder andere zzp'ers gecreëerd. Voor een goed beleid en goed onderzoek is goede informatie over de situatie van zzp'ers cruciaal. Het is echter niet zo eenvoudig om er achter te komen wat zzp'ers verdienen en hoeveel zij werken.

Beschikbare gegevens

Er zijn veel verschillende informatiebronnen beschikbaar over de inkomensgegevens van zzp'ers. Deze gegevens zijn bijvoorbeeld te vinden in de databanken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en in verschillende rapporten, die veelal gebruikmaken van enquêtedata.

Afzonderlijk van elkaar lijken de observaties van het inkomen, de uren en de uurtarieven van zzp'ers accuraat en adequaat te zijn. De verschillende onderzoeken komen grofweg tot dezelfde niveaus voor de individuele variabelen. Hierdoor lijken de onderzoeken een goede weergave van de werkelijkheid.

Er is alleen een probleem met de observaties: wanneer de observaties van het inkomen, de uren en het uurtarief van zzp'ers worden samengebracht, ontstaat er een inconsistent beeld. In figuur 1 is te zien dat zzp'ers vele uren werken en een hoog uurtarief hanteren, maar een lager totaalinkomen hebben volgens data van het CBS. Deze uitkomst is logisch gezien niet mogelijk, omdat het aantal gewerkte uren vermenigvuldigd met het gehanteerde uurtarief per definitie gelijk is aan het totaalinkomen. De blauwe inkomenslijn zou de lijnen voor gewerkte uren en uurtarief dus moeten snijden op het snijpunt van deze twee lijnen, maar doet dit niet.

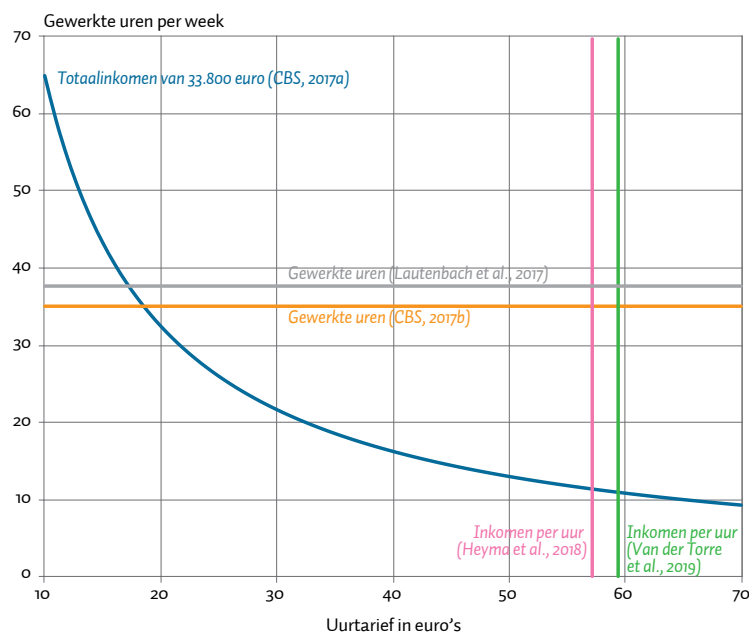
In plaats daarvan schetsen de verschillende onderzoeken andere beelden van de situatie van zzp'ers, gebaseerd op de snijpunten tussen de lijnen van uren en uurtarief in figuur 1. De gegevens van de nationale rekeningen nemen bijvoorbeeld het snijpunt van de blauwe inkomenslijn en de oranje urenlijn. Deze geven respectievelijk aan dat zzp'ers in 2017 een gemiddeld jaarlijks persoonlijk primair inkomen van 33.800 euro hadden, en gemiddeld 35 uur per week werkten. Ter vergelijking: werknemers verdienen in 2017 als totaalinkomen gemiddeld 43.800 euro voor 30 uur per week (CBS, 2017a). De nationale rekeningen impliceren dus dat zzp'ers gemiddeld een laag inkomen per uur zouden hebben van 19 euro per uur. Dit is grofweg drie keer zo weinig als de 57 tot 59,30 euro per uur die zzp'ers zelf aangeven in enquêtes, zoals de Zelfstandigen Enquête Arbeid 2019 en de Enquête Beroepsbevolking 2017, en ook aanzienlijk minder dan de 34 euro per uur die werknemers verdienen (CBS, 2017a; Van der Torre et al., 2019; Heyma, 2018).

Lautenbach et al. (2017) geven een ander beeld, namelijk het snijpunt van de grijze urenlijn en groene urentarieflijn. Deze gegevens komen beide uit de Zelfstandigen Enquête Arbeid. Wederom zouden zzp'ers aanzienlijk meer werken dan werknemers, namelijk 37,6 uur per week (Lautenbach et al., 2017). Ze zouden daarbij een hoog uurtarief rekenen van gemiddeld 59,30 euro per uur (Van der Torre et al., 2019). Deze combinatie van een lange arbeidsduur en hoog uurtarief maakt dat zzp'ers een hoog totaalinkomen zouden moeten hebben van tussen de 103.740 en 115.943 euro per jaar.

Tot slot trekken Heyma et al. (2018) nog een andere conclusie op basis van het snijpunt van de blauwe inkomenslijn en de roze urentarieflijn. Volgens hen hanteren zzp'ers een hoog uurtarief, maar hebben ze een relatief laag totaalinkomen. Zzp'ers zouden in werkelijkheid namelijk minder werken dan ze in enquêtes, inclusief hun eigen enquête, suggereren. Zo stellen Heyma et al. (2018) dat er waarschijnlijk “een overschatting van het aantal gewerkte uren” is. Dit impliceert dat zzp'ers gemiddeld ongeveer 11 uur per week zouden werken in plaats van 35 tot 37,6 uur per week.

Beschikbare inkomensgegevens van zzp'ers

FIGUUR 1

Noot: De onderzoeken in deze figuur maken gebruik van inkomensdata uit 2017. De inkomensgegevens van Van der Torre et al. (2019) komen wel uit 2019.

Data: CBS (2017a; 2017b), Lautenbach et al. (2017), Van der Torre et al. (2019) en Heyma et al. (2018) | ESB

Verklaringen inconsistentie

In werkelijkheid kunnen niet alle observaties over inkomensgegevens van zzp'ers correct zijn en de cruciale vraag is daarom op welk punt in figuur 1 zzp'ers werkelijk zitten. De drie factoren die bij de inkomensgegevens van de zzp'ers worden gehanteerd (inkomen, uren en uurtarief) kunnen wellicht deze inconsistentie verklaren.

Inkomen

Ten eerste zou het zo kunnen zijn dat zzp'ers in werkelijkheid een hoger totaalinkomen hebben dan de gegevens in de nationale rekeningen laten zien. De gegevens uit de nationale rekeningen over het totaalinkomen van zzp'ers zijn gedeeltelijk gebaseerd op belastingaangiften. Hiermee geven ze een betrouwbaar beeld van het formele inkomen van zzp'ers. In de nationale rekeningen worden er ramingen gemaakt van de niet-waargenomen economie, om zo ook het informele inkomen van zelfstandigen in beeld te brengen. Ramingen zijn uiteraard met meer onzekerheid omgeven.

Een mogelijke verklaring voor de inconsistentie tussen de observaties zou kunnen zijn dat het informele inkomen van zzp'ers hoger is dan momenteel wordt geraamd. Het is echter onwaarschijnlijk dat dit de discrepantie tussen de verschillende observaties kan verklaren, aangezien het zou betekenen dat het totaalinkomen van zzp'ers in werkelijkheid drie keer zo hoog zou zijn (boven de 100.000 euro per jaar in plaats van ongeveer 30.000 euro per jaar). Met andere woorden, dit zou betekenen dat er onopgemerkt grootschalig fraude wordt gepleegd. Hoewel dit zeer onaannemelijk is zou het mogelijk een deel van de verklaring kunnen zijn. Om te bepalen of dit het geval is, dient er nader onderzoek te worden gedaan naar de accuraatheid van de ramingen van de niet-waargenomen economie.

Uren

Ten tweede zou het kunnen zijn dat zzp'ers in werkelijkheid minder uren werken dan zij zelf in de verschillende enquêtes zeggen. De data over het aantal gewerkte uren zijn gebaseerd op zelfrapportage in enquêtes. Hierbij zijn bekende gevoeligheden van enquêtes – zoals sociaal wenselijke antwoorden, cognitieve fouten en verkeerde zelfbeelden – mogelijk problematisch (De Leeuw et al., 2008; Tourangeau et al., 2000).

Bij vragen naar het aantal gewerkte uren van zzp'ers zou er een specifiek probleem kunnen spelen: welke uren dienen als werk gerekend te worden? Bij werknemers is dit probleem niet aanwezig omdat hun uren onderdeel zijn van de afspraken die ze maken met hun werkgevers. Zelfstandigen onderhandelen echter niet over hun arbeidsduur, buiten de uren die zij factureren bij hun opdrachtgevers. Dit maakt dat er mogelijk aanzienlijke verschillen kunnen zijn tussen hoe de diverse zelfstandigen hun werk definiëren en afbakenen, wat de data minder betrouwbaar maken. Dit zou ook kunnen leiden tot een overschatting van het aantal gewerkte uren. Zo schrijven Heyma et al. (2018) dat het kan zijn dat “werk en privé worden gecombineerd, zodat onduidelijk is welke uren effectief worden besteed aan de werkzaamheden als zzp'er”. Een andere mogelijke verklaring is dat zzp'ers aangeven naar hoeveel uur werk zij streven, in plaats van hoeveel zij in de praktijk realiseren – wat dan gezien kan worden als verborgen *underemployment*.

Daarnaast hebben zzp'ers een fiscale prikkel om hun uren “over te rapporteren”. Zzp'ers kunnen alleen gebruikmaken van de zelfstandigenaftrek indien zij aangeven te voldoen aan het urencriterium van 1.225 uur per jaar. Bij de belastingaangiften wordt er echter enkel gevraagd naar het voldoen aan het urencriterium, en niet naar het exacte aantal gewerkte uren, vandaar dat de gegevens over de arbeidsduur gebaseerd zijn op enquêtes. Hoewel de fiscale prikkel in principe afwezig is bij de enquêtes, kan het toch invloed hebben op de gegeven antwoorden. Mensen kunnen namelijk geneigd zijn om antwoorden te geven die consistent zijn met wat zij bij hun belastingaangifte rapporteren, mogelijk uit angst dat ‘overrapportage’ in de aangifte ontdekt zou kunnen worden.

Nader onderzoek naar het aantal gewerkte uren van zzp'ers en hoe dit zich verhoudt tot het aantal gefactureerde uren, is van belang om meer inzicht te krijgen in de situatie van zzp'ers. Dit is niet alleen belangrijk voor beleidsdiscussies rondom zzp-werk, maar ook relevant omdat het de productiviteitstatistieken van de Nederlandse economie zou kunnen vertekenen. Indien er zoveel overrapportage is als Heyma et al. (2018) veronderstellen, wordt de arbeidsproductiviteit van Nederland momenteel met grofweg tien procent onderschat.

Uurtarief

Ten derde zouden zzp'ers in werkelijkheid een lager uurtarief kunnen hanteren dan ze in de verschillende enquêtes rapporteren. Vergelijkbaar met het aantal gewerkte uren is het uurtarief van zzp'ers minder helder gedefinieerd dan bij werknemers.

Een belangrijke vraag is bijvoorbeeld wat er in het uurtarief dient te worden doorgerekend. Theoretisch zou het te beargumenteren zijn dat alle bedrijfsmatige kosten doorgerekend moeten worden in uurtarieven, maar het is

te betwijfelen of zzp'ers dit in de praktijk doen.

Dat de tarieven lastig te schatten zijn, bleek ook bij het minimumtarief voor zzp'ers dat vanaf 2021 zou ingaan. Een minimumtarief werd noodzakelijk geacht omdat men constateerde dat zzp'ers aan de onderkant van de arbeidsmarkt momenteel een te laag uurtarief ontvangen om van te kunnen leven. Op 15 juni 2020 lieten minister Wouter Koolmees (Sociale Zaken, D66) en staatssecretaris Hans Vijlbrief (Financiën, D66) echter weten toch af te zien van deze maatregel, nadat er ophef was ontstaan over de handhaving en hoogte ervan.

Bij het vaststellen van het minimumtarief werden verschillende aannames gedaan. Het tarief zou worden vastgesteld op 16 euro per uur, zodat zzp'ers minimaal het bestaansminimum (netto 13.577 euro per jaar) zouden moeten verdienen als zij voltijd (40 uur per week, 46 weken per jaar) werkten. Hierbij werd geschat dat 33 procent van de gewerkte uren niet-declarabel is en 15 procent van de kosten indirect zijn. Op basis van deze aannames, komt het effectieve uurtarief uit op 57 procent van wat er op de factuur staat, 9,11 euro per gewerkt uur (exclusief directe en indirecte kosten). Dit is vergelijkbaar met het minimumloon van werknemers van 21 jaar en ouder in 2020 van 9,54 euro per uur.

Als het effectieve uurtarief van zzp'ers echter op dezelfde manier wordt berekend op basis van het gerapporteerde gemiddelde uurtarief als bij de Lautenbach et al. (2019) dan komt daar 33,60 euro uit. Dit is ongeveer net zo hoog als het uurloon van 34 euro voor werknemers (CBS, 2017a).

Voor het gerapporteerde gemiddelde uurtarief van Heyma et al. (2018) kan men niet dezelfde berekening maken. In dit tarief zijn namelijk al expliciet de indirecte kosten meegenomen. Heyma et al. laten wel zien dat, wanneer het uurtarief benaderd wordt door de maand- of jaaromzet te delen door het aantal gewerkte uren, het uurtarief lager uitkomt, namelijk op respectievelijk 26 en 34 euro. Dit uurtarief is dus lager dan de 57 euro die zzp'ers zelf in dezelfde enquête aangeven. Dat is volgens Heyma et al. vooral te wijten aan de overrapportage van het aantal gewerkte uren door zzp'ers, en niet zozeer aan het uurtarief.

Heyma et al. beargumenteren dat het direct gevraagde uurtarief bij enquêtedata betrouwbaarder is, omdat dit voor mensen makkelijker te onthouden is dan de maand- en jaaromzet. De antwoorden zijn mogelijk echter wel gevoeliger voor willekeur omdat ze waarschijnlijk vaak gebaseerd zullen zijn op de laatste paar uitgevoerde opdrachten, die kunnen afwijken van het gemiddelde.

Er zijn bovendien een aantal zaken die het wel degelijk aannemelijk maken dat zzp'ers in werkelijkheid een lager uurtarief hanteren dan zij zelf zeggen. Ten eerste lijkt de gemiddelde marktpositie van zzp'ers relatief zwak te zijn, vanwege een lagere arbeidsproductiviteit en/of minder onderhandelingsmacht dan werknemers. Volgens het Nederlands Comité voor Ondernemerschap (2019) voegen zzp'ers minder waarde toe per voltijdsequivalent dan werknemers. Het Comité concludeert dat de productiviteit van zzp'ers lager is. Een andere optie is dat zzp'ers minder onderhandelingsmacht hebben – dat zou nog nader uitgezocht moeten worden.

Ten tweede zouden de uurtarieven van zzp'ers relatief laag kunnen zijn vanwege het ontbreken van een collectief georganiseerde sociale zekerheid en/of een lage fiscale druk. De precieze invloed van het ontbreken van deze factoren dient nog nader onderzocht te worden.

Tot slot

Er zijn veel zorgen over de economische situatie van zzp'ers, zeker ten tijde van het coronavirus. Het is echter lastig om zicht te krijgen op de ernst van de situatie, aangezien het onduidelijk is wat het totale inkomen, het aantal gewerkte uren en het inkomen per uur van zzp'ers is. De gegevens over het formele inkomen van zzp'ers lijken erg betrouwbaar. Of de schattingen van het informele inkomen van zzp'ers accuraat zijn, dient echter nader onderzocht te worden.

Nader onderzoek is cruciaal om de maatschappelijke en beleidsdiscussies over zzp'ers, zowel nu als in de toekomst, op feiten te kunnen baseren. Met name gedetailleerde analyses op basis van microgegevens kunnen nuttig zijn om beter zicht te krijgen in de specifieke situaties van zzp'ers.

Microgegevens, waarbij er gegevens over het inkomen, de uren en uurtarieven van individuen aan elkaar worden gekoppeld, maken het namelijk beter mogelijk dan macrogegevens om de plausibiliteit van data te beoordelen. Daarbij zou de vergelijking van deze gegevens met de beschikbare gegevens genoemd in dit artikel het ook mogelijk maken om te kijken of er specifieke groepen zzp'ers zijn die inconsistente antwoorden geven, en op welke wijze zij dat doen.

Vervolgens zou er door middel van een steekproef in meer detail gekeken kunnen worden naar de inkomensgegevens van zzp'ers, om nader te bezien welke specifieke gegevens er incorrect zijn. Dit kan gedaan worden door per zzp'er te onderzoeken in welke sector zij opereren, na te gaan wat gebruikelijke uurtarieven zijn voor de opdrachten in deze sector, en te onderzoeken hoeveel uren de opdrachten ongeveer kosten. Kortom, meer micro-onderzoek zou veel inzicht kunnen bieden in deze puzzel, die op macro-niveau moeilijk op te lossen lijkt.

Literatuur

CBS (2017a) *Integraal inkomens- en vermogensonderzoek*. Statistiek te vinden op www.cbs.nl.

CBS (2017b) *Enquête beroepsbevolking*. Statistiek te vinden op www.cbs.nl.

Commissie-Borstlap (2020) *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ontwerp voor de regulering van werk*. Eindrapport te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Heyma, A., K. van der Ven, C. Biesenbeek et al., (2018) *Karakteristieken en tarieven zzp'ers*. SEO Economisch Onderzoek Rapport, 2018-68.

Leeuw, E.D. de, J.J. Hox en D.A. Dillman (2008) *International handbook of survey methodology*. Londen: Taylor & Francis.

Lautenbach, H., W. van der Torre, E.M.M. de Vroome et al. (2017) *Zelfstandigen Enquête Arbeid 2017: methodologie en globale resultaten*. TNO/CBS-rapport, te vinden op www.monitorarbeid.tno.nl.

Nederlands Comité voor Ondernemerschap (2019) *Investeren in groeivermogen: jaarbericht Staat van het mkb 2019*. Te vinden op www.staatvanhetmkb.nl.

Torre, W. van der, H. Lautenbach, H.A. van de Ven et al. (2019) *Zelfstandigen Enquête Arbeid 2019: methodologie en globale resultaten*. TNO/CBS-rapport, te vinden op www.monitorarbeid.tno.nl.

Tourangeau, R., L.J. Rips en K. Rasinski (2000) *The psychology of survey response*. Cambridge: Cambridge University Press.

WRR (2017) *Voor de zekerheid: de toekomst van flexibel werkenden en de moderne organisatie van arbeid*. WRR-verkenning, 36.

WRR (2020) *Het betere werk: de nieuwe maatschappelijke opdracht*. WRR-rapport, 102.

Anticyclische WW is een goed idee

De Nederlandse economie is relatief volatiel, wat vraagt om sociale bescherming en een (automatische) stabilisatie van de economie. In de Verenigde Staten en Canada wordt, als de werkloosheid hoog oploopt, de maximale duur van de werkloosheidsuitkering verlengd zodat de werkloosheidswetten extra bescherming bieden in slechte tijden. Nederland zou dit ook kunnen overwegen.

IN HET KORT

- De Nederlandse economie is relatief volatiel en de werkloosheidsrisico's zijn ongelijk verdeeld.
- Een flexibel WW-regime richt de inkomensbescherming meer op de behoefte en de door recessie getroffen groepen.
- Met de inkomensbescherming in een flexibel WW-regime verbetert ook de macro-economische stabiliteit.

JOS JANSEN
Beleidsmedewerker
bij het Ministerie
van Financiën

De economische groei in Nederland verloopt grilliger dan in veel van de landen om ons heen, vooral door een hogere volatiliteit van de particuliere consumptie en de bedrijfsinvesteringen (Hemmerlé, 2019). De recessies zijn hier dieper en langer, en hetzelfde geldt voor de 'goede tijden'. Dit onevenwichtige groeipatroon gaat in feite ten koste van de maatschappelijke welvaart.

Bovendien zijn de negatieve gevolgen van recessies – in termen van werkloosheid, inkomen, onzekerheid en ontevredenheid met het leven – ongelijk verdeeld over de verschillende groepen werkenden (CPB, 2019). De lasten van recessies worden disproportioneel gedragen door flexwerkers, laagopgeleiden, jongeren en mensen met een migratieachtergrond, waardoor de (inkomens)ongelijkheid tijdens recessies nog eens toeneemt.

Om de economische volatiliteit te beperken hanteert de Nederlandse overheid een begrotingssystematiek die de automatische stabilisatie van de economie bevordert. De uitgaven (exclusief WW en bijstand) liggen vast in uitgaankaders, maar de inkomsten en de uitgaven aan WW en bijstand bewegen mee met de conjunctuur. Hierdoor nemen de overheidsuitgaven toe als de werkloosheid stijgt, wat voor macro-economische stabilisatie zorgt.

Het potentiële belang van de WW als schokdemper is voor Nederland extra groot, omdat de huishoudens hier hoge schulden hebben (hypotheek), en hun vermogen voor een groot deel bestaat uit pensioenaanspraken (Parlevliet en Kooiman, 2015). Als hun inkomen daalt of tegenvalt, kun-

nen zij dit deel van hun vermogen niet inzetten om hun consumptie op peil te houden. De coronacrisis zal Nederland opnieuw confronteren met deze structurele kwetsbaarheden.

De pieken en dalen van de Nederlandse economie zouden door de introductie van een anticyclische of conjunctuurafhankelijke WW verder kunnen worden afgevlakt. Met een anticyclische WW wordt de automatische stabilisatie versterkt. Het idee is dat de inkomensbescherming van de WW automatisch wordt verhoogd tijdens recessies, als de situatie in de arbeidsmarkt bovenmatig zwak is. De verruiming eindigt eveneens automatisch als de bovenmatige zwakte voorbij is. De Verenigde Staten (VS) en Canada passen dit idee al langer toe (kader 1).

Voordelen anticyclische WW

De WW verhoogt de welvaart omdat deze inkomensverzekering mensen in staat stelt om hun consumptie tijdelijk redelijk op peil te houden wanneer ze werkloos raken (CPB, 2015). Daarnaast biedt de WW werkloos geraakte werknemers de tijd om een nieuwe passende baan te vinden, hetgeen goed is voor de allocatie op de arbeidsmarkt. De WW-verzekering (qua hoogte, duur en voorwaarden) leidt echter ook tot verstoorde prikkels bij het zoeken naar werk, waardoor de duur van de werkloosheid onnodig lang kan uitvallen (Chetty, 2008).

Negatieve zoekexternaliteiten in een recessie

Zo laat onderzoek op basis van microdata voor diverse landen zien dat een hogere uitkering en een langere maximum uitkeringsduur inderdaad leiden tot een langere periode met een werkloosheidsuitkering (CPB, 2015). Maar dat is niet altijd in dezelfde mate het geval. In een zwakke arbeidsmarkt vertalen verminderde zoekprikkels voor werklozen zich in een relatief beperkte stijging van de totale werkloosheid en WW-lasten.

In slechte tijden is er namelijk bovenmatig veel concurrentie vanwege de (tijdelijk) schaarse banen, waardoor de individuele baanvindkans laag is. In dat geval heeft het voor de totale werkloosheid nauwelijks effect als alle individuen intensiever gaan zoeken. Het zoekproces op de arbeidsmarkt gaat gepaard met (negatieve) zoekexternaliteiten: als een werkloze intensiever naar een baan gaat zoeken, verkleint hij daarmee de baanvindkans van andere werklozen. Lalive et al. (2015) en Marinescu (2017) laten zien dat in recessies dit externe effect empirisch relevant is. Boone et al. (2016) vinden dat de enorme toename van de maximumduur van een werkloosheidsuitkering in de VS niet heeft geleid tot een werkgelegenheidsdaling, maar dat het gemeten effect zelfs enigszins positief is. Chodorow-

Reich et al. (2019) schatten dat het opwaartse effect op de werkloosheid maximaal 0,3 procentpunt is geweest, en Farber en Valletta (2015) vinden geen negatieve invloed op de gemiddelde uitstroom naar werk en dat minder werklozen zich terugtrekken van de arbeidsmarkt.

Op individueel niveau zijn de maatschappelijke kosten van de verstoorde prikkels dus niet constant, maar hangen af van de situatie op de arbeidsmarkt. En de baten doen dat ook (Andersen, 2014). Bij hoge werkloosheid is een betere uitkeringsregeling voor het individu relatief veel waard, terwijl de schade in termen van extra werkloosheid op macro-niveau juist laag is. Onder anderen Sánchez (2008), Andersen en Svarer (2011) en ook Lalive et al. (2018a; 2018b) tonen dan ook theoretisch aan dat een optimaal vormgegeven werkloosheidsuitkering anticyclisch varieert met de krapte op de arbeidsmarkt.

Effectieve bescherming

Een belangrijk voordeel van een anticyclische WW is dat een uitkering die genereuzer is als de arbeidsmarkt zwak is, en omgekeerd, meer verzekeringswaarde genereert dan een constant arrangement (gemeten over een volledige conjunctuurcyclus). Daarnaast neemt de inkomensongelijkheid af omdat de baten disproportioneel neerslaan bij de kwetsbare groepen die immers door baanverlies zwaarder worden getroffen. Een anticyclische regeling biedt dus meer bescherming op de momenten waarop de behoefte het grootst is, en meer bescherming aan de groepen met de zwakste positie.

Macro-economische stabilisatie

De case voor een anticyclische werkloosheidsuitkering wordt nog sterker vanwege de stabilisatorrol van de regeling, die wordt benadrukt door nieuwe macromodellen (Ravn en Sterk, 2017; McKay en Reis, 2016). De WW en de bijstand hebben een sterk (automatisch) stabiliserend effect op de macro-economie via twee kanalen. Het eerste, klassieke kanaal is dat mensen zonder baan die uitkeringen ontvangen deze veelal grotendeels zullen uitgeven. Zij hebben een hoge marginale consumptiequote. Dit kanaal zit ook in de modellen van het Centraal Planbureau en De Nederlandsche Bank. Recente macromodellen benadrukken echter een nieuw en kwantitatief belangrijk kanaal: lagere besparingen uit voorzorg.

De WW heeft namelijk ook grote betekenis voor mensen die nog wel een baan hebben, en dat speelt vooral bij recessies. Deze groep – de overgrote meerderheid – heeft de neiging om terughoudender te worden met het uitgeven van geld (dus men spaart extra uit voorzorg), omdat tijdens recessies het risico op baanverlies generiek hoger ligt. Hoewel dit gedrag vanuit het individu bezien rationeel kan zijn, versterkt het op macroniveau de economische neergang en leidt het tot extra afbraak van de werkgelegenheid.

Dergelijke destabiliserende besparingen kunnen worden tegengegaan door werknemers systematisch en voorspelbaar (mensen moeten erop kunnen rekenen) in slechte tijden een betere werkloosheidsverzekering te bieden. Daardoor blijven in recessies de bestedingen, productie en werkgelegenheid beter op peil, vallen er minder ontslagen, en verliezen minder mensen hun vaardigheden door inactiviteit of door werkhervatting onder hun niveau.

Drie varianten

Een anticyclische WW kan via drie manieren vorm krijgen. Ten eerste door de hoogte van de uitkering aan te passen. Ten tweede door te variëren met de uitkeringsduur, en ten derde door andere toegangseisen te stellen. In de VS krijgt het vorm via de duur. Canada kent een variant met een combinatie van duur en toegangseisen.

Hoogte WW-uitkering

De eerste manier om aan een conjunctuurafhankelijke WW-uitkering vorm te geven is door in laagconjunctuur een toeslag op de reguliere uitkering te verschaffen van bijvoorbeeld tien procent. Deze maatregel raakt alle werknemers en WW-gerechtigden, en is eenvoudig uitlegbaar en zichtbaar. Daardoor kan de maatregel een relatief groot aankondigingseffect hebben en in recessies de verwachtingen stabiliseren.

De werkloosheidsregelingen in Nederland, de VS en Canada

KADER 1

Nederland

De Nederlandse WW-uitkering bedraagt 75 procent van het (gemaximeerde) dagloon in maand 1 en 2, en daarna 70 procent. Er bestaat pas recht op WW indien de werknemer heeft gewerkt in 26 van de laatste 36 weken (wekeneis). De minimumduur is drie maanden. De duur van het WW-recht verschilt sterk tussen werknemers omdat dit afhangt van het arbeidsverleden (wanneer de werknemer voldoende heeft gewerkt in vier van de laatste vijf kalenderjaren).

De (wettelijke) WW-duur is sinds 2015 maximaal twee jaar. Over de eerste tien gewerkte jaren is de opbouw één maand WW-recht per jaar, daarna een halve maand per jaar. Daarnaast is voor een aanzienlijk aantal werknemers het zogeheten derde WW-jaar relevant. Dit is een bovenwettelijke regeling die de duurverkorting door het kabinet-Rutte II de facto terugdraait. Daardoor heeft een deel van de werknemers in de praktijk langere WW-rechten.

Oudere werklozen (60-plus) komen na het aflopen van hun WW-recht in aanmerking voor de vervolguitkering IOW. De IOW geeft recht op een uitkering op minimumniveau tot aan de pensioenleeftijd, zonder toepassing van de gebruikelijke vermogens- en partnertoets in de bijstand. Voor deze groep worden de consequenties van het verlies van de WW-uitkering deels verzacht. Lage inkomens gaan hierdoor er betrekkelijk weinig in inkomen op achteruit.

Verenigde Staten

In de VS varieert de werkloosheidsregeling per staat qua hoogte, minimum, maximum, duur en toegangseisen binnen de federale richtlijnen. De uitkering bedraagt in het algemeen rond de vijftig procent van het dagloon met een maximum. In het overgrote deel van de VS is de uitkeringsduur normaliter zes maanden. Sinds 1957 kan een staat (en moet ook soms) de maximumduur verlengen als het werkloos-

heidspercentage stijgt boven een kritische waarde. De regeling kent 'triggers' op 5, 6, 6,5 en 8 procent. De hoogte van de uitkering hangt niet af van de algemene situatie op de arbeidsmarkt. De duurverlenging wordt voor ongeveer de helft betaald door de federale overheid. Tijdens de Grote Recessie is de maximumduur in stappen verlengd tot (maximaal) 23 maanden in 2010. Vanaf 2012 werd deze verlenging afgebouwd. Tussen 2014 en de coronacrisis gold de reguliere termijn van zes maanden.

Canada

In Canada variëren zowel de toegangseisen als de uitkeringsduur met de (regionale) werkloosheid. De duur hangt daarnaast af van het aantal gewerkte uren in de voorafgaande 52 weken. Werknemers kunnen in tabellen aflezen welke duur voor hen geldt, gegeven hun recente arbeidsverleden en de regionale werkloosheid. De uitkeringsduur ligt tussen 14 en 45 weken. In normale tijden (werkloosheid minder dan zes procent) geven bijvoorbeeld 700 gewerkte uren nog net recht op een minimale uitkeringsduur van 14 weken. Voltijdswerkers die het hele jaar hebben gewerkt, hebben normaliter recht op 36 weken werkloosheidsuitkering. Voor elke procentpuntstijging van de (regionale) werkloosheid geldt dat de duur met twee weken stijgt, met een maximum van 45 weken. Ook verbetert de toegang omdat het minimum aantal gewerkte uren, om in aanmerking te komen voor de minimumduur van veertien weken, daalt met vijf procent per procentpuntstijging van de werkloosheid. Bij een werkloosheid van acht procent volstaan 630 gewerkte uren om een uitkering te ontvangen, en krijgen alle andere werklozen vier weken langer een uitkering dan normaal. Voor flexwerkers geldt dat ook de hoogte van hun uitkering kan stijgen met de werkloosheid, omdat hun dagloon voordeliger wordt berekend.

Illustratie hypothetische anticyclische WW in Nederland

KADER 2

Hoe zou een anticyclische WW in de Nederlandse praktijk kunnen werken? Figuur 1 schetst ter illustratie een hypothetische anticyclische WW op basis van de historische data gedurende de periode 1995–2019. Als arbeidsmarktindicator zijn de werkloosheid en de v/u-ratio gebruikt. Verondersteld is dat het verruimde regime van toepassing is bij de 25 procent van de kwartalen waarin de arbeidsmarkt het zwakst was. De daarbij passende kritische grenzen zijn een werkloosheid van minimaal 6,1 procent, respectievelijk 23 of minder vacatures per 100 werklozen. Zowel de werkloosheid als de v/u-ratio wijst nagenoeg dezelfde perioden aan waarin de arbeidsmarkt bovenmatig zwak was, namelijk de recessie van de jaren negentig en de recessie van 2012 tot 2016. Zwakte op de arbeidsmarkt in deze voorbeelden heeft een paar jaar aangehouden. Een subtiel verschil tussen beide indicatoren is dat de werkloosheid wat trager kan zijn met het afgeven van een signaal dan de v/u-ratio. Dit is vooral zichtbaar in de recessie van 2012–2016. De figuur houdt

echter geen rekening met het feit dat de v/u-ratio minder frequent en met een grotere vertraging wordt gepubliceerd dan de werkloosheid.

In figuur 1 is een overgangstermijn van zes maanden verondersteld, waarin de verruiming van toepassing blijft. Dit heeft een juridische basis. De overheid dient burgers voldoende zekerheid te bieden over hun rechten in het kader van de sociale zekerheid (artikel 1 Europees Verdrag Rechten van de Mens). Bij wijzigingen van regelingen ten nadele van burgers is daarom overgangstermijn van (minimaal) zes maanden aangewezen. Ook op inhoudelijke gronden is het echter verstandig om ruim van tevoren het stopzetten van de tijdelijke verruiming aan te kondigen, om zo te vermijden dat de overgang als een schok wordt ervaren en destabiliserend werkt. Een automatisch verruimd WW-regime, inclusief overgangstermijn, zal in de praktijk vrijwel altijd worden geïmplementeerd in een arbeidsmarkt die bovengemiddeld ruim is, en kan daardoor stabiliserend uitpakken.

In de jaren 2012-2016 was de arbeidsmarkt bijvoorbeeld erg zwak (zie ook kader 2). De uitgaven aan WW-uitkeringen bedroegen in die jaren ruim zes miljard euro per jaar. Een toeslag van tien procent zou direct een positief effect van jaarlijks 850 miljoen euro op de bruto-inkomens van WW-gerechtigden zorgen, die het overgrote deel hiervan zullen uitgeven. Daarnaast is er dus nog een indirect, lastig kwantificeerbaar stabiliserend effect op de bestedingen en de werkgelegenheid, dat ook in andere jaren kan optreden, als gevolg van het feit dat werknemers met een baan minder gaan sparen uit voorzorg met het oog op slechte tijden, en in goede tijden meer gaan sparen (minder ontsparen).

Duur WW-uitkering

De tweede variant is om tijdens recessies de WW-duur te verlengen. Een logische optie is dat WW-gerechtigden die hun maximumduur bereiken een verlenging krijgen van bijvoorbeeld drie maanden extra. Een andere optie is om de minimumduur van de WW-uitkering (die nu drie maanden bedraagt) te verlengen tot bijvoorbeeld zes maanden. Mensen krijgen zo ook meer tijd om een passende nieuwe match te vinden.

Deze variant zal in Nederland naar verwachting – anders dan de regelingen in de VS en Canada – relatief weinig impact hebben, omdat de (wettelijke) WW-duur voor velen al relatief lang is. Een fors deel van de werknemers heeft bovendien ook nog extra bovenwettelijke WW-rechten op grond van het derde WW-jaar. En voor oudere werklozen (60-plus), en vooral voor de lage inkomens, beperkt de Inkomensvoorziening Oudere Werklozen (IOW) al de gevolgen van het aflopen van de WW-uitkering. Duurverlenging biedt vooral extra zekerheid aan werkenden met een relatief kort arbeidsverleden, die nog maar weinig WW-rechten hebben opgebouwd. Van een langere minimumduur zullen vooral jongeren en arbeidsmigranten profiteren.

Het aankondigingseffect van de maatregel is waarschijnlijk ook minder groot, omdat veel werknemers niet precies weten hoe lang ze recht op WW hebben. UWV bepaalt de duur van het WW-recht pas op het moment dat iemand daadwerkelijk de WW-uitkering aanvraagt.

Toegangseisen WW-uitkering

De derde variant is om de toegang tot de WW tijdelijk gemakkelijker te maken. Door het versoepelen van de wekenis (gewerkt in 26 van de afgelopen 36 weken) krijgen meer mensen recht op WW – het zal dan meestal gaan om een uitkering voor drie maanden. Vooral flexwerkers zijn hierbij gebaat.

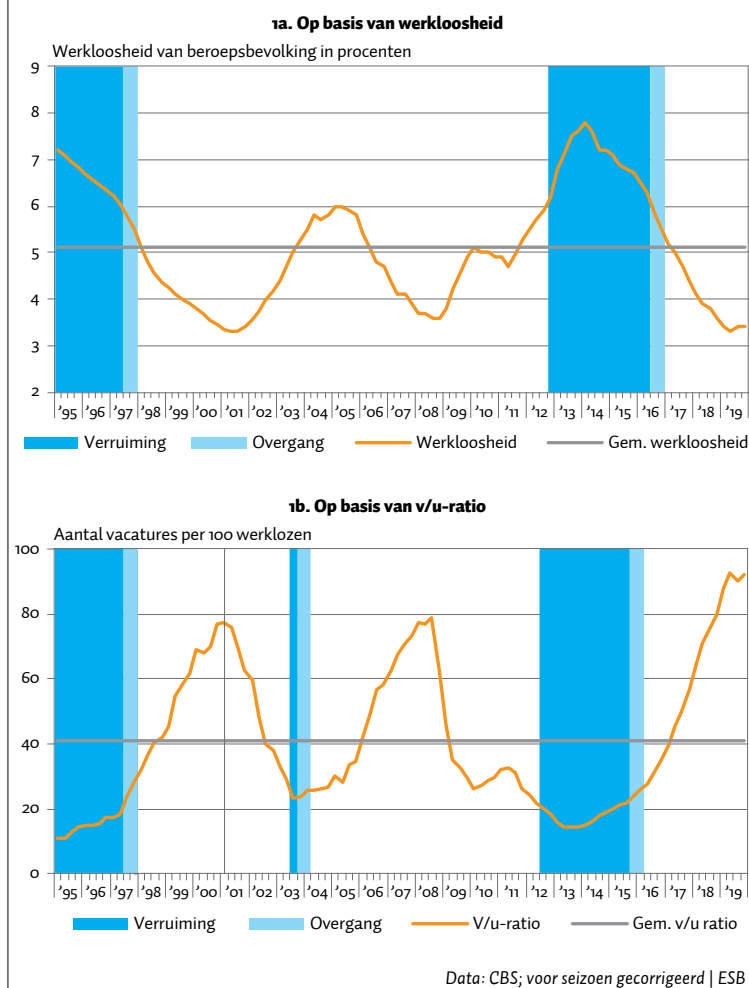
Deze variant zal een geringe impact hebben, omdat de versoepeling maar voor relatief weinig mensen relevant is. Een groot deel van de flexwerkers voldoet al aan de wekenis. Het gaat relatief vaak om kleine banen en een aanzienlijk deel van de oproep- en uitzendkrachten zijn thuiswonende kinderen.

Transparantie en tijdigheid

Om een betere stabilisatie en een efficiëntere bescherming tegen werkloosheid daadwerkelijk te kunnen realiseren,

Hypothetische anticyclische WW, 1995–2019

FIGUUR 1

is het belangrijk dat de verruiming op een transparante manier snel en automatisch begint en eindigt op basis van actuele en onafhankelijke arbeidsmarktinformatie. Daarmee wordt ook de tijdelijkheid van de verruiming (politiek) geloofwaardig (Andersen, 2014).

Regimewijzigingen kunnen worden gebaseerd op de meest recente waarneming van een objectieve indicator, zoals in de VS en Canada de praktijk is. Dit zorgt voor een geringe vertraging in de beleidsreactie.

De krapte op de arbeidsmarkt kan op verschillende manieren worden gemeten. Ten eerste door de werkloosheidscijfers, die op maandbasis beschikbaar zijn met een vertraging van ruim twee weken. Werkloosheidscijfers krijgen veel aandacht in de media, zodat het grote publiek bekend is met deze variabele. Dit maakt dat een anticyclische WW beter uit te leggen is aan burgers en begrijpelijker voor hen is. De VS en Canada gebruiken dan ook de werkloosheid als indicator.

Ten tweede door de v/u-ratio (*vacancy/unemployment*), het aantal openstaande vacatures per honderd werklozen. Deze wordt door het CBS op kwartaalbasis met een vertraging van ongeveer zes weken gepubliceerd. Waar precies de kritische indicatorgrenzen liggen, is tot op zekere hoogte arbitrair, en het ligt ook in de rede om deze periodiek te herijken op basis van historische ervaringen.

Voor een optimaal effect is het belangrijk dat een regimewisseling zo snel mogelijk haar beslag krijgt in de praktijk. De systemen en bedrijfsprocessen van het uitvoeringsinstituut UWV zullen daarop moeten worden ingericht. Bij een keuze voor een verhoging van de WW-uitkering hoeft UWV alleen het uit te betalen bedrag te veranderen. Bij wijzigingen in de duur of toegang krijgt UWV te maken met grotere aantallen WW-gerechtigden die een beroep kunnen doen op de dienstverlening, en moet het de persoonsinzet en -werving daarop afstemmen.

Door het verruimde regime zo simpel mogelijk te houden, wordt de uitvoerbaarheid en de communicatie richting burgers verbeterd. Alle WW-gerechtigden worden daarom gelijk behandeld en voor het overgangsregime gelden er geen aparte regels. Verder is het van belang dat regimewisselingen niet al te frequent voorkomen. Dat betekent dat de signaalwaarde van de indicator niet te ruim moet worden afgesteld. In de VS en Canada blijkt een anticyclische werkloosheidsregeling goed uitvoerbaar te zijn.

Alleen aanpassing in laagconjunctuur

De theoretische modellen impliceren een symmetrische anticyclische WW, waarbij bij een hoogconjunctuur het WW-regime tijdelijk wordt versoerd ten opzichte van het reguliere regime. De meeste welvaartsinstroom valt echter te behalen tijdens de neergang, omdat er dan relatief veel werklozen zijn en de betere economische stabilisatie de vernietiging van menselijk kapitaal deels voorkomt. Dat pleit ervoor om alleen in recessies het WW-regime te wijzigen, zoals het geval is in de VS en Canada.

Een hoog/laag-regime is daarnaast beter uitvoerbaar en beter aan burgers uit te leggen dan drie uitkeringsregimes. Ten eerste omdat het eenvoudiger is en er minder regimewijzigingen zijn. Ten tweede omdat het best denkbaar is dat het extra versoeren van de WW in goede tijden weinig

draagvlak heeft. Mensen zien de financiële noodzaak niet en kunnen het ook onrechtvaardig vinden dat werklozen die zelfs in goede tijden geen baan kunnen vinden met bijvoorbeeld een lagere of kortere uitkering worden bestraft. In het verlengde daarvan bestaat het risico dat de sociale partners de versoering van de WW in goede tijden gaan neutraliseren door (extra) bovenwettelijke aanvullingen in de cao's af te spreken, waardoor de beoogde winst (deels) niet zal worden gerealiseerd.

Tot slot

In een anticyclische WW staat het ontwerpprincipes centraal dat in slechte tijden de bescherming van de WW tijdelijk hoger is, waardoor zowel de doelmatigheid van de WW als de macro-economische stabiliteit verbetert. Hoe hoog die bescherming gemiddeld over de gehele conjunctuurcyclus is, kan worden afgestemd op de politieke voorkeuren.

Dat de verruiming op een automatische en transparante manier begint en eindigt, is een belangrijk element van deze structurele hervorming, omdat dit burgers het vertrouwen geeft dat de overheid – indien noodzakelijk – gericht, tijdig en tijdelijk meer bescherming zal bieden. Dit versterkt de kracht van de automatische stabilisatoren in de economie, waardoor het risico op pieken en dalen afneemt.

Literatuur

- Andersen, T.M. (2014) *Tuning unemployment insurance to the business cycle*. IZA World of Labor, 54.
- Andersen, T. en M. Svarer (2011) Business cycle dependent unemployment insurance. *The Journal of Risk and Insurance*, 78(2), 325–344.
- Boone, C., A. Dube, L. Goodman en E. Kaplan (2016) *Unemployment insurance generosity and aggregate employment*. IZA Discussion Paper, 10439.
- Chetty, R. (2008) Moral hazard versus liquidity and optimal unemployment insurance. *Journal of Political Economy*, 116(2), 173–234.
- Chodorow-Reich, G., J. Coglianesi en L. Karabarbounis (2019) The macro effects of unemployment benefit extensions: A measurement error approach. *The Quarterly Journal of Economics*, 134(1), 227–279.
- CPB (2015) *Kansrijk arbeidsmarktbeleid*, paragraaf 3.3. CPB Publicatie.
- CPB (2019) *Centraal Economisch Plan 2019*, paragraaf 1.2. CPB Raming, maart.
- Farber en Valletta (2015) Do extended unemployment benefits lengthen unemployment spells? Evidence from recent cycles in the US labor market. *Journal of Human Resources*, 50 (4), 873–909
- Hemmerlé, Y. (2019) Nederlandse economie volatieler dan van buurlanden. ESB, 104(4778), 488–490.
- Lalive, R., C. Landais en J. Zweimüller (2015) Market externalities of large unemployment insurance extension programs. *American Economic Review*, 105(12), 3564–3596.
- Lalive, R., P. Michailat en E. Saez (2018a) A macroeconomic approach to optimal unemployment insurance: theory. *American Economic Journal: Economic Policy*, 10(2), 152–181.
- Lalive, R., P. Michailat en E. Saez (2018b) A macroeconomic approach to optimal unemployment insurance: applications. *American Economic Journal: Economic Policy*, 10(2), 182–216.
- Marinescu, I. (2017) The general equilibrium impacts of unemployment insurance: evidence from a large online job board. *Journal of Public Economics*, 150, 14–29.
- McKay, A. en R. Reis (2016) *Optimal automatic stabilizers*. CEPR Discussion Paper, 11337.
- Parlevliet, J. en T. Kooiman (2015) *De vermogensopbouw van huishoudens: is het beleid in balans?*, Occasional Studies 13 (1), De Nederlandsche Bank
- Ravn, M.O. en V. Sterk (2017) Job uncertainty and deep recessions. *Journal of Monetary Economics*, 90, 125–141.
- Sánchez, J.M. (2008) Optimal state-contingent unemployment insurance. *Economics Letters*, 98(3), 348–357.

Adaptieve loonvorming kan huidige sociale ongelijkheid verminderen

Op de arbeidsmarkt worden de effecten van de coronacrisis steeds meer gevoeld. Vaste werknemers hebben het voorsnog relatief goed, maar veel ondernemers, flexwerkers en zelfstandigen ervaren een inkomensdaling of zitten al zonder werk. Met arbeidsvoorwaarden die beter mee-ademen met de economie kan deze ongelijkheid worden beperkt.

IN HET KORT

- Ondanks de enorme economische krimp stijgen de lonen en loonkosten door, net als tijdens de recessie van 2008.
- Een meer adaptieve loonvorming, gelinkt aan de economische omstandigheden, kan de sociale ongelijkheid verkleinen.
- Met een betere leercultuur op de werkvloer en een andere inrichting van de arbeidsmarkt kan men de werkzekerheid vergroten.

ANTHONY STIGTER

Secretaris Economische zaken en Arbeidsmarkt bij VNO-NCW / MKB-Nederland

LAURENS HARTEVELD

Beleidsmedewerker bij werkgeversvereniging AWWN

Het coronavirus heeft dit voorjaar geleid tot een uitzonderlijke neergang in economische activiteiten. Het einde van de beperkende maatregelen is nog niet in zicht. Voor heel 2020 voorziet men een krimp van ruim vijf procent (CPB, 2020a). Dat kan echter ook meevallen, of tegenvallen (bij een nieuwe grote virusuitbraak).

Ondanks de sterke economische terugval is de werkloosheid – voorsnog – beperkt opgelopen, mede dankzij de economische steunpakketten, en dan met name de NOW-regelingen (Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid) die de loonkosten van ondernemers deels compenseren. De werkloosheid was in juli 4,5 procent, tegenover 2,9 procent in februari (CBS, 2020a). Ter vergelijking: in de Verenigde Staten was dit 10,2 procent in juli, tegenover 3,5 procent in februari (Bureau of Labor Statistics, 2020).

Werkloosheid omvat alleen mensen die actief op zoek zijn naar werk én daarvoor ook beschikbaar zijn, wat tijdens de lockdown niet voor iedereen mogelijk of rendabel was. Voor een vollediger beeld kunnen we ook kijken naar het aantal gewerkte uren: in het tweede kwartaal was het aantal gewerkte uren 6,1 procent lager dan in het eerste kwartaal. En in het eerste kwartaal was het aantal gewerkte uren al met 1,4 procent afgenomen ten opzichte van het kwartaal ervoor (CBS, 2020b).

Veel ondernemers hebben dit voorjaar door de lockdown grote verliezen geleden, en hebben ingeteerd op hun financiële reserves of hun schulden vooruitgeschoven. Met een blik op de toekomst zien veel ondernemers in een ‘anderhalvemeter-economie’ geen levensvatbaar (oftewel verliesgevend) verdienmodel. Nieuwe grote uitbraken van een virus betekenen nog véél meer economische schade en mogelijk faillissement. Daarom zijn veel ondernemers, na eerder gekozen te hebben voor de NOW-regelingen, alsnog aan het reorganiseren geslagen om de toekomst en continuïteit van hun bedrijf te kunnen waarborgen (Toe Laer, 2020). Dat zal zich later dit jaar vertalen in meer ontslagen. De werkloosheid zal daarom volgend jaar naar verwachting verder oplopen tot 6,5 procent, of zelfs tot 10 procent bij een tweede golf (CPB, 2020a).

Achter deze macro-gemiddelden gaan grote verschillen schuil. In Nederland zijn sectoren zoals de horeca, luchtvaart, toerisme en de evenementenbranche zwaar getroffen. We zien dat vooral ondernemers in het midden- en kleinbedrijf, zelfstandigen en werknemers zonder vast contract geraakt zijn. Zelfstandigen zagen hun uren in maart en april twee keer zo hard dalen als werknemers (CPB, 2020b), en ook staan hun tarieven – en daarmee hun totale inkomsten – meestal sterk onder druk. Personen met een flexibel contract, onder wie veel studenten en scholieren, hebben een grotere kans om hun baan te verliezen en werken vaker in sectoren die getroffen zijn door de lockdown, zoals de culturele sector en de horeca (UWV, 2020; CPB, 2020d).

En verder is er nog de verwachting dat de economische schade op de langere termijn slechts ten dele zal herstellen, ook al is het virus dan helemaal onder controle. Door verminderde innovatie en investeringen zal de productiviteitsgroei langdurig lager zijn. Het Centraal Planbureau (CPB) verwacht dat de werkloosheid pas na vijf jaar weer teruggekeerd zal zijn tot een structureel niveau. Ook als mensen opnieuw een baan zouden vinden, kunnen ze er langdurig in inkomen op achteruitgaan doordat ze langere tijd geen werk hebben gehad, en zodoende deels vaardigheden en kennis hebben verloren (CPB, 2020c).

Stijgende lonen

Terwijl vele Nederlanders hun baan zijn kwijtgeraakt, en de arbeidsmarkt in zeer korte tijd is omgeslagen van krap naar zeer ruim, stijgen voor veel werknemers nog steeds de lonen. Dit komt door de afspraken over loonstijgingen in

cao's, die werkgevers en vakbonden (lang) voor de uitbraak van de coronacrisis zijn overeengekomen. Dat betekent dat de cao-lonen nog steeds door kunnen stijgen terwijl de economie als geheel krimpt. Voor één op de drie werkenden in de marktsector lag, op het moment dat de coronacrisis uitbrak, de cao voor 2020 al vast met een gemiddelde cao-loonstijging van 3,2 procent op jaarbasis (tabel 1).

Bij cao-partijen staat het adagium 'afpraak is afspraak' hoog in het vaandel. Cao's worden normaal gesproken dan ook nauwelijks opengebroken in slechte tijden, en evenmin als de conjunctuur het beter doet dan verwacht. Werknemers met een vast contract merken vooralsnog weinig van de coronacrisis, behalve dan dat ze meer thuiswerken. Hun lonen gaan vanzelf omhoog. Bij werknemers met een vast contract is er dus weinig reden om in te stemmen met pijnlijke crisisafspraken of loonkostenbesparingen. Pas als er meer bedrijven failliet gaan en werknemers hun baan verliezen, zal het draagvlak voor verregaande aanpassingen in de arbeidsvoorwaarden groter worden, als een bijdrage aan de bedrijfscontinuïteit en werkgelegenheid op de langere termijn.

De recent afgesloten cao's laten nog steeds een stijging (in plaats van een daling) van cao-lonen zien, hoewel op een lager niveau dan vóór corona. Ook worden er veel minder cao's afgesloten. De onzekerheid over de economie is heel groot; dat maakt het voor cao-partijen ook extra lastig om afspraken te maken voor een langere periode. Door de bank genomen verwacht het CPB dat in 2020 de cao-lonen in bedrijven gemiddeld met 2,5 procent stijgen, en dan volgend jaar met 1,4 procent. De mediane koopkracht van werkenden stijgt zelfs met 2,7 procent (CPB, 2020a).

Opvallend is het verschil in contractloonaafspraken tussen de marktsector en de publieke sector (tabel 1). In de 27 recente akkoorden in de marktsector is er sprake van een duidelijk lagere contractloonstijging. In de publieke sector is de gemiddelde contractloonstijging sinds het uitbreken van de crisis nauwelijks minder geworden, vooral omdat de budgetten gebaseerd zijn op de ramingen van vóór de coronacrisis.

Overigens worden er wel crisisafspraken gemaakt of aanpassingen doorgevoerd in lopende afspraken. Die zijn echter meestal beperkt tot enkele maanden uitstel van eerdere gemaakte afspraken over contractloonstijgingen, of tot tijdelijke wijzigingen van secundaire arbeidsvoorwaarden. Voorbeelden zijn een (tijdelijke) stopzetting van reisvergoedingen bij thuiswerken, aanpassingen in de arbeidsduur, verlof en roosters, of afspraken over minder premieafdracht aan een sociaal fonds of pensioenfonds. De meest vergaande afspraak is tot nu toe gemaakt voor contractspelers in het betaald voetbal, waarbij de spelers met het hoogste salaris het meeste inleveren (FBO, 2020). Ook KLM-werknemers die minstens driemaal modaal verdienen moeten ten minste twintig procent inleveren op hun arbeidsvoorwaarden. En voor lonen vanaf modaal gelden er lagere percentages.

Hoe langer de remweg voor de contractloonstijging duurt, des te langer het zal duren voordat de contractlonen weer aantrekken als de economie zich herstelt. Daarmee dreigt de situatie van na de grote recessie van 2008/2009 zich te herhalen. In 2009 kromp de economie met 3,7 procent, terwijl de cao-lonen in bedrijven met 2,8 procent stegen en de loonkosten met 2,9 procent (cijfers CPB). Ter compensatie volgde een langdurige periode van lage-

re loonstijgingen, zowel cao-lonen als incidentele lonen (Paans en Volkerink, 2020).

Ook vermoeden wij dat veel werkgevers lange tijd extra terughoudend zijn geweest om mensen voor onbepaalde tijd aan zich te binden, ook gelet op alle extra verantwoordelijkheden en risico's die inmiddels samenhangen met het vaste arbeidscontract. Het aantal werknemers met een vaste arbeidsrelatie is sinds 2008 licht gedaald (van 5,7 miljoen in 2018 naar 5,6 miljoen in 2019), terwijl de totale werkgelegenheid juist sterk is toegenomen (van 8,4 naar 9,0 miljoen) (CBS, 2020c).

Aanpassingen op de Nederlandse arbeidsmarkt

De combinatie van hoge ontslagbescherming en gefixeerde of hogere (in plaats van lagere) cao-lonen leidt ertoe dat ondernemers hun kostenbesparingen zoeken in minder inhuur van werk oftewel het minder aannemen van mensen, het niet verlengen van tijdelijke contracten en het besparen op individuele beloningen. Het gevolg is dat 'insiders' (voor nu) goed beschermd zijn, maar dat de groep van 'outsiders' zonder werk sterk is toegenomen.

Met de blik op de toekomst doemt de vraag op: hoe kunnen we aanpassingsmechanismen inzetten die op de arbeidsmarkt tot betere resultaten zullen leiden? Daarbij kan men dan denken aan kleinere verschillen in werkzekerheid tussen 'insiders' en 'outsiders'. We lopen in het navolgende een drietal opties langs.

Crisis-clausules in cao's

Een eerste optie is een adaptievere loonvorming via kortere cao-looptijden en/of met bijzondere clausules – zodat de cao-lonen in slechte tijden sneller kunnen worden aangepast, en bedrijven dus meer werknemers kunnen blijven betalen.

De huidige lange looptijden zijn een uitkomst van onderhandelingen tussen werkgevers en vakbonden. Deze cao-partijen zoeken een balans tussen enerzijds flexibiliteit voor de werkgever – om te kunnen reageren op veranderingen in vraag en technologie –, en anderzijds zekerheid voor de werknemer (Harteveld en Smulders, 2016). Een langere looptijd betekent ook meer sociale rust en lagere transactiekosten, omdat er dan minder vaak onderhandeld hoeft te worden.

Maar ook als men voor lange looptijden kiest, kunnen er bepalingen worden opgenomen om in bijzondere omstandigheden in te grijpen. Daarmee kan worden voorkomen dat bij een sterke en onverwachte economische krimp, zoals nu het geval is, de loonkosten doorstijgen. Dat vermindert dan de noodzaak om direct pijnlijke maatregelen te nemen.

Contractloonstijging op kalenderjaarbasis in 2020 TABEL 1

Cao-loonstijging (%)	Afgesloten voor coronacrisis (medio maart)	Afgesloten sinds coronacrisis
Marktsector	3,2% (1,2 miljoen werknemers)	1,1% (232.000 werknemers)
Publieke sector	3,1% (1,4 miljoen werknemers)	2,9% (268.000 werknemers)
Totaal	3,2% (2,5 miljoen werknemers)	2,1% (500.000 werknemers)

Noot: De cijfers vanaf de coronacrisis zijn gebaseerd op een klein aantal waarnemingen (27 akkoorden in de marktsector, en 8 akkoorden in de publieke sector). Het gaat dan ook om een eerste, voorlopig beeld, en de definitieve cijfers kunnen uiteindelijk afwijken.

Data: Interne AWWN-database | ESB

Dit soort ‘crisis-clausules’ komt in Nederland nog (te) weinig voor, anders dan in bijvoorbeeld Duitsland (Denk et al., 2019). De clausules zijn controversieel als men er te gemakkelijk een beroep op kan doen, en worden daarom bij voorkeur gekoppeld aan objectieve voorwaarden (zoals een daling van het bruto binnenlands product of de omzetontwikkeling). Een voorbeeld van zo’n clausule is dat er, in de cao 2009–2011 voor vaste medewerkers van de Algemene Bond Uitzendondernemingen (ABU), is afgesproken dat de voorwaardelijke cao-verhoging van 1,5 procent per 1 december 2010 alleen wordt uitgekeerd nadat er sprake is van gemiddeld vijf procent groei in uitzenduren, gemeten over zes achtereenvolgende perioden ten opzichte van het jaar ervoor.

Loonstijgingen koppelen aan de economie

Optie twee is dat automatische of vaste loonstijgingen geheel of gedeeltelijk kunnen worden vervangen door looncomponenten die makkelijker ‘mee-ademen’ met de economie. Voorbeelden daarvan zijn de winst- en resultaatdelingen, zoals die gebruikelijk zijn bij de meeste grotere bedrijven (AWVN/VNO-NCW, 2020).

Idealiter stimuleert de vormgeving van zulke looncomponenten werkenden om hun productiviteit te vergroten. Zo’n mechanisme moet wel naar twee kanten uitwerken. In slechte tijden is het minder vanzelfsprekend dat lonen en loonkosten sterk doorstijgen. Dat vermindert de noodzaak om direct afscheid te nemen van, bijvoorbeeld, mensen met een tijdelijk contract of van zelfstandigen. Spiegelbeeldig moeten werkenden in goede tijden juist eerder en meer profiteren van de economische groei.

In de publieke sector speelt er in dit verband iets bijzonders: de budgetten voor de loonruimte worden nu bepaald (en zijn voor de zorg zelfs juridisch vastgelegd) door de eerder gerealiseerde loonstijging in de markt. In bijzondere omstandigheden, zoals bij deze coronacrisis, kan het echter gewenst zijn om ook dáár de arbeidsvoorwaarden op aan te passen. Dat in de publieke sectoren de lonen in tijden van crisis sterk doorstijgen, draagt ook niet bij aan de bereidheid van werkenden in de marktsector om hun arbeidsvoorwaarden aan te passen.

Werkzekerheid in plaats van baan zekerheid

Een derde optie is het vergroten van de werkzekerheid via een leercultuurverbetering, op de werkvloer en elders. Nu wordt nog vooral ingezet op baan zekerheid, in de vorm van ontslagbescherming. Ontslagbescherming heeft vele voordelen, maar maakt het voor ondernemers moeilijker om te saneren bij een sterke economische krimp. De bescherming van vaste contracten is in Nederland erg strikt. Het verschil in regulering tussen tijdelijke en vaste contracten is zelfs in geen enkel ander OESO-land zo groot als in Nederland (CPB, 2015). Een sterke ontslagbescherming kan als perverse effecten hebben dat er meer gebruik wordt gemaakt van tijdelijke contracten én dat er sprake is van minder snelle baancreatie bij economisch herstel (Hijzen et al. 2019).

Voordat de ontslagbescherming kan worden versoepeld, is het noodzakelijk om meer werk te maken van werkzekerheid, als tegenhanger van baan zekerheid. Als werkenden ervaren dat ze makkelijker kunnen wisselen naar ander,

of een ander soort, werk, dan wordt het belang van juridische baan zekerheid (ontslagbescherming) vanzelf minder groot. Daarom kan deze discussie niet los worden gezien van het verbeteren van de ‘leercultuur’ op de Nederlandse werkvloer.

Een uitstekende leercultuur en een brede inzetbaarheid – voor alle typen werkenden – dragen ertoe bij dat mensen makkelijker kunnen wisselen van werk en kunnen zo de lage productiviteitsgroei oppeppen (Europese Commissie, 2015). De coronacrisis laat zien dat daar nog een hoop kan gebeuren: terwijl een groot deel van de beroepsbevolking dit voorjaar feitelijk zonder werk thuis zat, lijkt deze gelegenheid niet of nauwelijks te zijn benut voor serieuze om- of bijscholing (Bouman, 2020).

Oproep

Kortom, laten we samen werk maken van arbeidsvoorwaarden die veel meer mee-ademen met de economie. In goede én in slechte tijden, zoals via resultaatsafhankelijke beloningen. Zo profiteren werkenden straks sneller van economisch herstel. Laten we daarnaast serieus werk maken van scholing en ontwikkeling. Alle werkenden – ongeacht hun contract – én werkzoekenden zouden concrete mogelijkheden moeten krijgen om te investeren in hun eigen ontwikkeling, en dienen daarop zo nodig te worden aangesproken. Door een duidelijk perspectief op de arbeidsmarkt te bieden aan iedereen die werkt of wil werken, wordt de ervaren werkzekerheid in Nederland groter. Samen met een andere inrichting van de arbeidsmarkt kunnen we zo de sociale gelijkheid verminderen en tevens de lage productiviteitsgroei verhogen.

Literatuur

- AWVN/VNO-NCW (2020), *Gewijzigde arbeidsvoorwaardennota 2020 ‘Arbeitsvoorwaarden in coronacrisis’*, juni. AWVN, MKB-Nederland en VNO-NVW. Te vinden op cao-kijker.awvn.nl.
- Bouman, M. (2020) *Maak nu een pitstop. Het Financieel Dagblad*, 31 maart.
- Bureau of Labor Statistics (2020) *The employment situation – July 2020*. Te vinden op www.bls.gov.
- CBS (2020a) *Arbeidsdeelname en werkloosheid per maand*. CBS.
- CBS (2020b) *Coronacrisis leidt tot ongekende daling aantal banen*, 14 augustus. CBS.
- CBS (2020c) *Werkzame beroepsbevolking: positie in de werkkring*. Te vinden op opendata.cbs.nl.
- CPB (2015) *Kansrijk arbeidsmarktbeleid*. CPB Boek, april.
- CPB (2020a) *Augustusraming 2020–2021*. CPB.
- CPB (2020b) *Juniraming 2020*. CPB.
- CPB (2020c) *Blijvende economische schade van de coronacrisis*, 25 augustus. CPB.
- CPB (2020d) *Crisis op de arbeidsmarkt: wie zitten in de gevarezone?*, 26 juni. CPB.
- Denk, O., A. Garnero, A. Hijzen en S. Martin (2019) *The role of collective bargaining systems for good labour market performance*. In: *Negotiating our way up: collective bargaining in a changing world of work*. Parijs: OECD.
- Europese Commissie (2015) *An in-depth analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe*, juli. Te vinden op op.europa.eu.
- FBO (2020) *Uniek akkoord betaald voetbal!*, 7 mei. Te vinden op fbo.nl.
- Hartevelde, L. en P. Smulders (2016) *Waarderen werkgevers de cao nog?* ESB, 101(4743), 706–708.
- Hijzen, A., A. Kappeler, M. Pak en C. Schwellnus (2019) *Labour market resilience: the role of structural and macroeconomic policies*. OECD Working Paper, (2017)38.
- Paans, J. en M. Volkerink (2020) *Instream jonge werknemers en flexwerkers drukt de loongroei sinds 2014*. ESB, te verschijnen. Te vinden op www.esb.nu.
- Toe Laer, E. (2020) *Grote ontslaggolf door coronacrisis is begonnen*. *Het Financieel Dagblad*, 5 augustus.
- UWV (2020) *Coronacrisis: toename WW vooral vanuit flexibele contracten*, 6 augustus. UWV.

Regie op de Nederlandse arbeidsmarkt ontbreekt

Toen tijdens de vorige crisis – het was zomer 2012 – de werkloosheid de 500.000 dreigde te overschrijden, trok het NOS-journaal naar Zeeuws-Vlaanderen om daar op een camping een van die werklozen te interviewen. Ik mocht mee om ter plekke de ontwikkeling van de werkloosheid te duiden. Mijn bemoedigende boodschap toen was dat de onderliggende demografische trends de werkloosheid uiteindelijk zouden doen verdwijnen. Die voorspelling is vervolgens in januari 2020, net voor het begin van de coronacrisis, goeddeels werkelijkheid geworden. Minder bemoedigend was echter de voorspelling dat vooral ouderen het desondanks moeilijk zouden krijgen om weer een plek op de zich snel ontwikkelende arbeidsmarkt te vinden. En ook dat is waar gebleken.

Beide voorspellingen zou je ook nu kunnen doen, zonder al te veel risico dat je je reputatie als ‘duider’ te grabbel gooit. Toch is deze coronacrisis een bijzondere vanuit arbeidsmarktperspectief.

Anders dan bij ‘normale’ crises worden er slechts een beperkt aantal sectoren geraakt, en staat niet overal de werkgelegenheid op de tocht. Zolang de overheid via crisismaatregelen zwakke sectoren ondersteunt, massaontslagen voorkomt – en daarmee bewerkstelligt dat veel mensen hun koopkracht behouden – is de kans groot dat de sectoren die het nu goed doen de dans zullen ontspringen.

Sterker nog, het feit dat sommige sectoren momenteel staan te springen om mensen biedt ook kansen voor de herstructurering die de Nederlandse economie en de arbeidsmarkt op de lange termijn nodig zullen hebben. Maar omdat niets menselijks de meeste werkenden vreemd is, kenmerkt hun gedrag zich veelal door een zekere inertie – ‘padafhankelijkheid’, zo u wilt. Je werkt bij de KLM, als student in de horeca of als zzp’er, en waarom zou je de steven wenden zolang de wind uit dezelfde hoek waait?

Toch plaatst de storm die met corona is opgestoken, velen voor de noodzaak om zich te bezinnen op de duurzaamheid van hun huidige positie op de arbeidsmarkt.

Die bezinning is niet alleen op individueel niveau nodig, maar ook bij de architecten en uitvoerders van het arbeidsmarktbeleid. Waarvoor en hoe willen we de schaarse arbeidskracht die we – zonder immigratie – op termijn in Nederland beschikbaar hebben gaan aanwenden? Is het misschien wenselijk dat mensen die tot dusver in de luchtvaartsector of de evenementenbranche werkten, voor een deel overstappen naar de zorg waar de vraag naar personeel onder invloed van de vergrijzing de komende jaren zal blijven groeien, of dat ze een rol gaan spelen bij het uitvoeren van de gigantische taak die voor ons ligt wat betreft de verduurzaming van de samenleving? Zijn onze binnenste-

JOOP SCHIPPERS

Hoogleraar aan de
Universiteit Utrecht

den er echt bij gebaat dat elk vrijkomend pand een horecabestemming krijgt, en dat veel horecagelegenheden alleen (marginaal) kunnen overleven omdat ze draaien op overgekwalificeerde, slecht betaalde jongeren die dit werk wel moeten doen aangezien ze anders hun studie niet kunnen bekostigen?

Deze vragen zijn uiteraard niet in detail te beantwoorden, en Nederland kent gelukkig ook geen centrale planning daarvoor. Toch geven beleidsmakers bij voortdurend – soms impliciet, soms expliciet – signalen af die een rol spelen bij de beeldvorming over allerlei sectoren en beroepen. Soms zijn die signalen eenduidig. Zo weten de boeren inmiddels wel dat zij in een sector werken waar op termijn ‘krimp’ het parool is (maar weten is nog iets anders dan accepteren). Dat ligt

anders wat betreft de zorg (wél ervoor klappen, maar geen structurele loonsverhoging; en tegelijkertijd wel allerlei toetredingsbarrières in de vorm van diploma-eisen) of de luchtvaartsector (wel benadrukken dat luchtvaart ook moet bijdragen aan de realisering van klimaatdoelstellingen, maar niettemin toch vasthouden aan de opening van vliegveld Lelystad in 2021).

Beleidsmakers zouden degenen die nu op een kruispunt in hun beroepsloopbaan staan, een ferm houvast moeten bieden om een overwogen keuze te kunnen maken tussen een moeizame terugkeer in een sector die op termijn minder perspectief biedt, en de overstap naar een sector die meer kans op duurzaam werk biedt, maar waarvoor wellicht wel enige om- of bijscholing nodig is. Dit vereist dat de architecten en uitvoerders van het arbeidsmarktbeleid de hekjes en richtingaanwijzers consistent zo plaatsen dat er net iets meer mensen de goede kant opgaan dan ze gedaan zouden hebben zonder die hulpmiddelen. ‘Nudging’ heet dat in het moderne jargon. Zo kun je het als beleidsmaker, via omscholingsubsidies, voorlichting en diploma-erkenning, aantrekkelijker maken dat mensen zich op de arbeidsmarkt bewegen richting in de toekomst kansrijke (economische) activiteiten zoals de zorg, de technologieontwikkeling en -implementatie, en alle investeringen die de komende decennia nodig zullen zijn om de klimaatdoelstellingen te kunnen halen.

Belangrijker dan de inzet van allerhande instrumenten uit de ‘nudging’-gereedschapskist is echter een duidelijk plan: waar wil Nederland de komende decennia wel en (vooral ook) niet op inzetten? Dat vergt een heldere architectuur voor de arbeidsmarkt van de toekomst. Arbeidseconomen en al wie er mee willen denken hebben nog een half jaar tot de verkiezingen om met bouwtekeningen te komen, waaruit de politici dan aan de formatietafel het winnende ontwerp kunnen kiezen.

Voorkom dat bezuinigingen weer op zorgpersoneel worden afgewenteld

De financiële crisis en de daarop volgende Europese schulden-crisis werden in Nederland gevolgd door bezuinigingen op publieke diensten, waaronder ook de zorg. Welke lessen voor de zorg kunnen we, met het oog op een komende recessie, trekken uit de bezuinigingen destijds?

IN HET KORT

- Door overheidsbezuinigingen onderging de zorg een hoge personeelsuitstroom in met name 2014 en 2015.
- Een deel daarvan is intussen weer ingestroomd, maar toch blijft er naast krapte ook nog onbenut arbeidspotentieel in de zorg.
- Dat werkgevers personeel in en uit laten stromen is begrijpelijk, maar kent maatschappelijk hogere kosten dan baten.

TOBIAS VERVLIED

Onderzoeker bij SEO
Economisch Onderzoek (SEO)

SIEMEN VAN DER WERFF

Senior onderzoeker
bij SEO

LUCY KOK

Hoofd cluster Zorg
& Sociale Zekerheid
bij SEO

Na de vorige crisis hebben overheidsbezuinigingen en beleidswijzigingen bij werkgevers in de zorg grote onzekerheid teweeggebracht over hun inkomsten. Dit uitte zich in een hoge uitstroom van zorgpersoneel tussen 2012 en 2014 en in een hoger aantal faillissementen. Figuur 1 laat zien dat het aantal faillissementen tussen 2013 en 2016 boven het meerjarige gemiddelde lag. Na 2013 daalde binnen de medische sectoren het totaal aantal werkenden in medische en verzorgende beroepen. In 2017 was, met 750.000 werkende personen, dit aantal nog niet terug op het niveau van 770.000 uit 2013.

Deze afname van het aantal werkenden volgde op een periode van sterke stijging van de zorguitgaven voor 2012. Men was ongerust dat de zorguitgaven op de lange termijn niet houdbaar zouden zijn als ze verder zouden stijgen. Bovendien kwam Nederland in 2012 opnieuw in een recessie. Voor de daaropvolgende jaren werd er een lage economische groei verwacht en door de recessie dreigden de overheidsfinanciën verder te verslechteren.

Tegen deze achtergrond hadden de beleidsinterventies vanaf 2013 veelal als doel om de zorgkosten te beperken door, waar mogelijk, over te gaan op goedkopere en minder intensieve zorg. Dit beleid speelde een belangrijke rol bij deze uitstroom van zorgpersoneel. Zo was het hoofdlijnenakkoord 2012–2015 voor de medisch specialistische

zorg bedoeld om de zorgvraag te verplaatsen van ziekenhuizen naar huisartsen. Het Convenant huisartsenzorg 2012 moest ervoor zorgen dat het aantal doorverwijzingen naar medisch specialistische zorg zo laag mogelijk bleef. In het lenteakkoord van 2013 werd er tussen de regering en de oppositie afgesproken om de langdurige zorg zo veel mogelijk te verplaatsen van verpleeghuiszorg naar thuiszorg (extramuraliseren). Ook de geestelijke gezondheidszorg kreeg te maken met diverse beleidsmaatregelen. Daarnaast verhoogde men stapsgewijs het eigen risico.

Uitstroom toen

In totaal zijn er tussen 2013–2017 135.000 personen uitgestroomd, met 2014 als het jaar van de grootste uitstroom. Dit blijkt uit analyses die SEO heeft gedaan in opdracht van het onderzoeksprogramma AZW. De analyses werden uitgevoerd op een gekoppeld bestand op basis van data van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), de Polisadministratie van het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV) en de Belastingdienst (Van der Werff et al., 2019). Zie kader 1 voor een uitsplitsing van deze uitstroom naar beroep.

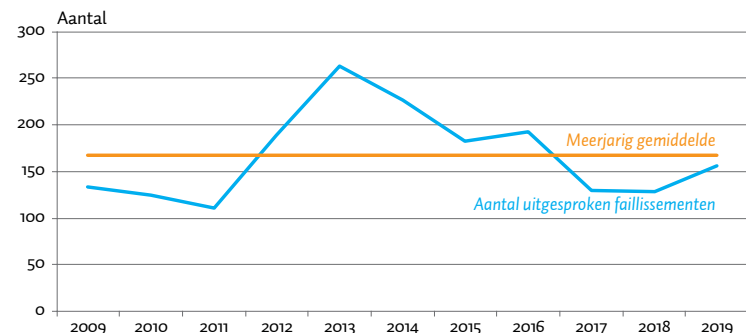
De uitstroom van zorgpersoneel lag in deze periode relatief hoog ten opzichte van andere sectoren. Uit recent onderzoek blijkt dat tachtig procent van de uitstroom eigenlijk in de sector had willen blijven werken (Regioplus, 2019). De werknemers met een zorggebonden functie die uistroomden noemen als belangrijkste redenen voor de uitstroom het vaakst de loopbaanmogelijkheden en de uitdaging. Hierbij valt op dat veel van de uitstroom naar uitzendwerk was. Aangezien zo'n overstap van regulier werk naar uitzendwerk over het algemeen niet gepaard gaat met een verbetering van de loopbaanmogelijkheden en de uitdaging in het werk, lijkt deze uitstroom gerelateerd te zijn aan een gedwongen vertrek.

Krapte nu

Sinds 2017 is er sprake van toenemende krapte op de arbeidsmarkt. Met name de zorg heeft, nu de vacaturegraad stijgt, te maken met een sterk onvervulde vraag. Volgens het CBS (2020) zag de zorg in het laatste kwartaal van 2019 nog de grootste stijging in het aantal banen van alle sectoren. De komende jaren wordt een verdere stijging in de zorgvraag verwacht door demografische en maatschappelijke trends.

Ontwikkeling van aantal faillissementen in de medische sectoren

FIGUUR 1

Noot: De medische sectoren omvatten de branches gezondheidszorg (ziekenhuizen, medische praktijken en overige ambulante gezondheidszorg), verpleging, de zorg met overnachting (verpleeghuizen, gehandicaptenzorg) en welzijnszorg zonder overnachting

Data: CBS | ESB

Overzicht maatschappelijke kosten en baten uitstroom en herinstroom van zorgpersoneel

TABEL 1

	Werkgever	Vertrekkende werknemers	Blijvende werknemers	Rest maatschappij	Totaal
Ontslagkosten					
• Procedures	-	-			-
• Transitievergoeding	-	+			o
• Aanvulling WW	-	+			o
Herintreedkosten					
• Werving	-				-
• Inwerken	-				-
Vrije tijd		+	-		o
Brutoloon	+	-			o
Uitkeringen		+		-	o
Opleidingskosten				-	-
Totaal	+	-	-	-	-

Noot: + zijn baten, o is neutraal, - zijn kosten

Data: AZW - SEO Economisch Onderzoek, zie Van der Werff et al. (2019) | ESB

Van der Werff et al. (2019) concluderen dat met name de vraag naar verzorgend en verplegend personeel sterk toe zal nemen. Opvallend genoeg zijn dit juist de beroepen die tussen 2012–2017 de grootste uitstroom kenden.

Tegelijkertijd blijkt er op dit moment nog een beschikbaar aanbod te zijn van zorgpersoneel. Zo berichtte de NOS half april dat voormalige zorgmedewerkers steeds vaker bijspringen vanwege de huidige coronacrisis (NOS, 2020). Er zouden zich al zo'n 20.000 oud-zorgmedewerkers hebben gemeld, van wie er meer dan 3.000 opnieuw in de zorg aan de slag zijn gegaan.

Maatschappelijke effecten

De uitstroom en herinstroom van personeel in de zorg sinds 2013 is wellicht vanuit het werkgeversperspectief verklaarbaar, maar mogelijk onwenselijk vanuit een maatschappelijk perspectief – zo toont een kwalitatieve maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) hier, zie tabel 1. We bekijken hier het perspectief van de werkgever, van de werknemers en van de maatschappij.

Perspectief werkgever

Uit de analyse van herinstromers van Van der Werff et al. (2019) blijkt dat het voor werkgevers in een situatie van budgettaire druk goedkoper is om werknemers te laten uitstromen en diezelfde personen later weer in dienst te nemen, dan om ze in dienst te houden. Dit geldt niet alleen voor werknemers met een tijdelijk contract, maar ook voor hen met een vast contract. Voor werknemers met een tijdelijk contract geldt dat hun uitstroom voor werkgevers vrijwel gratis is als het contract eindigt. Voor werknemers met een vast contract spelen de ontslagvergoedingen en (aanvullende) uitkeringen die werkgevers bij uitstroom betalen een rol, maar voornamelijk lijken deze lager dan de kosten van het in dienst houden. Uiteraard hebben werkgevers ook weer kosten bij het herintreden van werknemers, maar deze kosten worden pas later als er weer budget is gemaakt.

Overigens kan de mate waarin werkgevers daadwerkelijk, als gevolg van de stelselwijzigingen, werknemers laten uitstromen niet betrouwbaar worden vastgesteld. De krimp in 2014 en 2015 kan namelijk ook veroorzaakt zijn door een vrijwillige uitstroom, waarbij uitgestroomd personeel vervolgens niet direct vervangen is. Anderzijds kan in het geval van een faillissement van de werkgever de uitstroom van personeel weliswaar gedwongen zijn, maar is er over het algemeen geen sprake van ontslagvergoedingen. Deze twee uitstroomredenen zijn niet meegenomen in tabel 1.

Perspectief werknemers

Voor onvrijwillig vertrekkende werknemers zijn de kosten van een personeelsbeleid dat leunt op uitstroom en herinstroom hoger dan de kosten voor werkgevers. Hun verlies aan brutoloon weegt niet op tegen hun lagere inkomsten via een uitkering plus de extra vrije tijd. Bij een vrijwillig vertrek kan dat natuurlijk anders zijn.

Hoge uitstroom kan ook voor de blijvende werknemers negatieve gevolgen hebben omdat hun werkdruk stijgt (hier uitgedrukt in minder vrije tijd), en dit kan leiden tot een hoger verzuim of zelfs tot extra uitstroom. Verondersteld is hier dat in deze periode de zorgproductie niet omlaag gaat, want de krimp van de werkgelegenheid gaat namelijk over het algemeen niet samen met een lagere vraag naar zorg. In arbeidsintensieve beroepen, zoals de verpleging en verzorging, zijn er maar beperkte mogelijkheden tot efficiëntieverbetering – zeker op korte termijn. Het CBS (2019) meldt ook dat de werknemers in de zorg aangeven dat hun werkdruk de laatste jaren gestegen is. Ook dat heeft mogelijk een hogere uitstroom tot gevolg gehad. Hierdoor is de capaciteit in de zorg precar.

Perspectief maatschappij

De rest van de maatschappij gaat per saldo achteruit op de uitstroom en herinstroom van zorgpersoneel vanwege de lasten voor uitkeringen. Verder leidt de uitstroom er toe dat nieuwe werknemers opgeleid moeten worden om (op de middellange termijn) de vertrokken werknemers te kunnen vervangen. Dat brengt aanvullende opleidingskosten met zich mee, die vooral door de rest van de maatschappij (lees: de belastingbetaler) worden gedragen.

Saldo maatschappelijke kosten en baten is negatief

Per saldo heeft dus alleen de werkgever baat bij de onvrijwillige uitstroom van werknemers; de rest van de maatschappij draagt de kosten. De hoge maatschappelijke kosten geven redenen om, met het oog op de toekomst, collectieve oplossingen te bedenken om te voorkomen dat opnieuw personeel uit de zorgsector vertrekt dat vervolgens hard nodig zal zijn.

Lessen voor de toekomst

Uitgestroomde werknemers blijken bereid te zijn om weer terug te keren in de zorg. Dit geven ze niet alleen aan in enquêtes, maar ook de snelle herinstroom tijdens de coronacrisis toont dit aan. Het roept tegelijkertijd de vraag op waarom er nu wel sprake is van een groot aantal herintreders, en waarom zij niet eerder tijdens de periode van krapte in de zorg zijn heringetreden. Deze vraag is extra relevant, aangezien de brede verwachting is dat de onvervulde personeelsvraag – vooral in de verpleging en verzorging – structureel is en in de komende jaren verder op zal lopen.

Het blijkt niet verstandig om, in de nasleep van een recessie, te bezuinigen op medisch en verzorgend personeel. De maatschappelijke kosten van uitstroom en herinstroom lijken hoger dan de baten, die met name terechtkomen bij de werkgevers. In het licht van de komende recessie en de gevolgen daarvan voor de overheidsfinanciën is dit een relevant inzicht. De uitdaging voor de overheid en voor de zorginstellingen zelf is dan ook om de uitstroom van zorgpersoneel in de komende jaren zo veel mogelijk te beperken.

Literatuur

CBS (2019) *Meerderheid werknemers zorg meldt toename werkdruk*, 30 september. Bericht te vinden op www.cbs.nl.

CBS (2020) *Krapte op de arbeidsmarkt neemt weer toe in vierde kwartaal*, 13 februari. Bericht te vinden op www.cbs.nl.

NOS (2020) *Zij gingen terug naar de zorg, 'Ik moest en zou helpen in de crisis'*, 14 april. Bericht te vinden op nos.nl.

Regioplus (2019) *Factsheet 2019: Eerste resultaten structureel landelijk uitstroononderzoek*. Te vinden op www.parlementairemonitor.nl.

Werff, S. van der, L. Kok, T. Vervliet en W. Luiten (2019) *Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt voor medisch en verzorgend personeel*. Eindrapport SEO Economisch Onderzoek, 2019-36.

Uitstroom uit de zorg tussen 2013 en 2017

KADER 1

In totaal was zeventien procent van het medisch en verzorgend personeel uit 2013, in 2017 niet meer werkzaam in het medisch domein. De grootste daling is te vinden bij de verzorgenden in de gezondheidszorg. We komen daartoe door de werkenden in medische en verzorgende beroepen binnen de medische sectoren van 2013 tot en met 2017 te volgen.

Een verdere analyse van de groep uitgestroomde werkenden laat zien wat er met de personen gebeurde die waren uitgestroomd tussen 2013 en 2017. Figuur 2 brengt dit per beroepsgroep in beeld. De blauw getinte balken geven het aandeel uitgestroomde werkenden aan die nog werkzaam zijn in 2017. De oranje getinte balken laten het aandeel zien dat uit de arbeidsmarkt is gestroomd. Bij de groep met een uitkering kan het gaan om werkloosheids-, bijstands-, ziekte- of arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

Uitstroom naar inactiviteit of naar pensioen verklaart de uitstroom voor het belangrijkste deel. Toch blijft, afhankelijk van het beroep, tussen de twintig en zestig procent van de uitstromers wel actief. Zij stromen uit naar niet-medische sectoren. Het is daarbij mogelijk dat zij wel in een medisch beroep werkzaam blijven. Medische beroepen in niet-medische sectoren – zoals bijvoorbeeld verzekeringsartsen of medische beroepen bij Defensie – zijn niet meegenomen in dit onderzoek. Het-

zelfde geldt voor niet-medische beroepen in medische sectoren, zoals bijvoorbeeld managers in de gezondheidszorg.

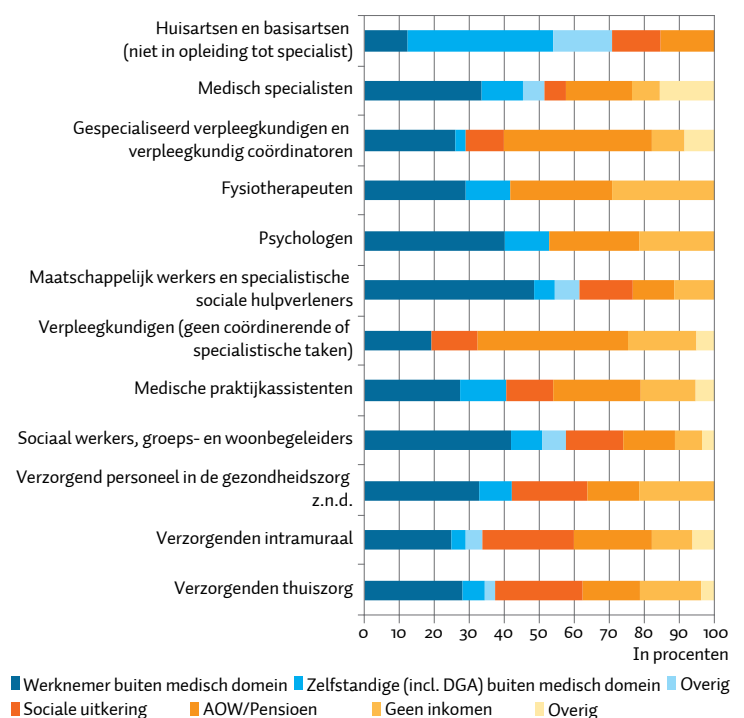
De groep uitgestroomde verzorgenden (intramuraal en thuiszorg) waren vaker niet-werkend dan werkzaam in een andere branche nadat zij waren uitgestroomd. Zij ontvingen in 2017 een uitkering, ze hadden geen inkomen of ze zijn met pensioen. De personen die nog wel werkten, waren vooral actief als werknemer in de uitzendbranche en/of in de schoonmaak. Vooral voor de laatste groep geldt dat zij naar verwachting niet meer in een verzorgend beroep werkzaam waren. Dit is echter wel een potentiële pool van werkenden van waaruit mensen in de zorg kunnen terugkeren.

Anders dan het verzorgend personeel waren uitstromende huisartsen en basisartsen relatief vaak nog werkzaam in een niet-medische sector. Zij gingen dan voornamelijk als zelfstandige aan het werk. Ook medisch specialisten waren vaak nog werkzaam buiten de medische sectoren. De niet meer werkzame medisch specialisten zijn meestal met pensioen.

Van de uitgestroomde gespecialiseerd verpleegkundigen is het grootste deel niet meer werkend in 2017, voornamelijk omdat zij dan met pensioen zijn. De personen die nog wel werken doen dat als werknemer in vooral de uitzendbranche.

Uitstroomrichting van werknemers die tussen 2013 en 2017 zijn uitgestroomd

FIGUUR 2

Data: AZW - SEO Economisch Onderzoek, zie Van der Werff et al. (2019) | ESB

Kredietsteun ECB helpt om de coronaklap op te vangen

In maart legde de coronacrisis het economische verkeer lam. Hoe greep de Europese Centrale Bank (ECB) sindsdien in, en was dat succesvol? Een tussenstand.

IN HET KORT

- In de acute crisisfase van maart heeft de ECB ruimhartig banken voorzien van liquiditeit.
- Momenteel verstrekt de ECB aan banken langerlopende leningen met tijdelijk extra gunstige condities.
- Deze maatregelen ondersteunen de bancaire kredietverlening die voorziet in acute liquiditeit en bijdraagt aan het herstel.

ROEL GRANDIA

Econoom bij De Nederlandsche Bank (DNB)

STEPHEN KHO

Econoom bij DNB

YVO MUDDÉ

Econoom bij DNB

De coronacrisis raakt de reële economie en de financiële sector hard. Hierbij zijn er twee fases te onderscheiden. Een eerste fase met turbulentie op de financiële markten en vraag naar liquiditeit, en de huidige fase van voorzichtig economisch herstel. We bespreken per fase de ontwikkelingen in de economie en op de financiële markten, en de maatregelen van het Eurosysteem – de Europese Centrale Bank en de nationale centrale banken van de lidstaten met de euro (hierna de ECB) – gericht op de bancaire kredietverlening.

Turbulentie en liquiditeitsnood in acute fase

In maart waren aandelen- en obligatiemarkten zeer turbulent: bij investeerders nam de behoefte om veilige en liquide activa aan te houden plotseling sterk toe, waardoor ze minder bereid waren om geld uit te lenen. Het werd daardoor

voor banken en bedrijven erg duur of zelfs onmogelijk om marktfinanciering aan te trekken – de uitgiftevolumes daalden sterk (figuur 1). De onrust was ook zichtbaar op de markt voor dollar-financiering.

In dezelfde periode nam de vraag naar bankkrediet sterk toe, zelfs tot het hoogste niveau sinds het begin van de *Bank Lending Survey* van de ECB in 2003 (ECB, 2020). Bedrijven werden geconfronteerd met een plotselinge terugval in inkomsten, waardoor de behoefte aan financiering voor lopende uitgaven sterk toenam. Ook wilden bedrijven, vanwege de uitzonderlijke onzekerheid, uit voorzorg grotere liquiditeitsbuffers aanhouden. Daarbij viel voor bedrijven in maart het alternatief van marktfinanciering weg.

Uitbreiding ECB-leenfaciliteiten

De ECB reageerde in maart op de acute marktbrede stress en de sterk toegenomen liquiditeitsvraag door de leenfaciliteiten voor banken, waar dit artikel zich op richt, uit te breiden en door een pandemie-noodaankoopprogramma aan te kondigen. Dit stabiliseerde de financieringsmarkten (Lane, 2020). De leenfaciliteiten hielpen banken ook om tegemoet te komen aan de verhoogde kredietvraag door onzekerheid over financiering weg te nemen. Concreet zijn er drie maatregelen aangekondigd (zie ook tabel 1).

Ten eerste introduceerde de ECB op 12 maart tijdelijke 'brugleningen' met een looptijd van drie maanden en een rente van –0,5 procent. Dit is hetzelfde tarief als banken ontvangen op deposito's die ze aanhouden bij de nationale centrale banken, waaronder De Nederlandsche Bank. Banken kunnen op deze wijze kosteloos een liquiditeitsbuffer aanhouden. Het gebruik van deze operaties is ongelimiteerd, zolang banken beschikken over onderpand dat voldoet aan de minimale vereisten. Op het hoogtepunt hebben banken voor 388 miljard euro geleend in deze operaties (figuur 2).

Ten tweede heeft de ECB op 15 maart, in een internationaal gecoördineerde beleidsreactie onder aanvoering van de Federal Reserve, de voorwaarden versoepeld voor de bestaande leenoperaties in dollars. Dit om te voorkomen dat banken, als gevolg van onrust op dollar-financieringsmarkten, internationaal opererende bedrijven niet van dollarfinanciering zouden kunnen voorzien. Tussen medio maart en juli hebben banken in het eurogebied voor circa 130 miljard dollar gebruikgemaakt van deze operaties, vooral uit voorzorg (figuur 2).

Ten derde kondigde de ECB op 18 maart aan de onderpandvereisten voor de leenfaciliteiten tijdelijk te versoepelen. Zo is het bedrag verhoogd dat kan worden geleend ten opzichte van de waarde van het onderpand, en worden er ruimere kredietvereisten gehanteerd voor onderpand dat

Overzicht ECB-maatregelen leenfaciliteiten

TABEL 1

	Aankondiging	Omschrijving	Einddatum
Driemaands-brugleningen	12 maart	Nieuwe tijdelijke leningen tegen –0,5 %	juni 2021
Gunstigere dollar-leningen	15 maart	Met lagere renteopslag (+ 0,25% i.p.v. + 0,5%), dagelijks i.p.v. wekelijks afsluitbaar en driemaands- naast eenweekslooptijd	ntb
Versoepelingen onderpand-raamwerk	18 maart	Lagere afslag leenbedrag t.o.v. waarde onderpand, tijdelijk ruimere acceptatie na afwaardering en meer	sept 2021
Versoepeling beprijzing en voorwaarden TLTRO-III	30 april	Bij het in stand houden van de bedrijfsleenportefeuille daalt tarief eerste jaar naar –1%, tarief daarna is –0,5% tot 0%, afhankelijk van ontwikkeling leenportefeuille; voor voorwaarden zie Lagarde (2020)	dec 2024
PELTRO	30 april	Leningen met looptijd tot uiterlijk 2021K3 zonder koppeling aan leenportefeuille en met minder operationele vereisten tegen –0,25%	2021K3

ESB

sinds de coronacrisis is afgewaardeerd. Omdat banken zich in de onzekere omgeving minder zorgen hoeven te maken over de waarde van hun onderpand, dragen deze maatregelen bij aan een brede toegankelijkheid en daarmee aan een grotere effectiviteit van de leenfaciliteiten.

Sterke toename bancaire kredietverlening

Mede door de verruimende leenoperaties hebben banken de sterk toegenomen kredietvraag van bedrijven kunnen accommoderen. Staatsgaranties op leningen speelden ook een belangrijke rol door kredietrisico's voor banken te verminderen (ECB, 2020). Dit heeft de economische impact van de coronacrisis voor het bedrijfsleven verzacht. In maart, april en mei nam de kredietverlening aan bedrijven aanzienlijk toe: niet eerder werden er in het eurogebied (netto) zo veel leningen verstrekt (figuur 3). Een groot deel daarvan betrof leningen met een korte looptijd, onder andere doordat bedrijven de bestaande kredietlijnen in grotere mate benutten. In april en mei werden die kortlopende leningen deels terugbetaald. Dit komt ook doordat bedrijven vanwege de sterk verbeterende marktomstandigheden, onder meer als gevolg van ECB-maatregelen, zich na maart weer meer via de markt gingen financieren (figuur 1).

Zelfversterkende effecten voorkomen

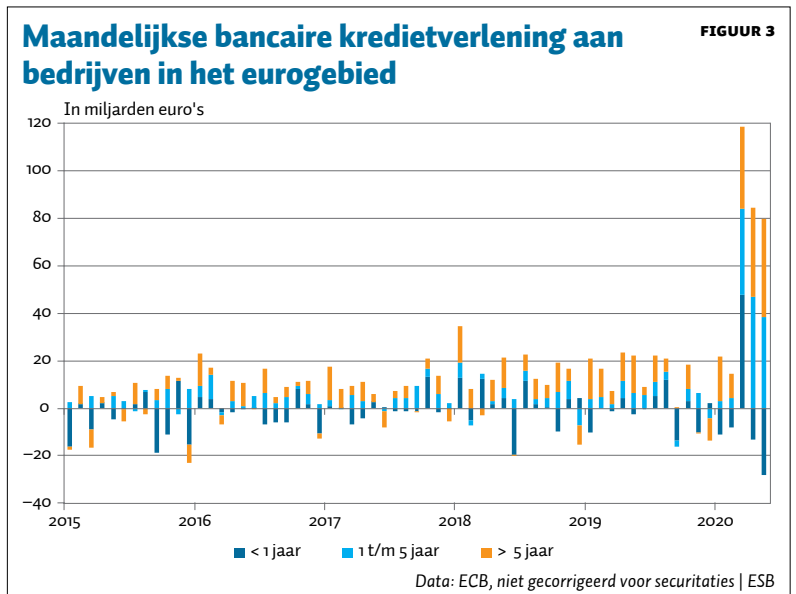
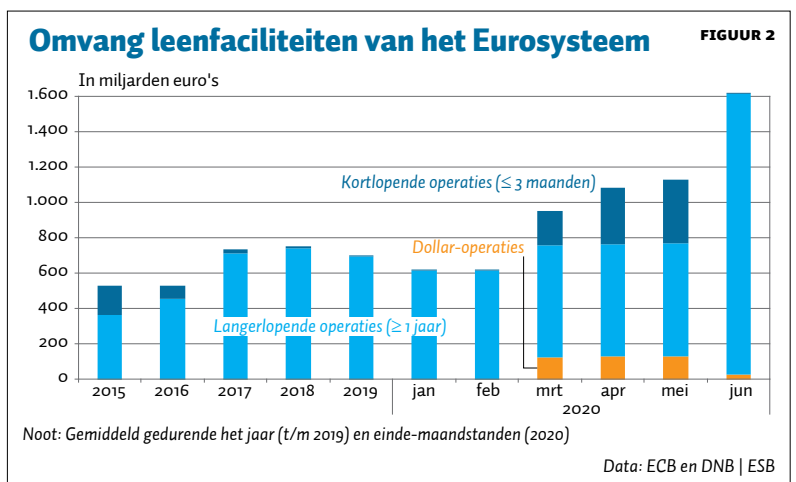
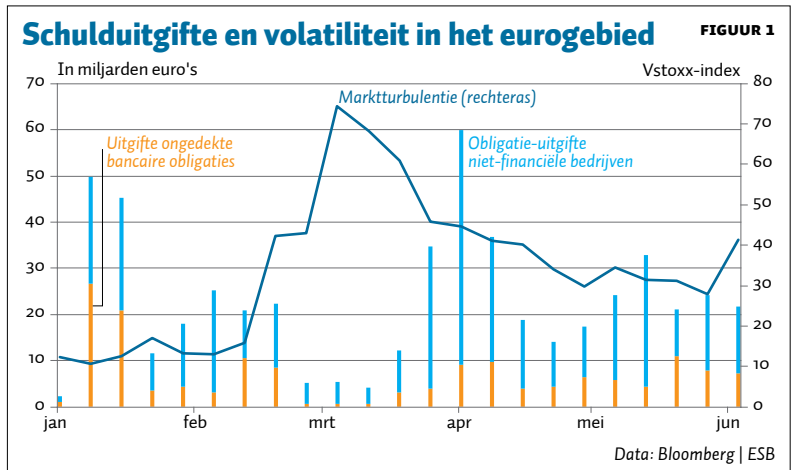
De tijdelijke uitbreiding van de leenfaciliteiten in maart heeft onwenselijke tweede-ronde-effecten als gevolg van liquiditeitstekorten voorkomen, en draagt bij aan het in stand houden van gunstige financieringscondities (Knot, 2020). Anders dan in 2008 komt de economische schok niet voort uit de financiële sector, maar draagt de sector bij aan het opvangen van de schok.

De proactieve reactie van de ECB in de acute crisisfase sluit aan bij de les van de kredietcrisis dat er, bij grote schokken op financieringsmarkten, een zelfversterkend effect kan optreden, waarbij negatieve percepties onder marktparticipanten kunnen leiden tot het stilvallen van de gehele markt (CGFS, 2019). Door ruimhartig liquiditeit te verstrekken – in het verlengde van de klassieke *lender of last resort* functie – kan de centrale bank bijdragen aan het stabiliseren van de financieringsmarkten en zo de economische schade door mogelijke liquiditeitstekorten bij bedrijven en huishoudens minimaliseren (Tucker, 2014; Lane, 2020).

De tijdelijke crisismaatregelen kennen echter ook nadelen. Zo neemt de risicoblootstelling door het tijdelijk accepteren van onderpand met een lagere kredietwaardigheid toe. Daarnaast kunnen banken in de toekomst grotere risico's gaan nemen in afwachting van ECB-maatregelen in crisistijd. Zulke risico's zijn echter wel kleiner geworden door de na de kredietcrisis aangescherpte toezichtseisen. Bovendien is deze crisis niet ontstaan door risiconeming in de financiële sector. Daarbij weegt bij financiële stabiliteitsrisico's het voorkómen van paniek op tegen mogelijke toekomstige gedragseffecten (Bats et al., 2018).

Gevolgd door voorzichtig economisch herstel

Recente cijfers tonen dat in mei en juni de economische activiteit is aangetrokken ten opzichte van het dieptepunt in april, al is het niveau nog steeds aanzienlijk lager dan voor de coronacrisis. Ook van turbulentie op de financiële markt

ten is er, mede dankzij de maatregelen van de ECB, nauwelijks nog sprake. Wel is het duidelijk dat de coronacrisis de komende jaren een sterk negatieve impact zal hebben op de economische groei en inflatie. Zo raamde de ECB in juni voor 2020 een krimp van 8,7 procent in het basisscenario.

Uitbreiding gunstige langerlopende leenfaciliteiten

Reeds voor de coronacrisis bood de ECB langerlopende leenoperaties – *Targeted Long Term Refinancing Operations*

(TLTRO's) – aan om de kredietverlening aan het bedrijfsleven te ondersteunen. TLTRO's zijn conditionele leenoperaties waarbij het maximale gebruik en de beprijzing afhankelijk zijn van de ontwikkeling van de leenportefeuille van banken. Het doel van deze programma's is om de economische groei te stimuleren, en daarmee de inflatie te sturen naar dichtbij maar onder de twee procent.

Op 30 april heeft de ECB twee maatregelen aangekondigd om de gunstige financieringscondities voor bedrijven en huishoudens in stand te houden (tabel 1). De maatregelen werden van kracht met de leenoperaties van 18 juni. Ten eerste worden de reeds lopende driejarige, gerichte leenoperaties voor banken (TLTRO-III) tegen een lagere rente aangeboden. Dit volgt op een eerdere versoepeling van het maximale gebruik en de beprijzing in maart (Lagarde, 2020). Onder de voorwaarde dat banken hun leningenboek aan bedrijven niet inkrimpen, is de beprijzing tijdelijk zeer aantrekkelijk: voor een periode van een jaar bedraagt de rente –1,0 procent, gevolgd door –0,5 procent in de resterende twee jaar. Met deze prijsprikkel beoogt de ECB te voorkomen dat de banken in deze onzekere tijden minder gaan uitlenen.

Banken hebben in juni met 1.308 miljard euro op grote schaal gebruikgemaakt van deze TLTRO-operatie. 760 miljard euro daarvan betrof het verlengen van aflopende financiering, waaronder de driemaandsleningen uit maart. Na deze operatie staat er in totaal voor 1.570 miljard euro aan TLTRO-leningen uit. Door de gunstige beprijzing heeft een brede groep van banken, waaronder banken die eerder geen of weinig interesse toonden, deelgenomen aan TLTRO-III. De brede deelname, ook door Nederlandse banken, draagt er aan bij dat de gunstige voorwaarden van de operaties in de kredietverlening in het hele eurogebied doorwerken.

Ten tweede is er een nieuwe faciliteit geïntroduceerd waarbij banken tot medio 2021 de mogelijkheid krijgen om te lenen tegen een rente van –0,25 procent. Deze zogeheten PELTRO-faciliteit is daarmee minder gunstig geprijsd dan de TLTRO-III; banken ontvangen geen korting voor het in stand houden van kredietverlening. Desalniettemin biedt deze faciliteit een liquiditeitsvangnet voor banken die niet of niet meer aan TLTRO-III kunnen deelnemen. Banken hebben zich in juni voor een beperkt bedrag ingeschreven op deze faciliteit (vijftien miljard euro).

Zoeken naar evenwicht

Banken worden door de coronacrisis geconfronteerd met een sterk toegenomen onzekerheid en slechtere economische vooruitzichten. Door banken onder aantrekkelijke voorwaarden langerlopende financiering aan te bieden, beoogt de ECB te voorkomen dat ze uitleenrentes sterk laten stijgen of kredietverlening terugschroeven – en hiermee dus het economisch herstel remmen.

Met het versoepelen van TLTRO-III-voorwaarden heeft de ECB het evenwicht gezocht tussen enerzijds de noodzaak om proactief te handelen, gezien de uitzonderlijke omstandigheden, en anderzijds de mogelijke ongewenste neveneffecten van de operaties (Schnabel, 2020). Zo zorgt de grotere intermediaire rol van de centrale bank voor minder marktwerking: alle banken kunnen immers onder dezelfde aantrekkelijke voorwaarden financiering krijgen.

Het voor langere termijn uitschakelen van marktdiscipline kan de prikkel tot hervormingen in de bancaire sector verminderen, en zo banken op den duur afhankelijk maken van centrale bankfinanciering. Het risico dat banken zich niet langer kunnen financieren zonder centralebankfaciliteiten neemt toe bij langere looptijden van de leenfaciliteiten. De effectiviteit van het instrument is uiteindelijk ook afhankelijk van de bereidheid tot kredietverlening door banken, en de vraag naar krediet van bedrijven.

Bij de vormgeving is er geprobeerd om de nadelen te beperken. Zo is PELTRO alleen beschikbaar tot september 2021, en geldt de uitzonderlijk gunstige beprijzing van de TLTRO-III-operaties slechts tijdelijk – tot juni 2021. Daarna stijgt de rente die banken betalen. Daarmee keren de prikkels om marktfinanciering op te halen geleidelijk weer terug. Bovendien zijn het maximale leenbedrag en het leentarief gekoppeld aan de mate waarin banken krediet verlenen aan bedrijven. Hiermee worden banken gestimuleerd om de gunstige financieringscondities door te geven aan de reële economie. Bij een breed gebruik voor andere doeleinden wordt de lening duurder.

Tot besluit

Gedurende de acute crisisfase heeft de ECB in het verlengde van de klassieke *lender of last resort*-functie gereageerd met de ruimhartige liquiditeitsverstrekking aan banken, om zodoende een liquiditeitscrisis te voorkomen en zo bij te dragen aan het stabiliseren van financieringsmarkten.

Tegen de achtergrond van de buitengewone economische omstandigheden beoogt de ECB daarnaast om, met het versoepelen van de langerlopende leningen aan banken, de kredietverlening en gunstige financieringscondities voor bedrijven in stand te houden, en zo het economisch herstel te ondersteunen. Aldus zijn de maatregelen gericht op het doorwerken van het ruime monetaire beleid naar de reële economie, en dragen ze bij aan het streven van de ECB naar inflatie van dichtbij maar onder de twee procent.

Overkoepelend heeft de ECB met de maatregelen een evenwicht gezocht tussen enerzijds de noodzaak om bij te dragen aan het opvangen van de economische schok door proactief in actie te komen en anderzijds de mogelijke ongewenste bijeffecten, onder meer door de buitengewone maatregelen slechts tijdelijk van kracht te laten zijn.

Literatuur

- Bats, J., J.W. van den End en J. Thoolen (2018) *Revisiting the central bank's lender of last resort function*. DNB Occasional Studies, 16-4.
- CGFS (2019) *Unconventional monetary policy tools: a cross-country analysis*, CGFS Paper, 63. Te vinden op www.bis.org.
- ECB (2020) *The euro area bank lending survey: second quarter of 2020*. ECB-publicatie te vinden op www.ecb.europa.eu.
- Knot, K.H.W. (2020) *Entering and exiting the frozen-state economy*. Virtuele presentatie voor de Danske Bank over de economische impact van de coronacrisis. 21 april, Amsterdam. Te vinden op www.dnb.nl.
- Lagarde, C.M.O. (2020) *Introductory Statement*. Persconferentie ECB. 12 maart, Frankfurt am Main. Te vinden op www.ecb.europa.eu.
- Lane, P.R. (2020) *The market stabilisation role of the pandemic emergency purchase programme*. Blog op www.ecb.europa.eu, 22 juni.
- Schnabel, I. (2020) *The ECB's policy in the COVID-19 crisis: a medium-term perspective*. Virtuele presentatie bij het online seminar van de Florence School of Banking & Finance. 10 juni, Frankfurt am Main. Te vinden op www.ecb.europa.eu.
- Tucker, P. (2014) *The lender of last resort and modern central banking: principles and reconstruction*. BIS Paper, 79. Te vinden op www.bis.org.

Gebruik bestaand afwegingskader bij heropstarten zorg

Tijdens de coronacrisis heeft de reguliere zorg grotendeels stilgelegen. Nu de zorg weer opstart moeten we nadenken over de volgorde waarin dat het beste gedaan kan worden. Alleen kijken naar urgentie is daarbij niet genoeg.

IN HET KORT

- De capaciteit van de gezondheidszorg is onvoldoende om alle zorg weer op te starten en in te halen.
- Het afwegingskader voor de samenstelling van het basispakket van de zorgverzekering vormt daarvoor een goed uitgangspunt.
- Naast urgentie moeten effectiviteit, doelmatigheid en uitvoerbaarheid meegewogen worden bij de zorgprioritering.

PIETER BAKX

Universitair hoofd-docent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)

PIETER VAN BAAL

Universitair hoofd-docent aan de EUR

JOB VAN EXEL

Hoogleraar aan de EUR

BRAM WOUTERSE

Universitair docent aan de EUR

Door de coronacrisis is een belangrijk deel van de reguliere zorg stil komen te liggen. In de drie weken na de afkondiging door de overheid van de eerste coronamaatregelen om de verspreiding van het virus te vertragen, liep het aantal verwijzingen vanuit de huisarts naar het ziekenhuis terug van ruim 100.000 per week naar 25.000 tot 38.000 per week (NZa, 2020a). Zelfs wat betreft urgente, potentieel levensbedreigende aandoeningen waren er in maart en april minder ziekenhuisopnames (NOS, 2020).

Deze afname van reguliere zorg kwam enerzijds door minder aanbod, aangezien er minder zorgpersoneel en bedden beschikbaar waren of bepaalde risicogroepen uit voorzorg werden geweerd. Dat laatste blijkt uit het feit dat voor 290.000 mensen met een verwijzing een afspraak is uitgesteld of verplaatst (NZa, 2020a). Anderzijds hebben mensen ook zelf afgezien van een bezoek aan de huisarts of specialist uit angst voor besmettingsrisico (Patiëntenfederatie Nederland, 2020).

Langzaamaan wordt nu de reguliere zorg weer opgestart – zo neemt het aantal spoedverwijzingen en kankerdiagnoses weer toe (NZa, 2020a; IKNL, 2020). De effecten van de coronacrisis op de zorg zijn echter voorlopig nog niet voorbij, en de komende maanden zullen er nog voortdurend keuzes moeten worden gemaakt over welke zorg er aan welke patiënten geleverd kan worden. De uitdaging is dan ook hoe de zorg het best opnieuw opgestart kan worden.

Lagere capaciteit noopt tot scherpere keuzes

Een deel van de zorg zal ingehaald moeten worden, en deze zorg komt dan bovenop de zorg die normaliter al in die periode geleverd zou worden. Vanwege de coronacrisis is de bestaande capaciteit in de komende periode nog niet volledig te benutten. Dit betekent dat er voor langere tijd, waarschijnlijk ook nog volgend jaar, scherpere keuzes gemaakt moeten worden dan normaal over wie er wanneer behandeld wordt, en wie (nog) niet.

De nadruk ligt tot nu toe op de urgente zorg – zo blijkt uit de urgentielijst van de NZa (2020b), die kan dienen als leidraad bij het weer opstarten van de ziekenhuiszorg. Ongeveer twee derde van de zorgtrajecten vallen echter buiten de categorieën waarbij de zorg binnen een maand moet worden geleverd (NZa, 2020b). Ook voor deze zorg zullen de komende maanden keuzes gemaakt moeten worden, waarbij wat de medische urgentie is doorgaans lastig te bepalen is. Bovendien zijn daarbij ook andere criteria belangrijk, zoals effectiviteit, doelmatigheid en uitvoerbaarheid.

Afwegingskader toepassen op huidige situatie

Bestaande instrumenten kunnen helpen bij de opstartkeuzes. Ook in normale tijden moeten er keuzes gemaakt worden over hoe de middelen het beste te verdelen zijn. Bij een gelijkblijvend budget gaat een nieuwe, dure behandeling namelijk ten koste van de bestaande zorg (Van Baal et al., 2019). De inzichten en overwegingen die hierbij spelen, kunnen helpen om in deze bijzondere tijd tot goede beslissingen te komen.

De verdeling van schaarse middelen vindt het meest expliciet plaats bij beslissingen om nieuwe geneesmiddelen in het door de basisverzekering vergoede pakket op te nemen. Hierover beslist uiteindelijk de minister, maar die wordt daarbij geadviseerd door Zorginstituut Nederland.

Voor die adviezen gebruikt het Zorginstituut een expliciet afwegingskader bestaande uit vier criteria – noodzakelijkheid, effectiviteit, doelmatigheid en uitvoerbaarheid – waarbij per geval de weging van de criteria kan wisselen (Zorginstituut Nederland, 2017). Dit kader zorgt ervoor dat inzichtelijk is welke medische en niet-medische aspecten relevant zijn voor de besluitvorming. Dat zorgt voor consistente en transparante adviezen, en op die manier ook voor meer draagvlak bij gevoelige besluiten.

De afweging waar we voor staan bij het weer opstarten en inhalen van reguliere zorg als de capaciteit beperkt

is, wijkt niet echt veel af van de keuzes over het besteden van schaarse middelen in normale omstandigheden, en het belang van consistentie, transparantie en draagvlak zal daarbij minstens even groot zijn. Het ligt dus voor de hand om het bestaande afwegingskader als uitgangspunt te nemen.

Het toepassen van de criteria uit het afwegingskader op de vraag in welke volgorde de zorg opnieuw opgestart moet worden, vereist echter wel dat de vier criteria deels anders ingevuld gaan worden en dat men meer informatie verzamelt dan tot nu toe het geval is.

Noodzakelijkheid

De noodzakelijkheid van behandelingen wordt mede bepaald op basis van de ziektelast van de te behandelen aandoening. Die ziektelast wordt uitgedrukt als het relatieve verlies aan gezonde levensjaren ten gevolge van de aandoening. Het criterium 'noodzakelijkheid' betekent dat patiënten met een groter relatief gezondheidsverlies, zoals kankerpatiënten en patiënten met een heupfractuur, voorrang zouden moeten krijgen op patiënten met een kleiner verwacht gezondheidsverlies, zoals patiënten met slaapapneu, een liesbreuk of carpaletunnelsyndroom (Zorginstituut Nederland, 2018). Over de ziektelast is voor vrijwel alle aandoeningen informatie beschikbaar die via gestandaardiseerde meetinstrumenten is verkregen en onderling vergelijkbaar is (Versteegh et al., 2019).

Effectiviteit en doelmatigheid

Het criterium 'effectiviteit' gaat over de vraag of er wetenschappelijk bewijs is dat een behandeling werkt. Het criterium 'doelmatigheid' ligt in het verlengde van effectiviteit: het weegt de kosten van zo'n behandeling tegen de gezondheidswinst die ermee wordt behaald, uitgedrukt in gezonde levensjaren (*quality-adjusted life years* – QALY's). Een QALY staat dus gelijk aan het aantal gewonnen levensjaren, gewogen naar gezondheid. Die gezondheid wordt uitgedrukt op een schaal van 0 tot 1, waarbij 1 gelijk staat aan een volledig gezond levensjaar en 0 aan dood. Om te bepalen of een behandeling doelmatig is, wordt er een grens gebruikt

voor de maximale kosten per gewonnen QALY's. Die grens ligt hoger voor ziektes met een grote ziektelast dan voor die met een lage ziektelast (Reckers-Droog et al., 2018).

Doelmatigheid en verdringing hangen nauw met elkaar samen. Een niet-doelmatige behandeling die toch in het pakket komt (of blijft), verdringt bij een beperkt budget andere behandelingen die tegen dezelfde kosten een grotere gezondheidswinst opleveren.

Over de effectiviteit en doelmatigheid weten we echter slechts voor een klein deel van de zorg iets (Ministerie van Financiën, 2020). Alleen aangaande nieuwe behandelingen, en dan vooral wat betreft geneesmiddelen, worden de effectiviteit en doelmatigheid systematisch onderzocht. Verder is de effectiviteit vaak alleen evident voor interventies die bestaande klachten vrijwel onmiddellijk verminderen, zoals een knie vervanging of een staarbehandeling. Zo leidt een knie vervanging tot een gezondheidswinst van naar schatting 0,064 op een schaal van 0 tot 1 (Tengs en Wallace, 2000). Het geschatte gezondheidsverlies bij staar – en dus de beste schatting van het behandelingseffect – ligt tussen de 0,02 en de 0,26 (Global Burden of Disease Collaborative Network, 2017). De gezondheidswinst van een staarbehandeling laat overigens zien dat één behandeling niet bij alle patiënten een even grote opbrengst heeft: in dit geval hangt die bijvoorbeeld samen met de ernst van de zichtbeperking vóór de operatie. In de afweging dient dus ook onderscheid gemaakt te worden tussen verschillende patiëntgroepen.

Veel interventies zijn echter gericht op het voorkómen van klachten of van ziekteprogressie, en dan is de effectiviteit lastiger vast te stellen. Een deel van de geleverde zorg is voor bepaalde groepen patiënten mogelijk zelfs helemaal niet effectief (Chandra en Skinner, 2012). Wammes et al. (2016) beschrijven de 'beter-laten-lijsten' van behandelingen die op basis van de beschikbare medische kennis beter achterwege kunnen blijven. Hoewel dit soort overzichten omstreden zijn, zijn ze vaak in ieder geval wel deels gebaseerd op de meningen van experts en zou er overwogen moeten worden om die zorg de laagste prioriteit te geven bij het opstarten.

Een aspect van effectiviteit dat onder normale omstandigheden minder van belang is, maar bij het opstarten van zorg juist wél, is of uitstel van zorg leidt tot grotere, mogelijke onomkeerbare gezondheidsverliezen of tot een verlies aan doelmatigheid. Voor sommige effectieve behandelingen, zoals bijvoorbeeld bij de hierboven genoemde liesbreuk, geldt dat de klachten bij uitstel in de tussentijd meestal niet verergeren. Bij andere behandelingen betekent dit dat de klachten verergeren en dus dat het totale gezondheidsverlies bij uitstel groter is, ook al is de initiële effectiviteit even groot. Bovendien kan uitstel afbreuk doen aan de effectiviteit of doelmatigheid van een behandeling, zoals bijvoorbeeld bij de behandeling van agressieve kanker. Maar dat uitstel zou leiden tot een verminderde doelmatigheid geldt zeker niet voor alle behandelingen.

Uitvoerbaarheid

Het vierde criterium, 'uitvoerbaarheid', heeft normaal gesproken betrekking op de vraag of een nieuwe behandeling implementatie- en/of financieringsproblemen (budgetimpact) zou kunnen veroorzaken. Op korte termijn is echter mogelijk niet alleen de financiering een beperkende factor maar ook de beschikbare capaciteit voor reguliere zorg bij veel zorgaanbieders. Zo was bijvoorbeeld eind april slechts dertig procent van de reguliere operatiecapaciteit beschikbaar (RIVM, 2020).

Mede met het oog op de maatregelen die momenteel van kracht zijn, betekent de beperkte capaciteit bijvoorbeeld dat zorgvormen waarbij er na een operatie een IC-opname nodig is, mogelijk minder snel opgestart zouden kunnen worden dan ingrepen waarbij de patiënt dezelfde dag naar huis kan. En dat een deel van de controlebezoeken mogelijk beter telefonisch of digitaal kan worden gehouden. Idealiter nemen beleidsmakers en artsen bij dat soort beslissingen ook informatie mee over het effect van zulke verschuivingen op de doelmatigheid van de behandeling. Daarvoor is echter, net als voor de behandelingen zelf, vaak weinig hard bewijs.

Consistente en transparante besluitvorming

De huidige crisis maakt het voor iedereen duidelijk dat men in de zorg keuzes moet maken en dat bij die keuzes medische urgentie niet het enige criterium is of kan zijn. De vier criteria voor pakketbeheer uit het afwegingskader van Zorginstituut Nederland lijken een goed beginpunt om decentraal te nemen beslissingen over het (niet) opnieuw opstarten van uitgestelde niet-urgente zorg op een consistente en transparante manier te onderbouwen. Zo kan het bestaande afwegingskader een bijdrage leveren aan het draagvlak voor die lastige besluiten, en aan het op de korte én op de lange termijn optimaal benutten van de beperkte capaciteit in de zorg. Daarbij gaat het zowel om besluiten over welke groepen patiënten voorrang zouden moeten krijgen als over de vraag hoe de zorg het beste geleverd kan worden. De coronacrisis biedt nieuwe mogelijkheden om meer te weten te komen over effectiviteit en doelmatigheid door het effect van niet-geleverde zorg te onderzoeken (Bakx et al., 2020).

Het afwegingskader laat namelijk zien dat, voor veel van de bestaande ziekenhuiszorg, de kennis over twee belangrijke criteria – effectiviteit en doelmatigheid – zeer

beperkt is. Dat maakt het voor zorgbestuurders en -professionals lastig om deze criteria mee te nemen in de besluitvorming over het weer opstarten van de zorg, en het betekent bovendien dat het lastig is om vooraf in te schatten of de volgorde waarin de zorg wordt opgestart invloed heeft op het totale gezondheidsverlies. Hoewel enkele ziekenhuizen hier verandering in willen brengen (De Volkskrant, 2020) zijn de resultaten daarvan (nog) niet openbaar beschikbaar voor andere zorgverleners, zoals bijvoorbeeld doorverwijzende huisartsen. Het is bovendien om die reden niet duidelijk op welke gegevens ze zijn gebaseerd, en van welk deel van de zorg deze initiatieven de kosteneffectiviteit in kaart brengen.

De huidige crisis biedt ook kansen om de slagkracht van het afwegingskader te vergroten. Inzicht in de criteria die zorgaanbieders en patiënten hanteren bij het prioriteren van zorg en in hoe ze die criteria invullen, maakt duidelijk hoe ze minimalisering van het totale gezondheidsverlies afwegen tegen andere doelen – en hoe dus in de toekomst het afwegingskader mogelijk verder verbeterd zou kunnen worden. Aldus kan de huidige crisis helpen om het verzekerde pakket zo vorm te geven dat de beschikbare middelen beter benut worden, en kunnen we bij een volgende gezondheids crisis nog betere keuzes maken wat betreft het stilleggen en weer opstarten van zorg.

Literatuur

- Baal, P. van, M. Perry-Duxbury, P. Bakx et al. (2019) A cost-effectiveness threshold based on the marginal returns of cardiovascular hospital spending. *Health Economics*, 28(1), 87–100.
- Bakx, P., P. van Baal, J. van Exel en B. Wouterse (2020) *Er valt veel te leren van de zorguitval tijdens de coronacrisis*. ESB Blog.
- Chandra, A. en J. Skinner (2012) Technology growth and expenditure growth in health care. *Journal of Economic Literature*, 50(3), 645–680.
- De Volkskrant (2020) Wat gaat voor: een nieuwe knie of een nieuwe heup? *De Volkskrant*, 5 juni.
- Global Burden of Disease Collaborative Network (2018) *Global burden of disease study 2017: disability weights*. Institute for Health Metrics and Evaluation. Te vinden op ghsx.healthdata.org.
- IKNL (2020) *Tijdelijk minder kankerdiagnoses in COVID-19-crisis*. Nieuwsbericht op [iknl.nl](https://www.iknl.nl), 7 mei.
- Ministerie van Financiën (2020) *Naar een toekomstbestendig zorgstelsel: brede maatschappelijke heroverweging*. Ministerie van Financiën, rapport, 20 april.
- NOS (2020) *Hartpatiënten blijven massaal weg uit ziekenhuis, cardiologen ongerust*. Nieuwsbericht op [nos.nl](https://www.nos.nl), 3 april.
- NZA (2020a) *NZA-analyse van de gevolgen van de coronacrisis voor de reguliere zorg*, 20 april. Publicatie PUC_307166.22, te vinden op [puc.overheid.nl](https://www.puc.overheid.nl).
- NZA (2020b) *Urgentielijst medisch-specialistische zorg*, 29 mei. Publicatie PUC_306624.22, te vinden op [puc.overheid.nl](https://www.puc.overheid.nl).
- Patiëntenfederatie Nederland (2020) *Zorgen bij patiënten om de gevolgen uitgestelde en afgezegde afspraken behandeling of onderzoek*, 24 maart. Te vinden op [patiëntenfederatie.nl](https://www.patiëntenfederatie.nl).
- Reckers-Droog, V.T., J.N. van Exel en W.B. Brouwer (2018) Looking back and moving forward: on the application of proportional shortfall in healthcare priority setting in the Netherlands. *Health Policy*, 122(6), 621–629.
- RIVM (2020) *Kort-cyclische rapportage indirecte effecten COVID-19 op zorg en gezondheid*, 9 juni. Rapport te vinden op [rivm.nl](https://www.rivm.nl).
- Tengs, T.O. en A. Wallace (2000) One thousand health-related quality-of-life estimates. *Medical Care*, 38(6), 583–637.
- Versteegh, M.M., I. Corro Ramos, N.C. Buyukkaramikli et al. (2019) Severity-adjusted probability of being cost effective. *Pharmacoeconomics*, 37, 1155–1163.
- Wammes, J.J., M.E. van den Akker-van Marle, E.W. Verkerk et al. (2016) Identifying and prioritizing lower value services from Dutch specialist guidelines and a comparison with the UK do-not-do list. *BMC Medicine*, 14(1), 196.
- Zorginstituut Nederland (2017) *Pakketadvies in de praktijk: wikkelen en wegen voor een rechtvaardig pakket*, september. Te vinden op www.zorginstituutnederland.nl.
- Zorginstituut Nederland (2018) *Overzicht 50% van de Nederlandse ziektebelasting: aandoeningen met een voorsprong op het gebied van uitkomstinformatie en geschikt voor samen beslissen*, 28 juni. Te vinden op www.zorginstituutnederland.nl.

Nederlandse vermogensschever verdeeld dan gedacht

De officiële vermogensstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek onderschatten het ‘aanmerkelijk belang’ met een factor twee. Als we hiervoor corrigeren, nemen de topvermogensaandelen significant toe. Ook sluit de hiermee geschatte top 500 verrassend goed aan op de Quote 500.

IN HET KORT

- Volgens onze nieuwe schatting bezit de top 1-procent ongeveer een derde van het totale private vermogen in Nederland.
- Ten opzichte van het nationaal inkomen is het vermogen van onze top 500 tussen 2011 en 2018 met 22 procent toegenomen.
- De Nederlandse private vermogensverdeling is internationaal gezien een van de meest ongelijke.

SIMON TOUSSAINT

Onderzoeks-
masterstudent
aan de Universiteit
Utrecht (UU)

BAS VAN BAVEL

Hoogleraar aan
de UU

WIEMER SALVERDA

Emeritus hoogleraar
aan de Universiteit
van Amsterdam

COEN TEULINGS

Hoogleraar aan
de UU

In de afgelopen jaren is de discussie over de vermogensverdeling opgelaaid, zowel in Nederland als daarbuiten (Piketty, 2014; WRR, 2014; Van Bavel en Salverda, 2014; Salverda, 2015). Een ongelijke vermogensverdeling heeft verregaande economische en maatschappelijke consequenties. Voorbeelden hiervan zijn een veranderde werking van het macro-economische beleid (Ahn et al., 2018), ongelijke politieke invloed (Scheve en Stasavage, 2017), en een langetermijnproces van maatschappelijke neergang (Van Bavel, 2016).

Dit maakt het van belang dat onderzoekers en beleidsmakers beschikken over complete en accurate vermogensstatistieken. Helaas vertonen de beschikbare bronnen over vermogen, zeker in Nederland, een grote mate van imperfectie, ondanks het goede, snelle werk dat het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verricht. Hoewel het CBS toegang heeft tot alle belastinggegevens, en dus theoretisch gezien de volledige vermogensverdeling zou kunnen weer- geven, lukt het maar niet om de topvermogens volledig in beeld te krijgen. Dit heeft meerdere oorzaken, zoals arbitrage tussen de verschillende boxen en het doorsluizen naar belastingparadijzen.

De verschillende vermogenscomponenten komen niet-temin wel steeds meer in beeld. Zo blijkt uit de recente publicatie van het Ministerie van Financiën over het belastingstelsel dat het vermogensbestanddeel ‘aanmerkelijk belang’ (AB) tweemaal zo groot is als gedacht (MinFin,

2020). Deze bevinding heeft verregaande consequenties voor ons beeld van de vermogensongelijkheid in Nederland.

In dit artikel doen we een eerste poging om de verschillende beschikbare bronnen te combineren teneinde een zo accuraat mogelijk beeld van de top van de private vermogensverdeling te krijgen en van de trend daarin. We vullen de CBS-statistieken in twee stappen aan. Als eerste stap schatten we het 0,1-procentsaandeel voor de jaren 2006–2010, alwaar dat nu nog ontbreekt. Zo krijgen we over een langere periode zicht op de vermogensconcentratie aan de hoogste top, die aanmerkelijk verschilt van die daaronder. Ten tweede passen we het vermogensbestanddeel ‘aanmerkelijk belang’ aan op basis van de nieuwe schatting door het Ministerie van Financiën. De schatting van de topvermogens die daaruit volgt, vergelijken we vervolgens met de cijfers van de *Quote 500*. Beide correcties zijn nodig om de vermogenstop in beeld te krijgen en de resultaten maken aannemelijk dat de topvermogens een veel groter aandeel in het totale vermogen hebben dan uit de CBS-statistieken blijkt.

Gehanteerde vermogensdefinitie

De analyse van vermogensongelijkheid vergt een eenduidige definitie van het begrip ‘privaat vermogen’. In onze analyse volgen we de definitie zoals die in internationaal onderzoek wordt gehanteerd, namelijk de som van de bezittingen van huishoudens minus de schulden (Zucman, 2019). Tot bezittingen behoren zowel de financiële activa (bank- en spaarrekeningen, aandelen, obligaties, derivaten en dergelijke), als de niet-financiële bezittingen (huis en overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en overige bezittingen). Deze definitie komt overeen met het Stelsel van Nationale Rekeningen en ook met de praktijk van vermogensbelasting zoals die in Nederland sinds 1894 wordt gegeven (Wilterdink, 1984).

Er bestaat wel enige discussie over de vraag of gekapitaliseerde pensioenrechten moeten worden opgeteld bij het vermogen (Caminada et al., 2014). Het meetellen van pensioenrechten als vermogen heeft een drukkend effect op de vermogensongelijkheid, omdat pensioenen gelijk- verdeeld zijn dan andere activa. Wij hanteren de internationaal gebruikelijke benadering die de gekapitaliseerde beroepspensioenrechten buiten beschouwing laat (Balestra en Tonkin, 2018).

Als maatstaf van vermogensongelijkheid kijken we naar de topvermogensaandelen, dat wil zeggen het ver-

mogensaandeel van de rijkste 1 procent en 0,1 procent, en – geïnspireerd op de Quote 500 – naar de rijkste 0,0065 procent. Ten opzichte van de Ginicoëfficiënt zijn topvermogensaandelen een transparante, intuïtieve en goed internationaal vergelijkbare maatstaf voor vermogens. Een belangrijke reden daarvoor is dat vermogens negatief kunnen zijn, waardoor de Gini hoger dan 1 kan uitvallen (Salverda, 2015). De oplossing die het CBS hiervoor sinds 2019 hanteert – een ‘gestandaardiseerde’ Gini die niet het gemiddelde vermogen maar het gemiddelde van alle vermogens in *absolute bedragen* als uitgangspunt neemt – maakt de Gini in internationaal opzicht minder transparant. De nieuwe gestandaardiseerde Gini’s van het CBS zijn ongeveer tien basispunten lager dan de eerder gemelde ongestandaardiseerde Gini’s. Ook dat de Gini de mate van ongelijkheid in een handzaam getal samenvat, pleit niet voor de Gini. Het zegt niet veel over de onderliggende verdeling die we in beeld willen brengen. Bij topvermogensaandelen zijn de lagere kwantilen later eenvoudig toe te voegen.

Schatting 0,1-procentsaandeel van 2006–2010

Het CBS vermeldt het 1-procentsaandeel van 2006 tot en met 2018, en het 0,1-procentsaandeel pas vanaf 2011. We schatten daarom het 0,1-procentsaandeel tussen 2006 en 2011 op basis van de beschikbare data over de vermogensklassen in die jaren. Dit doen we met behulp van de gegeneraliseerde Pareto-interpolatie (Blanchet et al., 2017; WID, 2020). Sinds het vroege werk van Vilfredo Pareto (1896) is het bekend dat de vermogensverdeling niet normaal is, maar *dikstaartig*. Deze ‘Paretoverdeling’ kan worden gebruikt om topvermogensaandelen te schatten. Die verdeling impliceert dat het gemiddelde vermogen boven een bepaalde grenswaarde en die grenswaarde in een vaste verhouding tot elkaar staan:

$$b(p) = (E(X|X > Q(p)))/Q(p)$$

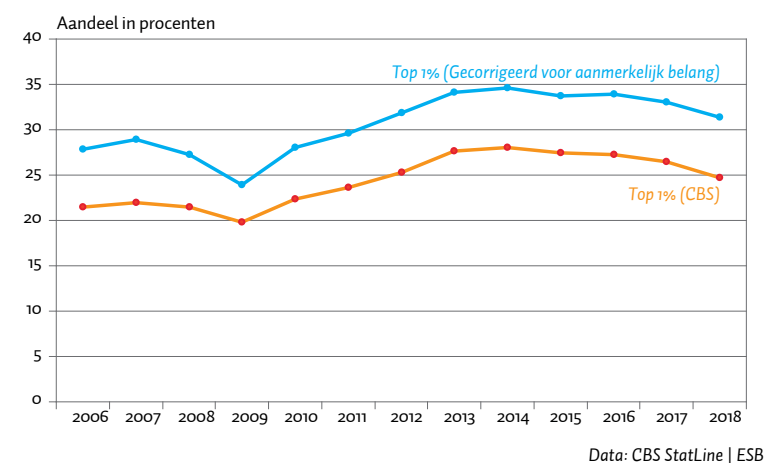
Hierbij is $E(\cdot)$ de verwachte waarde, en $Q(p)$ is de waarde die correspondeert met kwantiel p . Ter illustratie: $b(p) = 2$ betekent dat het gemiddelde vermogen van mensen die meer dan 1 miljoen euro bezitten gelijk is aan 2 miljoen euro, boven de 15 miljoen euro gelijk is aan 30 miljoen, enzovoort. In de praktijk volgt de staart van de vermogensverdeling nooit exact een Paretoverdeling. De waarde van $b(p)$ is niet op elk punt van de verdeling precies even groot. Daarom gebruiken wij het concept van *gegeneraliseerde Pareto-curves*, dat toestaat dat de waarde van $b(p)$ voor elke kwantiel p kan verschillen.

Voor deze methode gebruiken we de CBS-gegevens over de grenswaarden en gemiddelde vermogens van de verschillende vermogensklassen (0 tot 1.000 euro, 1.000 tot 5.000 euro, enzovoort, met als hoogste vermogensklassen vermogens boven de 1 miljoen euro; voor extra precisie aan de top benutten we ook het bovenste percentiel uit het CBS-maatwerk). Met deze gegevens schat het algoritme de waarde van $b(p)$ voor elk punt in de top van de verdeling, op basis waarvan we het 0,1-procentsaandeel en het 0,0065-procentsaandeel kunnen extrapoleren.

Figuur 2 toont de gebruikelijke resultaten van het CBS, ontleend aan StatLine, met daarbij de 0,1-procentsaandelen voor 2006–2010 die wij hebben bijgeschat met

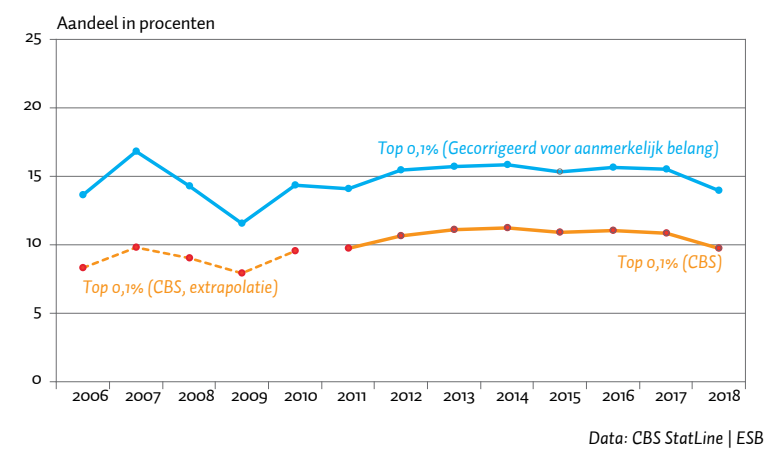
Gecorrigeerd vermogen van de top 1-procent

FIGUUR 1

Gecorrigeerd vermogen van de top 0,1-procent

FIGUUR 2

behulp van de gegeneraliseerde Pareto-interpolatie. We zien dat het 1-procentsaandeel sinds de financiële crisis is gestegen, tot een piek van 28 procent in 2014. Het 0,1-procentsaandeel blijft gedurende de gehele periode rond de tien procent schommelen, en vertoont geen duidelijke trend. De door ons geschatte 0,1-procentsaandelen voor 2010 sluiten behoorlijk goed aan bij de waarden die het CBS meldt vanaf 2011, en voor de jaren 2011–2018 zijn onze schattingen bijna identiek aan de CBS-gegevens.

De correctie voor het aanmerkelijk belang

Na het schatten van het 0,1-procentsaandeel in de onaangepaste reeks, corrigeren we de CBS-vermogensserie voor het *vermogensbestanddeel aanmerkelijk belang*. Hiervoor gebruiken we de nieuwe schatting van het Ministerie van Financiën, die aantoonde dat het vermogensbestanddeel AB in 2017 tweemaal zo groot was als uit de CBS-cijfers blijkt (400 miljard euro in plaats van 190 miljard). Op basis hiervan verdubbelen we de waarde van het vermogensbestanddeel AB over de hele verdeling, voor alle jaren vanaf 2006. Dit is de meest natuurlijke aanname, gegeven de beschikbare kennis over de verdeling van AB.

Uiteraard is het onzeker of de waarde van aanmerkelijk belang in al deze jaren tweemaal zo hoog was als geraamd – maar toch is er reden om vertrouwen te hebben in deze

Vergelijking interpolatie met de Quote 500

TABEL 1

In miljoenen euro's	Ondergrens top 500		Gemiddeld vermogen top 500	
	Geschat met gecorrigeerde CBS-data	Uit Quote 500	Geschat met gecorrigeerde CBS-data	Uit Quote 500
2011	37	55	188	287
2012	38	50	193	213
2013	38	54	162	226
2014*	39	35	170	167
2015*	40	41	171	184
2016*†	29	25	112	117
2017	45	71	207	292
2018	47	80	195	326

Noten: Extrapolatie op basis van CBS-maatwerk over het 0,1-procentsaandeel. Voor 2012 omvatte de Quote 500 zowel families als individuen; vanaf 2012 alleen individuen. In jaren met een * zijn in het buitenland woonachtige Nederlanders niet meegenomen in de Quote 500; in 2016 (†) bevat de lijst 1.000 individuen in plaats van 500. Families betreffen samengetelde leden van een familie, bijvoorbeeld Blokker. Individuen liggen als eenheid dichter bij de huishoudens van het CBS.

Data: Quote en CBS StatLine | ESB

Gerevisieerd aandeel in privaat vermogen van de top 1-procent in internationaal perspectief

TABEL 2

In procenten	Ned	Dui	Fra	VK	VS	Zwe
2006	28		22	20	33	22
2008	27	25	22	21*	36	18
2010	28		24		38	21
2012	32	22**	22	20	39	22
2014	35		23		37	
2016	34				37	
2018	31	23				

* data voor 2009, ** data voor 2013

Noot: Data voor Duitsland uit Albers et al. (2020); voor Frankrijk uit Garbinti et al. (2020); voor het Verenigd Koninkrijk uit Alvaredo et al. (2018); voor de Verenigde Staten uit Saez en Zucman (2016), bijgewerkt voor Piketty et al. (2018); voor Zweden uit Roine en Waldenström (2009)

ESB

exercitie. Het rapport van het Ministerie van Financiën meldt dat het aantal directeuren-groottaandeelhouders (dga's) door de jaren heen vrij constant is, rond de 250.000 (MinFin, 2020), zoals ook te zien is in de CBS inkomensstatistiek. Aangezien deze dga's de groteren zijn binnen het vermogensbestanddeel AB, doet dit vermoeden dat er geen grote verschuivingen hebben plaatsgevonden die het resultaat vertekenen.

Wel is het totale aantal AB-houders groter dan eerder gedacht: rond de 400.000. Daaronder zijn er dus ook huishoudens uit lagere vermogensklassen. Omdat we de bedragen per vermogensklasse hebben verdubbeld, delen we ook aan de lagere vermogensklassen meer AB toe. Toch heeft onze exercitie vooral gevolgen voor de hoogste topvermogensaandelen omdat AB volgens de huidige cijfers voor het overgrote deel in het bezit is van de top van de vermogensverdeling (rond driekwart bij de rijkste 1 procent, en bijna de helft bij de rijkste 0,1 procent). Het gebrek aan zekerheid over hoe de nieuwe schattingen van AB aan de vermogensverdeling moeten worden toegewezen, maakt dat onze cijfers met enige voorzichtigheid dienen te worden geïnterpreteerd.

Figuur 1 en 2 tonen de topvermogensaandelen bij een verdubbeling van de waarde van AB. De 1-procentsaande-

len zijn berekend door het gecorrigeerde totale vermogen van het hoogste percentiel door het gecorrigeerde totale huishoudvermogen te delen. Voor het 0,1-procentsaandeel kunnen we dankzij het CBS-maatwerk hetzelfde doen voor 2011–2018; voor 2006–2010 extrapoleren we de resultaten op basis van de vermogensklassen en het hoogste percentiel. De correctie leidt duidelijk tot een verhoging van de topvermogensaandelen. Het 1-procentsaandeel ligt nu vier tot acht procentpunt hoger dan in de originele CBS-gegevens. De meestvermogende 1 procent van de bevolking bezit volgens deze schattingen ruwweg een derde van het vermogen. Het 0,1-procentsaandeel is zelfs nog significanter gestegen; de rijkste 0,1 procent van de bevolking bezit ruwweg een zesde van het vermogen, anderhalf maal zoveel als eerder gedacht.

Vergelijking met Quote 500

Wij vergelijken deze gecorrigeerde cijfers met de lijst van rijkste Nederlanders volgens de Quote 500. Dergelijke lijsten bevatten informatie over het vermogen van de allerrijksten die vaak niet volledig in beeld komt via belastingstatistieken (Alstadsæter et al., 2019). Het combineren van vermogensstatistieken met rijkstenlijsten wordt steeds vaker toegepast in de internationale literatuur (Piketty et al., 2019; Vermeulen, 2018). Deze lijsten worden samengesteld door het combineren van openbare gegevens (KvK-registers, aandelenkoersen) met schattingen over niet-beursgenoteerd vermogen (Van Bavel en Frankema, 2017). Hoewel ze hierdoor niet-openbare vermogensbestanddelen – zoals schulden, bankrekeningen en bezit in belastingparadijzen – onvolledig in beeld hebben, vormen ze een waardevolle toevoeging aan de gangbare vermogensstatistieken.

De top 500 omvat zo'n 0,65 procent van de huishoudens in de top 0,1-procent. We baseren ons op de gegevens van het CBS voor het 0,1-procentsaandeel wat betreft de jaren 2011–2018. Daarbinnen schatten we met de generaliseerde Pareto-interpolatie de ondergrens en het gemiddelde vermogen, die in de AB-gecorrigeerde gegevens van het CBS corresponderen met het kwantiel van de hoogste 500 vermogens waarop de Quote 500 zich richt.

Uit de vergelijking in tabel 1 blijkt dat de voorspelde ondergrens en het gemiddelde vermogen verrassend goed overeenkomen met die van de Quote 500 voor de jaren dat het zakenblad *Quote* de in het buitenland woonachtige Nederlanders in zijn lijst weglief (2014–2016). In die jaren telt bijvoorbeeld Charlene de Carvalho-Heineken niet mee met een vermogen van 12,5 miljard, maar in de andere jaren wel. Als de in het buitenland woonachtige Nederlanders wel worden meegenomen, ligt de ondergrens en het gemiddelde vermogen van de Quote 500 ruim boven onze schattingen.

Dit duidt erop dat de vermogensverdeling binnen de top 0,0065-procent veel schever is dan de verdeling binnen de rest van de top 1-procent of zelfs de top 0,1-procent. De stijging van de geschatte $b(p)$ over de verdeling van waarden rond de 3,3 voor de top 1-procent naar waarden boven de 5 voor de top 0,0065-procent bevestigt dit. Dit is hoger dan de geschatte $b(p)$ voor inkomen, 1,4 (Jacobs et al., 2013). De vermogensverdeling is dus duidelijk dikstaartiger dan de inkomensverdeling.

We zien ook dat de ondergrens van de Quote 500 met 45 procent is gestegen; in diezelfde periode is het bruto binnenlands product (bbp) met 19 procent gestegen, zodat de grenswaarde met 22 procent meer is gestegen dan louter op grond van de groei van het bbp verwacht mocht worden.

Ontwikkelingen in het aandeel van de top 500-vermogens zijn moeilijk waar te nemen, aangezien *Quote* in deze jaren verscheidene methodologische wijzigingen heeft doorgevoerd; deze beïnvloeden zowel de grenswaarde als het gemiddelde vermogen. De gegevens van de Quote 500 die in tabel 1 staan weergegeven, dienen dus vooral te worden gezien in relatie tot de door ons geëxtrapoleerde CBS-gegevens, en niet als een op zichzelf staand overzicht van de vermogensdynamiek.

Internationale vergelijking

De gecorrigeerde topvermogensaandelen voor Nederland maken ook een vergelijking mogelijk met andere westerse landen waarvoor er data beschikbaar zijn (tabel 2). Hoewel de cijfers niet altijd volledig vergelijkbaar zijn, vanwege de verschillende bronnen en methodes die er zijn gebruikt (Zucman, 2019), versterken ze de eerdere vermoedens (Salverda, 2015) dat Nederland qua private vermogensverdeling bij de meest ongelijke landen hoort. Alleen de Verenigde Staten heeft een hogere private vermogensongelijkheid, en sinds 2013 komen zelfs de Amerikaanse cijfers redelijk overeen met de Nederlandse. De OECD Wealth Database wijst in dezelfde richting, met uitzondering van de Verenigde Staten, waarvan de cijfers fors hoger uitvallen.

Tot besluit

Het verdient aanbeveling vanwege het grote maatschappelijke belang van de vermogensongelijkheid dat het CBS de bijdrage van aanmerkelijk belang zo snel mogelijk aanpast en zo ver mogelijk teruglegt, en voortaan ook de top 500 publiceert. Dat er zo veel onzekerheid bestaat over de topvermogens is opzienbarend, gegeven het maatschappelijke belang van het onderwerp.

De ideale databron voor deze berekening zijn namelijk integrale microdata; helaas zijn die gegevens niet voorhanden. Dat introduceert onzekerheden die inherent zijn aan het gebruik van verschillende databronnen en die hebben ongetwijfeld invloed op onze resultaten.

Onze correctie van de CBS-gegevens maakt echter zonder meer duidelijk dat in de officiële statistieken de private vermogensongelijkheid aanzienlijk wordt onderschat. Volgens onze resultaten bezit de rijkste 1 procent rond de 33 procent van het private vermogen, wat ruimschoots meer is dan de gewoonlijk gerapporteerde 22 à 25 procent. De rijkste 0,1 procent bezit rond de 16 procent van het vermogen, bijna anderhalf maal zoveel als de originele gegevens van 10 à 11 procent. Omdat onze revisies redelijk overeenkomen met de *Quote* 500, lijken onze resultaten robuust; het volledig volgen van de *Quote*-lijst – inclusief in het buitenland woonachtige Nederlanders – zou zelfs tot nog hogere topvermogensaandelen leiden.

Onze resultaten dienen te worden gezien als een eerste stap naar het correct in beeld brengen van de top van de private vermogensverdeling. Buiten beeld blijft nu in elk geval nog het Nederlandse vermogen in belastingparadijzen, waar

Nederlandse huishoudens naar schatting vier procent van het totale private Nederlandse vermogen hebben gestald (Alstadsæter et al. 2018). Uit internationaal onderzoek blijkt dat offshore-vermogen voor vier vijfde in handen is van de rijkste 0,1 procent (Alstadsæter et al., 2019). Als dit ook voor Nederland geldt dan zijn de aandelen van de top in het private vermogen nog groter dan in deze studie wordt geschat

Literatuur

- Ahn, S., G. Kaplan, B. Moll et al. (2018) When inequality matters for macro and macro matters for inequality. *NBER Macroeconomics Annual*, 32, 1–75.
- Albers, T.N.H., C. Bartels en M. Schularick (2020) *The distribution of wealth in Germany, 1895–2018*, 8 maart. Paper te vinden op selten.institute.
- Alstadsæter, A., N. Johannesen en G. Zucman (2018) Who owns the wealth in tax havens? Macro evidence and implications for global inequality. *Journal of Public Economics*, 162, 89–100.
- Alstadsæter, A., N. Johannesen en G. Zucman (2019) Tax evasion and inequality. *American Economic Review*, 109(6), 2073–2103.
- Alvaredo, F., A.B. Atkinson en S. Morelli (2018) Top wealth shares in the UK over more than a century. *Journal of Public Economics*, 162, 26–47.
- Balestra, C. en R. Tonkin (2018) *Inequalities in household wealth across OECD countries: evidence from the OECD Wealth Distribution Database*. OECD Statistics Working Paper, 2018/01.
- Bavel, B.J.P. van (2016) *The invisible hand? How market economies have emerged and declined since AD 500*. Oxford: Oxford University Press.
- Bavel, B.J.P. van, en E. Frankema (2017) Wealth inequality in the Netherlands, c. 1950–2015: the paradox of a Northern European welfare state. *TSEG/Low Countries Journal of Social and Economic History*, 14(2), 29–62.
- Bavel, B.J.P. van, en W. Salverda (2014) Vermogensongelijkheid in Nederland. *ESB*, 99(4688), 392–395.
- Bavel, B.J.P. van, en W. Salverda (2017) *CBS meet méér ongelijkheid, maar verkoopt het als minder*. Artikel op www.mejudice.nl, 4 april.
- Blanchet, T., J. Fournier en T. Piketty (2017) *Generalized Pareto curves: theory and applications*. WID Working Paper, 2017/3.
- Boserup, S.H., W. Kopczuk en C. Thustrup Kreiner (2018) Born with a silver spoon? Danish evidence on wealth inequality in childhood. *The Economic Journal*, 128(612), F514–F544.
- Caminada, K., K. Goudswaard en M. Knoef (2014) *Vermogen in Nederland gelijk verdeeld sinds eind negentiende eeuw*. Artikel op www.mejudice.nl, 27 juni.
- Garbinti, B., J. Goupille-Lebret en T. Piketty (2020) Accounting for wealth inequality dynamics: methods, estimates and simulations for France. *Journal of the European Economic Association*, te verschijnen.
- Jacobs, B., E. Jongen en F.T. Zoutman (2013) *Meer over de top*. CPB Achtergronddocument, 29 mei.
- MinFin (2020) *Bouwstenen voor een beter belastingstelsel: inkomen uit aanmerkelijk belang*. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Pareto, V. (1896) *Cours d'économie politique*. Lausanne: F. Rouge.
- Piketty, T. (2014) *Kapitaal in de 21ste eeuw*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Piketty, T., E. Saez en G. Zucman (2018) Distributional national accounts: methods and estimates for the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(2), 553–609.
- Piketty, T., L. Yang en G. Zucman (2019) Capital accumulation, private property, and rising inequality in China, 1978–2015. *American Economic Review*, 109(7), 2469–2496.
- Roine, J. en D. Waldenström (2009) Wealth concentration over the path of development: Sweden, 1873–2006. *The Scandinavian Journal of Economics*, 111(1), 151–187.
- Saez, E. en G. Zucman (2016) Wealth inequality in the United States since 1913: evidence from capitalized income tax data. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(2), 519–578.
- Salverda, W. (2015) *Vermogensongelijkheid op recordhoogte*. Artikel op www.mejudice.nl, 13 april.
- Scheve, K. en D. Stasavage (2017) Wealth inequality and democracy. *Annual Review of Political Science*, 20(1), 451–468.
- Vermeulen, P. (2018) How fat is the top tail of the wealth distribution? *The Review of Income and Wealth*, 64(2), 357–387.
- WID (2020) *World Inequality Database: generalized Pareto interpolation*. Te vinden op wid.world.
- Wilterdink, N. (1984) *Vermogensverhoudingen in Nederland: ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*. Amsterdam: Synopsis.
- WRR (2014) *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. WRR-verkenning, 28.
- Zucman, G. (2019) Global wealth inequality. *Annual Review of Economics*, 11(1), 109–138.

Hernieuwbare stroom kan voorlopig niet zonder subsidie

Onder invloed van dalende investeringskosten zijn ook de subsidiebedragen voor hernieuwbare energie de laatste jaren gedaald. De toename in hernieuwbare energie zorgt echter ook voor lagere stroomprijzen. Per saldo blijven daardoor de subsidies voor hernieuwbare energie of stimulering van stroomvraag nodig.

IN HET KORT

- Hernieuwbare-stroomopwekking zal de komende decennia sterk moeten groeien om de klimaatdoelstellingen te behalen.
- Ondanks dalende investeringskosten blijven veel investeringen in hernieuwbare stroom onrendabel door dalende stroomprijzen.
- Een alternatief voor productiesubsidies is een hogere CO₂-prijs, waardoor stroomprijs ook hoger wordt.

ERWIN KARSTEN

Master Economics and Finance

MACHIEL MULDER

Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen

De Nederlandse overheid heeft ambitieuze doelstellingen wat betreft duurzame energie, zoals verwoord in het afgelopen jaar gesloten Klimaatakkoord. De rijksoverheid streeft naar een *offshore* windcapaciteit van 11,5 gigawatt (GW) in 2030, en in 2050 zelfs 60 GW, en noemt haar plannen treffend de *Green North Sea Powerhouse*. Om een indicatie te geven van hoe significant deze uitbreiding is: momenteel is er minder dan 1 GW offshore wind-capaciteit op de Noordzee geïnstalleerd. Het plan is om daar duizenden windturbines te plaatsen: bij een turbinevermogen van zo'n 10 megawatt (MW), zijn er voor 60 GW (= 60.000 MW) zo'n 6.000 turbines nodig. Voor zonne-energie zijn er vergelijkbare ambitieuze doelen gesteld.

Hoewel er tot voor kort nog grote subsidiebedragen werden betaald voor investeringen in hernieuwbare energie, zijn deze de laatste jaren gereduceerd onder invloed van kostendalingen. Voor nieuw aan te leggen windparken op zee wordt er momenteel helemaal geen subsidie meer gegeven, al is er voor de aanleg van de stroomnetwerken op zee nog wel subsidie nodig.

De dalende trend in subsidies suggereert dat investeringen in hernieuwbare stroom wellicht in de toekomst zelfs erg lucratief kunnen worden. Dit artikel beoogt echter te belichten dat de dalende kosten van hernieuwbare-stroomopwekking door gemiddeld genomen lagere stroomprijzen geneutraliseerd zullen worden.

De lagere stroomprijzen zijn een gevolg van de unieke kenmerken van wind- en zonne-energie waarvan de marginale kosten vrijwel nul zijn, terwijl de productie van stroom door verschillende windturbines en zonne-energie-installaties onderling gecorreleerd is. Hierdoor oefent een toename van het opgestelde vermogen aan hernieuwbare energie een neerwaartse druk uit op de stroomprijs die de investeerders ontvangen.

De stroomprijzdaling neutraliseert deels het effect van dalende investeringskosten. Om investeringen in hernieuwbare energie rendabel te maken zonder dat daar subsidies voor worden ontvangen, zal de vraag naar stroom sterk moeten toenemen, zoals onlangs ook door AFRY (2020) is geconcludeerd. Of anders zullen de kosten van de conventionele stroomopwekking omhoog moeten gaan door bijvoorbeeld een hogere CO₂-prijs.

Rendabele projecten

Om de subsidiebehoefte voor opwekkingstechnieken te bepalen, moet er zowel worden gekeken naar de kosten per eenheid stroom gedurende de levensduur, als naar de financiële opbrengsten per eenheid stroom. Een investeringsproject is rendabel wanneer de contante waarde van de financiële opbrengsten per eenheid stroom de kosten overstijgt. Dit betekent dat de prijs op de stroommarkt voldoende hoog moet zijn om alle kosten van stroomopwekking te vergoeden. Dat kan zich alleen voordoen in het geval van schaarste op de markt. Deze zogenoemde 'schaarsteprijzen' zorgen dan voor een winst die alle producenten kunnen gebruiken ter dekking van hun vaste kosten. In de huidige stroommarkt is er echter allesbehalve sprake van schaarste. De vraag naar stroom kan vrijwel altijd eenvoudig gedekt worden door de bestaande opwekkingscapaciteit, zodat de stroomprijs niet hoger is dan de marginale kosten van de marginale producent.

Kostendaling

Om de totale kosten van de elektriciteitsproductie met verschillende technieken onderling te vergelijken, wordt de *levelized cost of electricity* (LCOE) gebruikt. In dit kengetal worden alle uitgaven voor investeringen en operatie gedurende de levensduur ($t = 1 \dots T$) van een installatie (i) contant gemaakt via een disconteringsvoet, en vergeleken met de contante waarde van de totale productie gedurende de gehele levensduur.

Dit artikel is gebaseerd op de master-scriptie van Erwin Karsten (2020)

De formule hiervoor is:

$$LCOE_i = (\sum_{t=1}^T (Uitgaven\ voor\ investeringen_t + Uitgaven\ voor\ operatie_t) / (1 + disconteringsvoet)^t) / (\sum_{t=1}^T Totale\ productie_t / (1 + disconteringsvoet)^t)$$

De gemiddelde LCOE voor zonne-energie is de afgelopen jaren met circa dertien procent per jaar gedaald, en bedraagt momenteel zo'n 40 à 70 euro/MWh voor groot-schalige zonneparken, en 80 à 110 euro/MWh voor zonnepanelen op de daken van huizen (Fraunhofer, 2018). Voor wind op zee bedraagt de LCOE 80 à 140 euro/MWh, en voor wind op land 40 à 80 euro/MWh. Ter vergelijking: de LCOE van een kolencentrale bedraagt zo'n 60 tot 100 euro/MWh. Hieruit blijkt dat sommige hernieuwbare-energie technieken al lagere gemiddelde kosten per eenheid stroom hebben dan een conventionele centrale.

De daling van de LCOE van zonne- en windenergie komt deels voort uit technologische ontwikkelingen, waardoor de productiviteit van het opgestelde vermogen is toegenomen. Windturbines zijn bijvoorbeeld hoger geworden, met langere wieken waardoor ze vaker en ook meer wind kunnen vangen. Wanneer windparken op zee verder uit de kust komen te staan, vangen ze meer wind maar nemen uiteraard de kosten toe voor de aanleg van de verbindingen met het vaste land. Dat investeerders momenteel wind-op-zee-projecten gaan realiseren zonder overheidssubsidie komt mede omdat ze niet zelf de kosten van de aansluiting op het elektriciteitsnetwerk hoeven te betalen.

Een andere belangrijke factor achter de daling van de LCOE in de afgelopen jaren was de daling van de disconteringsvoet. Doordat we momenteel extreem lage rentes hebben, is de LCOE gezakt (Karsten, 2020). Het is niet aannemelijk dat de disconteringsvoet in de komende jaren nog veel verder zal dalen, waarmee een belangrijke bron van de daling van LCOE wegvalt.

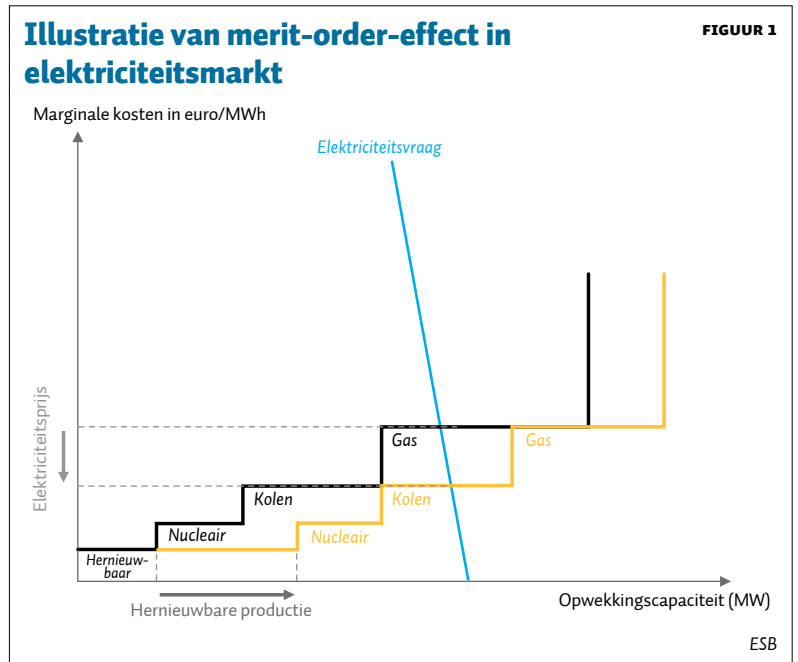
Fraunhofer (2018) schat in dat de LCOE van zonne-energie per saldo verder zal dalen tot 25 tot 35 euro/MWh in 2035, terwijl voor wind op zee een LCOE van tussen de 50 en 100 euro/MWh wordt verwacht.

Daling stroomprijs

De stroomprijsdaling van de afgelopen jaren is deels het gevolg van de lage gasprijzen, waardoor de marginale kosten van gascentrales, die vaak de marginale producent zijn, sterk zijn gedaald. Een andere oorzaak is vraaguitval als gevolg van de huidige economische crisis.

Naast deze meer conjuncturele factoren is er ook een structurele factor die maakt dat de stroomprijs daalt – en dat is de toename in het opgestelde vermogen aan hernieuwbare energie. Door dit extra vermogen kunnen producenten van groene stroom vrijwel nooit profiteren van schaarsteprijzen. En het kan zelfs gebeuren, zoals in de afgelopen winter op dagen met veel wind, dat de stroomprijs op de groothandelsmarkt negatief is.

Door stroomverbruikers wordt deze structurele prijsdaling als een gunstige ontwikkeling gezien, maar voor investeerders in hernieuwbare (en conventionele) installaties uiteraard niet. Voor investeerders in hernieuwbare

stroom spelen hierbij twee factoren een rol: het *merit-order-effect* en het *marktwaarde-effect*.

Merit-order-effect

Het merit-order-effect houdt in dat de elektriciteitsprijs daalt wanneer op een bepaald moment de opwekking door hernieuwbare stroom toeneemt. Dit komt doordat de aanbodcurve (de zogeheten merit order) in de elektriciteitsmarkt naar rechts verschuift wanneer het aanbod van hernieuwbare stroom, waarvoor er vrijwel geen marginale kosten worden gemaakt, toeneemt (Sensfuß et al., 2008; Cludius et al., 2014) (figuur 1).

Het marktwaarde-effect

Het marktwaarde-effect houdt in dat de producenten van hernieuwbare stroom op dezelfde momenten stroom aanbieden, en dus alleen stroom verkopen wanneer de prijs laag is. Dit wordt veroorzaakt door de correlatie in de productieprofielen van hernieuwbare energie: als de wind waait, produceren vrijwel alle windmolens, maar wanneer het niet waait en de stroomprijs hoger is, kan vrijwel geen van de windstroomproducenten daarvan profiteren. Voor zonnepanelen geldt hetzelfde fenomeen. Hoe groter het aandeel hernieuwbare energie, hoe sterker het negatieve correlatie-effect is. De omvang van het marktwaarde-effect kan worden gekwantificeerd met de zogenaamde profiel-factor (Hirth, 2013), die gedefinieerd is als: de prijs die een hernieuwbare-stroomproducent gemiddeld gedurende een periode krijgt, gedeeld door de gemiddelde marktprijs in die periode.

Schatting van effecten op stroomprijs

Het merit-order-effect en het correlatie-effect hebben gezamenlijk invloed op de prijs voor één MWh elektriciteit geproduceerd door een hernieuwbare bron. De vraag is hoe de prijs uiteindelijk uitpakt. In dit artikel schatten we de grootte van beide effecten voor elektriciteit in Nederland.

Resultaten regressie-analyse met uurlijkse dag-voortuitprijs als afhankelijke variabele

TABEL 1

Variabele	Coëfficiënt
Hernieuwbare productie (GWh)	-0,60***
Concurrentie, gemeten met de Residual Supply Index (RSI)	-0,88***
Marginale kosten gas (euro/MWh)	0,24***
Marginale kosten kolen (euro/MWh)	0,06***
Observaties	39.501

*** Significant op eenprocentniveau

Noot: Er is gecontroleerd voor autocorrelatie (prijs 1 uur geleden) en auto-regressieve conditionele heteroskedasticiteit (ARCH-GARCH) (Karsten, 2020)

Bron: Karsten (2020) | ESB

Resultaten regressie-analyse met dagelijkse profielfactor als afhankelijke variabele

TABEL 2

Variabele	Coëfficiënt
Hernieuwbare productie (GWh)	-0,004***
Constante	1,003***
Observaties	42.046

*** Significant op eenprocentniveau

ESB

Analyse van het merit-order-effect

Het merit-order-effect van meer productie door hernieuwbare energie op de stroomprijs wordt geschat met een tijdreeksanalyse gebaseerd op uurlijkse data over de jaren 2015–2019. De data hiervoor zijn afkomstig uit het transparantieplatform dat is opgezet door de Europese beheerders van het elektriciteitsnetwerk (ENTSO-E). De afhankelijke variabele in het tijdreeksmodel is de uurlijkse stroomprijs op de Nederlandse dag-voortuitmarkt.

In het tijdreeksmodel wordt er rekening gehouden met de invloed van periodieke fluctuaties in de vraag, en in de veranderingen qua omvang van de vraag die samenhangen met de economische bedrijvigheid. Ook controleren we voor de concurrentie op de stroommarkt en de brandstofkosten van conventionele centrales (Mulder en Scholtens, 2013; Karsten, 2020). Tot slot is er een variabele opgenomen om het merit-order-effect te schatten: de voor de volgende dag verwachte hernieuwbare-stroomproductie per uur (Karsten, 2020).

De duurzame-energieopwekking heeft, over de periode 2015–2019, een sterk negatief effect gehad op de groothandelsprijs van elektriciteit: 1 GWh uur meer productie betekent (gemiddeld genomen) een daling van de stroomprijs met 0,60 euro/MWh (tabel 1). Dit resultaat is een empirische bevestiging van de hypothese van het merit-order-effect.

Uit het model blijkt bovendien dat de prijs sterk samenhangt met het schommelende vraagprofiel, sterk positief samenhangt met de marginale kosten van gas- en kolencentrales, en negatief wordt beïnvloed door intensievere concurrentie.

Analyse van het marktwaarde-effect

Met een vergelijkbaar tijdreeksmodel kunnen we inschatten in hoeverre de prijs die producenten van hernieuwbare

energie realiseren in vergelijking met de gemiddelde prijs in de markt (de profielfactor) afneemt als de omvang van hernieuwbare-energieproductie toeneemt. De profielfactor wordt op dagelijkse basis bepaald door de via de uurlijkse hernieuwbare-stroomproductie gewogen gemiddelde prijs te relateren aan de ongewogen gemiddelde dagelijkse stroomprijs. Aangezien beide prijzen onder invloed staan van dezelfde exogene omstandigheden, zoals die in het vorige tijdreeksmodel zijn opgenomen, corrigeren we in dit model hier niet nogmaals voor.

Uit tabel 2 blijkt dat de omvang van de hernieuwbare-energieproductie een negatieve invloed heeft op de profielfactor: hoe groter de productie door hernieuwbare energiebronnen, hoe lager de prijs die de producenten van hernieuwbare energie ontvangen in vergelijking met de stroomprijs die gemiddeld op een dag wordt gerealiseerd.

Effect overheidsdoelen op stroomprijs

Door combinatie van de resultaten van de merit-order- en marktwaarde-analyse kan een inschatting worden gemaakt van het totale effect van de omvang van hernieuwbare-energieproductie op de gemiddelde prijs die de investeerders in hernieuwbare bronnen realiseren.

De toekomstige hernieuwbare-energieproductie kan worden ingeschat op basis van de overheidsdoelen. De in het Klimaatakkoord beoogde uitbreiding van de hernieuwbare-energiecapaciteit is vertaald naar een vergroting van hernieuwbare-energieproductie op basis van de gemiddelde capaciteitsfactoren voor wind en zon (dat wil zeggen: de gemiddelde productie per eenheid vermogen).

Vervolgens kan deze productie worden gerelateerd aan de gevonden regressieresultaten. Hieruit blijkt dat wanneer er (ceteris paribus) ruim 30 GW hernieuwbaar vermogen wordt geïnstalleerd, de stroomprijs gemiddeld met zo'n 6 euro/MWh zal afnemen. Bij 60 GW hernieuwbaar vermogen is de afname zo'n 12 euro. Uitgaande van de historisch gemiddelde stroomprijs van 45 euro/MWh (die overigens bijna twee keer zo hoog is als de huidige stroomprijs), komt de gemiddelde stroomprijs uit bij 30 GW hernieuwbaar vermogen onder de 40 euro/MWh, en bij 60 GW iets boven de 30 euro/MWh.

Gevolgen voor subsidiebehoefte

In hoeverre neutraliseert de opbrengstendaling de daling in de kosten, en wat betekent dit voor de subsidiebehoefte? Om die vraag te beantwoorden vergelijken we de geschatte prijsdaling met de daling van de investerings- en operatiekosten. Daarbij nemen we, op basis van Fraunhofer (2018), aan dat de kosten van zonne-energie zullen dalen tot 30 euro/MWh in 2035, en dat dit voor offshore wind rond de LCOE 75 euro/MWh zal bedragen in 2035.

Figuur 2 laat de benodigde subsidie voor hernieuwbare energie met en zonder het samengestelde prijseffect zien. Voor zowel zonne-energie als offshore wind is er, uitgaande van de historisch gemiddelde stroomprijs van 45 euro/MWh, respectievelijk circa 80 en 45 euro/MWh aan subsidie nodig.

Als de kosten van zonne-energie met 13 procent per jaar blijven dalen tot 2025 – zoals de afgelopen jaren het geval was – en daarna met 5 procent per jaar, dan daalt de

vereiste subsidie wanneer we het prijseffect buiten beschouwing laten naar zo'n 10 euro/MWh in 2050.

Als we de prijseffecten van hernieuwbare energie echter in de beschouwing betrekken, dan volgt daaruit dat de benodigde subsidie voor zonne-energie hoger uitkomt dan alleen op basis van de kostendaling zou worden verwacht. Voor wind op zee kan de benodigde subsidie zelfs toenemen. De sterke kostendalingen van zonne-energie worden dus tenietgedaan door de lagere opbrengsten van geïnstalleerde capaciteit. Voor offshore windenergie betekent het dat er forse subsidies nodig zijn om uitbreiding voor producenten rendabel te maken en de overheidsdoelen te halen (AFRY, 2020).

Conclusie en discussie

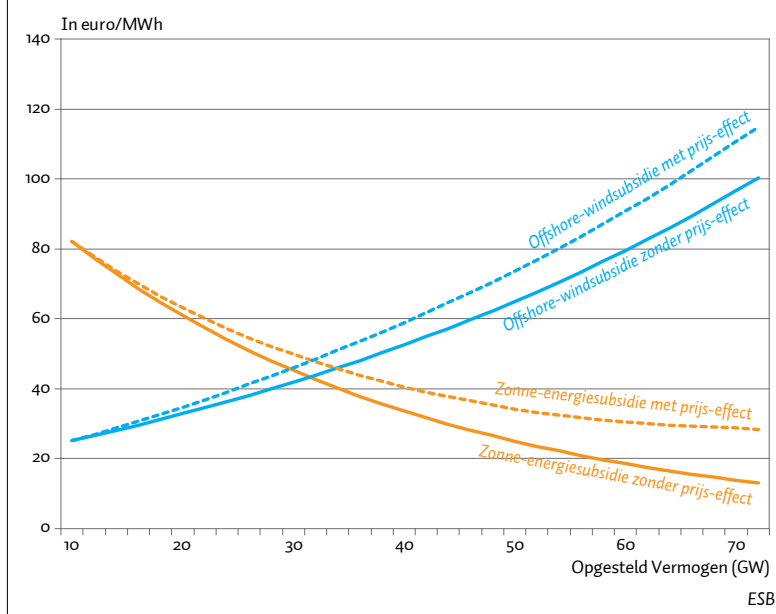
De stroommarkt werkt zodanig dat investeringen in opwekkingscapaciteit alleen rendabel zijn wanneer er geregeld sprake is van *schaarsteprijzen*, dat wil zeggen prijzen die hoger zijn dan de marginale kosten. Door een toename van hernieuwbare energie zullen deze schaarsteprijzen zich minder vaak voordoen en zal bovendien de gemiddelde prijs voor investeerders in hernieuwbare energie dalen. De prijsdaling neutraliseert de daling in de kosten van hernieuwbare-stroomproductie. In een wereld zonder subsidies zullen marktpartijen daarom willen voorkomen dat er te veel hernieuwbare energie komt, omdat ze anders hun eigen business-case ondergraven.

Lagere stroomprijzen kunnen wel de stroomvraag doen toenemen via een beweging langs de vraagcurve, met name op die momenten dat de stroomprijzen (heel) laag zijn. Energie-gebruikende bedrijven kunnen hun productieprocessen aanpassen, waarbij andere energiedragers (zoals olie en gas) vervangen worden door elektriciteit of door via elektriciteit gemaakte waterstof. Hetzelfde kan gebeuren bij huishoudens wanneer ze door de lage stroomprijzen worden gestimuleerd om hun huizen met warmtepompen en stroom te verwarmen in plaats van met aardgas, en door elektrisch te gaan rijden. Deze aanpassing in het energieverbruik zal echter alleen plaatsvinden voor zover de overstapvoordelen naar de goedkoper geworden energiedrager elektriciteit of waterstof groter zijn dan de kosten van de benodigde aanpassingen (Mulder et al., 2019). Kortom, het effect van deze reacties van energiegebruikers op de stroomprijs zal beperkt zijn.

Om de overstap naar elektriciteit of waterstof significant te doen toenemen, en daarmee de vraagcurve in de elektriciteitsmarkt naar rechts te doen verschuiven en aldus hogere stroomprijzen te bewerkstelligen, zullen de gebruikers moeten worden gesubsidieerd – zoals er nu met de SDE++-regeling wordt beoogd. Het is echter twijfelachtig of dit tot structureel hogere stroomprijzen zal leiden als dit alleen op nationale schaal gebeurt, want de effecten van binnenlandse stimulering van de vraag naar elektriciteit zullen grotendeels weglekken naar het buitenland. De elektriciteitsmarkt is immers een Europese markt, waarbij de prijsverschillen tussen landen via internationale handel worden geminimaliseerd. Dit betekent dat alleen stimulering van de stroomvraag op Europese schaal tot een significante verhoging van de stroomprijs kan leiden. Dit zal echter een zeer kostbare interventie zijn.

Vereiste subsidie voor wind op zee en zonne-energie in relatie tot geïnstalleerde capaciteit

FIGUUR 2

Een efficiëntere manier om hetzelfde te bereiken, is het verder verlagen van het emissieplafond in het Europese emissiehandelssysteem. Dat zal leiden tot een hogere CO₂-prijs en daarmee tot hogere marginale kosten van gascentrales – en zo lang deze centrales de prijszettende centrales zijn, zal dat leiden tot een hogere stroomprijs. Hiermee bereikt men zowel dat de investeringen in hernieuwbare energie minder subsidie nodig hebben, als dat de CO₂-emissies werkelijk verder zullen verminderen.

Literatuur

- AFRY (2020) *The business case and supporting interventions for Dutch offshore wind: a report to the Ministry of Economic Affairs and Climate Policy*, maart. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Cludius, J., H. Hermann, F.C. Matthes en V. Graichen (2014) The merit order effect of wind and photovoltaic electricity generation in Germany 2008–2016: estimation and distributional implications. *Energy Economics*, 44, 302–313.
- Fraunhofer (2018) *Levelized cost of electricity: renewable energy technologies*. Fraunhofer Institute for Solar Energy Systems, maart.
- Hirth, L. (2013) The market value of variable renewables: the effect of solar wind power variability on their relative price. *Energy Economics*, 38, 218–236.
- Karsten, E. (2020) *The market penetration of renewable electricity sources and the required subsidy for additional investment*. Masterscriptie, Rijksuniversiteit Groningen, te vinden op www.esb.nu/karsten
- Mulder, M. en B. Scholtens (2013) The impact of renewable energy on electricity prices in the Netherlands. *Renewable Energy*, 57, 94–100.
- Mulder, M., P. Perey en J.L. Moraga (2019) *Outlook for a Dutch hydrogen market: economic conditions and scenarios*. CEER Policy Paper, 5. Te vinden op www.rug.nl.
- Sensfuß, F., M. Ragwitz en M. Genoese (2008) The merit-order effect: a detailed analysis of the price effect of renewable electricity generation on spot market prices in Germany. *Energy Policy*, 36(8), 3086–3094.

Ozb verschuift niet van woningen naar bedrijven

OPENBARE FINANCIËN

Voor de meeste gemeenten is de onroerendezaakbelasting (ozb) de belangrijkste belasting. Deze wordt opgelegd aan eigenaren van woningen, en eigenaren en gebruikers van niet-woningen, meestal bedrijfspanden. Elke gemeente heeft dus drie ozb-tarieven. Bij ondernemers bestaat veelal het beeld dat de ozb voor bedrijven sterker stijgt dan de ozb voor woningen. Klopt dat beeld?

De grondslag van de ozb is de WOZ-waarde, die ieder jaar opnieuw wordt vastgesteld. Er zijn geen wettelijke voorschriften over de verhoudingen tussen de verschillende ozb-tarieven. Gemeenten mogen dus tarieven voor niet-woningen sterker laten stijgen dan die voor woningen, of andersom.

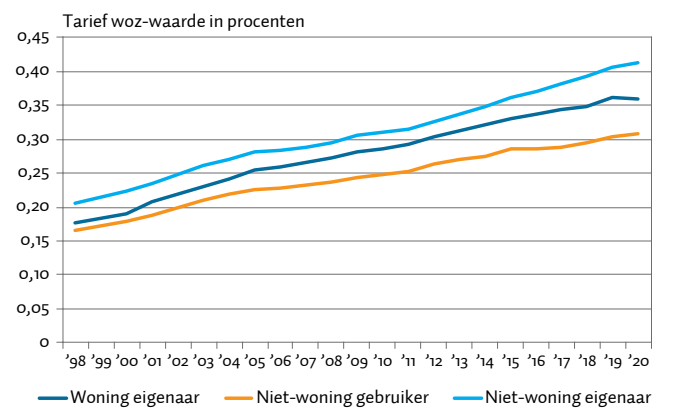
Over de ontwikkeling van het ozb-tarief voor woningen wordt vaak bericht in de media, terwijl dit bij de ozb voor niet-woningen veel minder het geval is. Het zou voor gemeenten daarom aantrekkelijk kunnen zijn om het ozb-tarief voor niet-woningen sterker te laten stijgen dan dat voor woningen, want dan krijgen ze een gunstiger plek op de ranglijsten voor woongemeenten.

Het is niet mogelijk om alleen op basis van de tariefontwikkeling na te gaan of de ozb-druk voor niet-woningen sterker toeneemt dan die voor woningen. Dat komt omdat de WOZ-waarde van woningen al jaren veel sterker stijgt dan die van niet-woningen. Daarom hebben we de ozb-tarieven gezuiverd voor het effect van de ontwikkeling van de WOZ-waarde. We hebben uitgerekend hoe hoog de tarieven zouden zijn geweest als de WOZ-waarden sinds 1998 niet zouden zijn veranderd.

De figuur laat zien dat de gemiddelde ozb-tarieven voor eigenaren van

woningen, voor eigenaren van niet-woningen en voor gebruikers van niet-woningen min of meer parallel lopen. Het ozb-tarief voor eigenaren van woningen stijgt tussen 1998 en 2020 gemiddeld 3,2 procent per jaar, dat voor eigenaren van niet-woningen gemiddeld 3,3 procent per jaar en dat voor gebruikers van niet-woningen 2,9 procent per jaar. De ozb-tarieven voor niet-woningen stijgen dus, anders dan gedacht, niet harder dan die voor woningen. ■ **Corine Hoeben** (COELO)

Ontwikkeling onroerendezaakbelasting na correctie voor WOZ-waarden

Data: COELO | ESB

Met name jonge flexwerkers in de WW door corona

ARBEID

De coronacrisis zorgde voor een flinke toename van het aantal nieuwe WW-uitkeringen vanaf de tweede helft van maart. Er kwamen vooral meer jongeren in de WW terecht. Van alle mensen die in maart en april 2020 een nieuwe WW-uitkering ontvingen was 52 procent jonger dan 35 jaar, en zij hadden vaak een flexibel arbeidscontract.

In maart en april 2020 verstrekte UWV 24.000 nieuwe WW-uitkeringen aan 15- tot 25-jarigen, ruim vijf keer meer dan in dezelfde maanden een jaar eerder. Aan 25- tot 35-jarigen werden 33.800 nieuwe WW-uitkeringen verstrekt, bijna 2,5 keer zoveel als in dezelfde maanden vorig jaar.

Het gaat vooral om jongeren die voorafgaand aan de WW een flexibel arbeidscontract hadden (figuur). Zo hadden bijna negen op de tien 15- tot 35-jarigen met een nieuwe WW-uitkering daarvoor een oproep-, uitzend- of tijdelijk contract. Hiermee zijn de flexibele contracten behoorlijk oververtegenwoordigd in de WW-instroom. Ter vergelijking: in het eerste kwartaal van 2020 had twee derde van de 15- tot 25-jarige werknemers een flexibel arbeidscontract. Bij de 25- tot 35-jarige werknemers ligt dat aandeel nog veel lager, op een kwart.

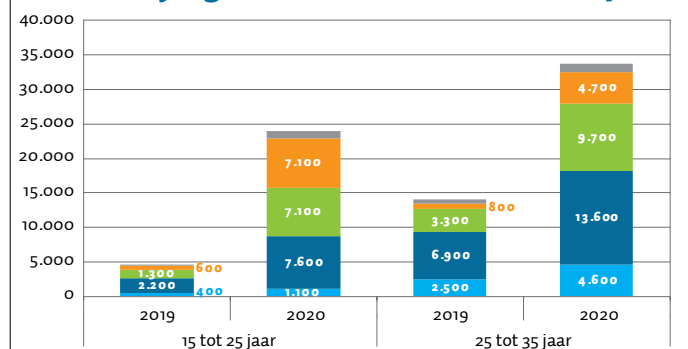
Bij 15- tot 25-jarigen gaat het even vaak om jongeren die voor instroom in de WW een oproep- of uitzendcontract hadden en om 7.600 met een tijdelijk contract. De 25- tot 35-jarigen hadden het vaakst een tijdelijk contract dat niet is verlengd (13.600), gevolgd door uitzendcontracten (9.700). Instroom vanuit oproepcontracten komt in deze leeftijdsgroep veel minder voor dan bij de 15- tot 25-jarigen.

De meeste instroom in de WW van oproepkrachten en tijdelijke contracten komt in maart en april uit sectoren als horeca en catering, detailhan-

del en overige commerciële dienstverlening. Veel jongeren hebben een (bij)baan in bijvoorbeeld de horeca of detailhandel en werken vaak als oproepkracht of met een tijdelijk contract. Toen de horeca halverwege maart 2020 dicht ging en kledingwinkels bijna geen klanten meer hadden, raakte dat veel jongeren. Degenen die hun baan verliezen en voldoende arbeidsverleden hebben, komen in aanmerking voor een WW-uitkering. Het arbeidsverleden van jongeren is vaak nog beperkt, waardoor de WW-uitkering meestal een relatief korte periode kent.

■ **Annelies Boerdam en Katinka van Brakel** (UWV)

Instroom jongeren in de WW in maart en april

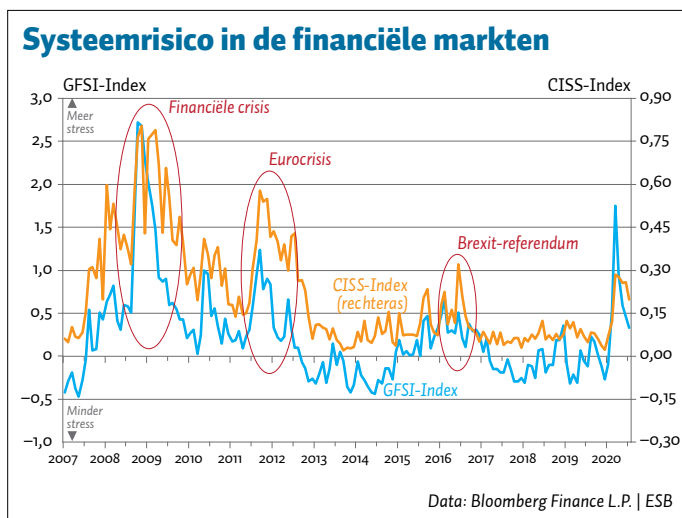

Data: UWV | ESB

Minder stress op financiële markten dan in 2008

FINANCIËLE MARKTEN

Het coronavirus heeft wereldwijd een grote invloed op de economie. Terwijl in 2008 de malaise veroorzaakt werd door het financiële systeem, staat de wereldeconomie momenteel onder zware druk als gevolg van een besmettelijk virus. Dit verschil in de oorzaak is ook terug te zien in systeemrisico-indicatoren: die staan minder hoog in vergelijking met de financiële crisis in 2008. Deze indicatoren kijken voornamelijk naar ontwikkelingen in de financiële sector en op de kapitaalmarkten. De samengestelde indicator van systeemstress (*Composite Indicator of Systemic Stress*; CISS) van het Europees Comité voor systeemrisico's (*European Systemic Risk Board*; ESRB) laat een flinke stijging zien in het eerste kwartaal van 2020 (figuur, rechters). Deze stressindicator vangt verschillende symptomen van stress in verschillende onderdelen van het Europese financiële stelsel en houdt rekening met kruiscorrelaties tussen de onderdelen. Hoe dichter de indicator bij 1 ligt, hoe hoger de spanning. Het stressniveau in de eerste maanden van de pandemie lag volgens deze indicator rond het niveau van de systeemstress tijdens het Brexit-referendum in 2016, maar is lager dan in 2008. Onderliggend blijkt dat voornamelijk stress in de geldmarktfondsensector en de toename van correlaties het algehele niveau van stress verhoogden.

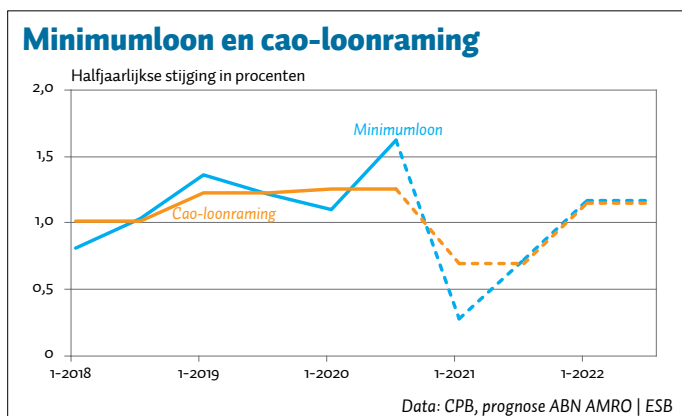

Een andere, wereldwijde, financiële stressindicator is die van de Bank of America Merrill Lynch (*Global Financial Stress Index*; GFSI). De indicator is een marktoverschrijdende maatstaf voor risico, voor vraag naar risicoafdekking en voor beleggersstromen in het wereldwijde financiële systeem. Niveaus hoger dan 0 duiden op meer stress op de markten dan normaal. Op dit moment is er verhoogde stress in de markt, maar minder dan bij de uitbraak van de pandemie (figuur). Deze indicator laat wel zien dat de stress hoger was dan gedurende het Brexit-referendum van 2016. Onderliggend blijkt dat vooral de toename van beleggersstromen en de vraag naar bescherming tegen staartrisico's (de statistisch zeer kleine kans op extreme gebeurtenissen) het stressniveau opdrijven. Dat beleggers meer bescherming tegen stress kopen, kan erop duiden dat zij zich bewust zijn van de onderliggende risico's en anticiperen op verhoogde marktstress in de toekomst. ■ **Mark Pooters** (AFM)

Minimumloon stijgt in januari nog nét

ARBEID

Het minimumloon is gekoppeld aan de uitkeringen en is bovendien van invloed op de rest van het loongebouw, met name de onderkant. Daardoor zijn wijzigingen in het minimumloon goed terug te zien in de consumptie, maar bijvoorbeeld ook in overheidsuitgaven en in problematische schulden van huishoudens. De hoogte van het minimumloon is gekoppeld aan de cao-loonontwikkeling. De ramingen van het Centraal Planbureau in september (MEV) en maart (CEP) van de cao-lonen worden hiervoor gebruikt. Deze ramingen waren de afgelopen tijd meestal hoog genoeg om het minimumloon halfjaarlijks minimaal één procent te laten stijgen. Genoeg om de inflatie voor te blijven.

Voor prognoses die ernaast zitten, voorziet de Wet minimumloon in een correctiemechanisme: het 'na-ijleffect'. De te hoge of te lage stijging van het minimumloon wordt dan gecorrigeerd in het halfjaar daarna. Zo lijkt de halfjaarlijkse stijging van het minimumloon niet altijd in de pas te lopen met de cao-loonontwikkeling, maar is dit over een langere periode toch wel zo (figuur).

Door de coronacrisis komt er op 1 januari 2021 een stevig na-ijleffect aan. De raming van maart 2020, één week voor de crisis, ging namelijk nog uit van 2,9 procent loonstijging in 2020. In september 2020 werd dit bijgesteld naar 2,5 procent. In combinatie met een loonprognose voor 2021 van 0,8 procent of lager zou het minimumloon gedaald zijn. Maar die loonprognose werd bijgesteld naar 1,4 procent. Volgens mijn berekening stijgt het minimumloon daardoor van 1680,00 euro nu naar 1684,80 euro in januari 2021.

Deze minieme stijging zal in oktober, bij de officiële bekendmaking, ongetwijfeld zuurstof geven aan de discussie over de hoogte van het minimumloon. Wie niet kijkt naar de momentopname maar naar de langere termijn, zal zien dat de gemiddelde ontwikkeling over heel 2020 en 2021 gewoon de loonontwikkeling volgt.

Een cao-loonprognose die eens per half jaar wordt aangepast, en de correcties die daardoor nodig zijn, is niet meer van deze tijd. Gebruik van realtime-prognoses kan afwijkingen zoals in deze figuur voorkomen. Los daarvan zijn er overigens voldoende argumenten voor handen om het minimumloon generiek te verhogen. ■ **Piet Rietman** (ABN Amro)

Op de campus als het kan, online als het moet

Het nieuwe collegejaar is begonnen. Voor de zomer werkten universiteiten grotendeels digitaal en werden promoties veelal uitgesteld. Wat zijn de plannen voor het nieuwe semester? Stagiair Tijmen Stuart zocht het uit op zijn laatste werkdag bij ESB. Een verslag.

Terwijl het coronavirus voorlopig onder ons blijft, maken Nederlandse universiteiten zich op voor het nieuwe academische jaar. Zij begeven zich in een lastige positie: als publieke organisaties geven ze zo goed mogelijk gehoor aan de oproep om thuis te werken waar mogelijk, maar tegelijkertijd neemt de behoefte aan fysiek contact toe.

Terug naar de volle collegezalen en bibliotheken van vóór de coronacrisis blijft voorlopig onmogelijk. Het algemene beeld is dat het overgrote deel van het universitaire onderwijs, in tegenstelling tot het primaire en voortgezet onderwijs, online plaats zal vinden.

Fysiek onderwijs beperkt hervat

Desondanks proberen universiteiten optimaal gebruik te maken van de fysieke ruimte die ze hebben, met inachtneming van de coronarichtlijnen. Hierbij is het protocol dat is opgesteld door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap leidend. Onderwijsinstellingen krijgen de vrijheid om hun gebouwen weer open te stellen, mits studenten en medewerkers onderling 1,5 meter afstand kunnen bewaren.

De Universiteit van Amsterdam (UvA) gaat uit van een capaciteit van maximaal twintig procent bij het hervatten van onderwijs en (promotie)plechtigheden. Voor zowel bachelor- als masterstudenten geldt geen aan-

wezigheidsplicht voor activiteiten op de campus. Ook bij de Erasmus Universiteit wordt het fysieke onderwijs weer voorzichtig hervat: "fysiek op de campus als het kan, online of blended als het moet". Om de fysieke ruimte optimaal te benutten, worden de onderwijstijden flink verruimd en zal er ook op zaterdag lesgegeven gaan worden. Desondanks gaat de universiteit uit van een capaciteit van maximaal 25 procent.

De Universiteit Utrecht, Tilburg University en de Rijksuniversiteit Groningen gaan uit van een capaciteit tussen de twintig en dertig procent. In de praktijk betekent dit dat er alleen ruimte is voor kleinere werkgroepen en dat instructieonderwijs, zoals hoorcolleges, uitsluitend online aangeboden zullen worden. Voor bijna alle opleidingen geldt dat studenten zich vooraf moeten inschrijven voor een plekje in de college- of studiezaal en dat fysieke deelname niet verplicht wordt. Vakken die aangeboden worden aan eerstejaars bachelor-

studenten krijgen voorrang bij de inroosting van de beperkte collegezalen.

Geen enkele universiteit stelt het dragen van mondkapjes verplicht, met uitzondering van enkele practica waarbij contact onvermijdelijk is.

Hoge werkdruk

Ondertussen laat de lockdown zijn sporen na. Om inzicht te krijgen in de impact van de coronamaatregelen vroeg de UvA drie maanden lang 20.000 studenten en medewerkers hoe het hun verging. Hieruit blijkt dat een ruime meerderheid van de studenten en medewerkers een (veel) hogere werkdruk ervaart. Tegelijkertijd is de tevredenheid onder medewerkers over het online lesgeven gedaald van 61 naar 52 procent. Onder studenten is 66 procent tevreden over het online onderwijsaanbod.

Toetsen

Verder vormt het afnemen van toetsen een heikel punt. Twee studentenraden spanden een rechtszaak aan tegen de UvA vanwege het gebruik van surveillancesoftware die via webcam, microfoon en het internetverkeer het gedrag van de cursist monitort. De bezwaarmakers stelden dat de privacy van studenten dusdanig geschonden werd dat zij niet verplicht gesteld konden worden om hieraan deel te nemen. De rechter oordeelde echter dat het gebruik van dergelijke software rechtmatig is zolang de universiteit binnen haar wettelijk vastgestelde publieke taak opereert.

TIJMEN STUART
Redactiemedewerker

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie
Jasper Lukkezen (hoofdredacteur),
Robert Kleinknecht, Yrla van de Ven,
Paul van Kempen en Elisa de Weerd
Redactiemedewerkers:
Britt Kuipers en Thijs Busschots

Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Mariska van der Westen

Commissie van redactie
H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses,
E. de Jong, H.J. de Jong, A. van Witteloostuijn,
A.C. Meijdam, H.P. Møllgaard en J. Plantenga

Rechten
ESB is een uitgave van FD Mediagroep
De Koninklijke Vereniging voor de Staatshoud-
kunde is houder van de merknaam ESB

Afbeeldingen: iStock / Lekkyjustdoit, Redlinevector,
z.wei, Nuthawut Somsuk, PeopleImages, fotolupa,

Roman Tiraspol'sky, Alina Demidenko, damircudic,
Radachynskyi, Kathryn Farley .
Strip Van Zanten: Roger Klaassen

Publiceren
Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij
vindt u op www.esb.nu/service/publiceren

Abonneren
U kunt een abonnement online afsluiten op
www.esb.nu/service/abonneren

Adverteren
Neem contact op met Thomas Timmermans,
thomas.timmermans@fdmediagroep.nl
020 592 8636

Contact
Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173,
1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:
8 okt., 12 nov. en 17 dec.

SAVE THE DATE

DE NEDERLANDSE ECONOMENWEEK

16-20 NOVEMBER 2020

DE NEDERLANDSCHE BANK ÉN ONLINE

Afbeelding: iStock

Energieia

ENERGY TOUR

26 OKTOBER,
2,9 & 16 NOVEMBER

De Energieia Energy Day wordt de Energieia Energy Tour. 4 middagen, 4 unieke locaties, 4 relevante thema's voor iedereen die zakelijk met energie en de energietransitie bezig is. Prangende kwesties van dit moment worden vakkundig uitgediept door topsprekers, visionairs en beslissers uit de energiewereld.

Registreer nu uw deelname. Bezoek de Energieia Energy Tour op locatie of online. Voor deelname op locatie is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar. De keuze is aan u!

[ENERGIEIA.NL/ENERGYTOUR](https://energieia.nl/energytour)

Mede mogelijk
gemaakt door:

Meer dan 8.000 economen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden